

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİK MODELİ: HİNDİSTAN'IN ŞİRKETLER
YOLUYLA SÖMÜRÜLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

CENGİZ KÖKSAL

İstanbul, 2021

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİK MODELİ: HİNDİSTAN'IN ŞİRKETLER
YOLUYLA SÖMÜRÜLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

CENGİZ KÖKSAL

Danışman: DR. FAHRİ SOLAK

İstanbul, 2021

ÖZET

İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİK MODELİ: HİNDİSTAN'IN ŞİRKETLER YOLUYLA SÖMÜRÜLMESİ

Sömürgecilik geçmişte kalmış gibi görünse de içinde bulunduğumuz yüzyılda bile dünya ekonomisine yön vermektedir. Ülkeler arasındaki temel refah farklılıklarının birincil sebepleri arasında geçmişte maruz kalınan sömürgecilik faaliyetleri yer almaktadır. Günümüzde dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer alan Hindistan'ın geçmişte İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi büyük Batılı devletlerin sömürsüne maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. İngiltere özelinde Hindistan büyük bir ekonomik pazar olarak görülmüş ve yaklaşık 300 yıl boyunca sömürülmüştür. Burada klasik sömürü tarzından farklı bir yol izlenmiş ve direkt işgal yerine ticaret adı altında şirketler yoluyla sömürü gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem sömürülen ülkenin, sömürüye isyan etmek bir tarafa sömürüldüğünün farkına varması dahi engellemiştir. Sonuç olarak günümüzde tüm dünya ekonomilerine yön veren çokuluslu şirketlerin ilk örneğini İngilizlerin Hindistan'ı sömürürken kullandığı “Doğu Hint Kumpanyası” şirketi oluşturmuştur. Kumpanya sonrası ortaya çıkan yeni tip sömürgecilik modeli başka ülkelerde de kullanılmış olup küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinde tüm dünyaya hakim olma imkanı yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Sömürgeciliği, Hindistan, Doğu Hint Kumpanyası, Sömürgecilik, Şirketler Yoluyla Sömürgecilik.

ABSTRACT

BRITISH COLONIALISM MODEL: EXPLOITATION INDIA BY MULTINATIONAL COMPANY

Although colonialism seems to be in the past, it controls the world economy even in the current century. Colonial activities suffered in the past are among the primary reasons for the basic welfare differences between countries. It is a known fact that India, one of the world's leading economies, was exploited by major Western states such as England, the Netherlands and France in the past. In the UK, India was seen as a large economic market and has been exploited for about 300 years. By UK, a different path from the classical exploitation style was followed and exploitation was carried out through companies under the name of trade. This method prevented country from realizing that it was exploited aside to rebel against exploitation. As a result, the first multinational company example that shapes all world economies today has created the "East Indian Company" by British while exploit India. After East Indian Company, the new type of colonialism model used by many other contries and companies. Thus the model has caught the ability to dominate the whole world in globalization and free market economy.

Key Words: British Imperyalism, India, East Indian Company, Imperialism, Imperyalism via Companies.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLolar LİSTESİ	vi
HARİTA VE GÖRSELLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. SÖMÜRGEÇİLİK VE İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ ÖNCESİ HİNDİSTAN ..	4
1.1. Sömürgecilik	4
1.1.1. Sömürgeciliğin Tanımı.....	4
1.1.2. Sömürgeciliğin Ortaya Çıkışı.....	6
1.1.3. Sömürgeciliğin Tarihsel Süreçte Gelişimi	8
1.2. İngiliz Sömürgeciliği Öncesi Hindistan’da Genel Durum	11
1.2.1 Siyasi Yapılanma	11
1.2.2. Ekonomik Yaşam ve Sosyo-Kültürel Hayat	26
2. DOĞU HİNT KUMPANYASI VE HİNDİSTAN’IN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ	29
2.1. Doğu Hint Kumpanyasının Kurulması ve Gelişmesi	29
2.1.1. Doğu Hint Kumpanyası’ nın Kurulmasını Sağlayan Etmenler	29
2.1.2. Doğu Hint Kumpanyasının İlk Dönemleri	32
2.2- Hindistan’da Hakimiyet Savaşı ve Yayılma Süreci (1700-1773).....	47
2.2.1 Şirketin 18.yüzyıla Girerken Genel Görünümü ve Ticari Gelişmeler.....	47
2.2.2. Kumpanyanın Siyasi Gelişim Süreci ve Yaşanan Çatışmalar	51
3. SÖMÜRGEÇİLİKTE MODERN YAKLAŞIM: İNGİLİZ MODELİ’NİN ORTAYA ÇIKMASI	69
3.1. Şirketin Bağımsızlığını Kaybetmesi ve İngiliz Hükümetinin Kontrolüne Geçmesi	69
3.1.1. Düzenleme Yasası ve Kumpanyaya Vali Atanması.....	69
3.1.2. William Hastings’in İlk Faaliyetleri ve Siyasi Düzenlemeler.....	71
3.1.3. Hindistan’da İngiliz Reformları ve Şirketin Aşırı Büyümeye Dayalı Kontrol Kaybı.....	75
3.1.4. Şirketin Feshedilme Sürecinde Yaşanan Gelişmeler.....	77
3.1.5. 1857 İsyanı ve Şirketin Feshedilmesi.....	84
3.1.6. Kumpanyanın Feshinden Hindistan’ın Bağımsızlığına Giden Süreç	86
3.2. Yeni Sömürgecilik modeli	88
3.2.1. İngiliz Sömürge Modeli: Çokuluslu Şirketler Aracılığıyla Sömürü	88

3.2.2. İngiliz Sömürgeciliğinin Başarılı Olmasını Sağlayan Etmenler ve Klasik Anlayıştan Farkları	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	95

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Doğu Hint Kumpanyasının Para ve Ürün İhracat Değeri (1601-1619).....	39
Tablo 2: Hindistan'dan DHK ve HDHK Aracılığıyla İngiltere ve Avrupa'ya İhraç Edilen Tekstil Ürünlerinin Yıllara Göre Gelişimi (Adet/Miktarı).....	41
Tablo 3: Hindistan'dan Avrupa'ya İthalatın Parasal Değeri.....	45
Tablo 4: Hollanda ve İngiliz Doğu Hint Kumpanyalarının Asya'dan Gerçekleştirdiği İhracatlar 1668-1780 (milyon florin).....	51
Tablo 5: Çin'e Giren ve Çin'den Çıkan Gümüş Miktarı 1761-1833.....	79
Tablo 6: Şirketin 1815-1859 Yılları Arasındaki Mali Verileri.....	83

HARİTA VE GÖRSELLER LİSTESİ

Harita 1: İngiliz Tüccarların Doğu'ya İlk Seferleri.....	30
Harita 2: 1760 Sonlarında Hindistan	65
Görsel 1: 1730 Yılında Doğu Hint Kumpanyası Aracılığıyla Bengal' den İhraç Edilen Tekstil Ürünleri.....	50
Görsel 2: Doğu, Zenginliklerini Britanya'ya Sunuyor.....	61

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

C. : cilt

ev. : Çeviren

ed. : Editör

f. : Fasikül

EIC : English East Indian Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi)

DHK : Doğu Hint Kumpanyası

FDHK Fransız Doğu Hint Kumpanyası

HDHK : Hollanda Doğu Hint Kumpanyası

i. : Issue (Yıl)

M.Ö. : Milattan önce

M.S. : Milattan sonra

No. : Numara

S. : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayıları

V. : Volume (sayı)

vb. : Ve benzeri

VOC : Vereenigde Oost-Indische Compagnie (Hollanda Doğu Hint Şirketi)

GİRİŞ

Genel literatürde emperyalizm tarihsel olarak üç ana evrede incelenir. İlk dönem emperyalizm olarak belirleyebileceğimiz grupları Fenikeliler, İberler ve Grekler gibi antik çağlarda yaşamış topluluklar oluşturmuştur. Bu toplulukların gerçekleştirdiği ticari faaliyetler zamanla Akdeniz havzasında görülen küçük çaplı sömürge hareketlerine dönüşmüştür. İkinci dönem sömürgecilik ise Avrupalı emperyal devletlerin Doğudaki zenginlikleri elde etmek amacıyla çıktıkları seferlerde amaçlamadan Amerika kıtasının keşfi ile başlamış ve Afrika'nın da sömürgeleştirilmesi ile en üst noktasına çıkmıştır. Üçüncü ve modern dönem diye adlandırılan sömürgecilik ise Avrupa'da yaşanan sanayi devrimini müteakip ağırlıkta Uzak Doğu'nun sömürülmesine dayanan dönemdir.

İngiltere'de buharlı makinaların devreye girmesi ile başlayan sanayi devri ciddi bir pazar ve ham madde ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Büyük sömürgeci devletler kendi iç kaynaklarını tüketip gelişmemiş ülkelerin kaynaklarına yönelmişlerdir. Bu sömürge hareketleri sonrası ülkeler arasında ciddi gelişmişlik düzey farkları ortaya çıkmış ve birçok ülkenin kaderi, aradan geçen 300 yıla rağmen değişmemiştir.

Bu sömürge ülkelerine en büyük örneklerinden birisi ise Hindistan'dır. İngiltere'nin "Güneş Batmayan İmparatorluk" unvanını almasında en büyük katkıyı sunan ve tüm kaynaklarının sömürülmesine ses çıkart(a)mayan ülke diyebiliriz. İngiltere ile yaşanan ilk diyaloglarda eşit ve dengeli bir politika izleyen dönem imparatorluğu Babür zamanla zayıflamış ve İngiltere'nin uzun vadeli planlarına yenik düşmüştür.

Burada önemli etkenlerden biri ise İngiltere'nin uygulamış olduğu sömürge metodudur. Klasik anlayıştan farklı olarak savaş yoluyla değil şirketler yoluyla sömürgeleştirme seçilmiş ve oldukça başarılı olunmuştur. Hindistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda kalkınmasına ve gelişmesine katkı sunan kumpanya zamanla tüm ticari faaliyetleri ele geçirerek yerel ekonomiyi çökertmiş ve Hindistan'ın bir şirkete bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Devam eden süreçte şirket askeri alanda da faaliyetler göstermeye başlamış ve ülke İngilizlere teslim edilmiştir.

Hindistan'ın bu şekilde sömürülmesi uluslararası alanda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Günümüzdeki çok uluslu şirketlerin ilk örneğini Doğu Hint Kumpanyası oluşturmaktadır. Kumpanya sonrası ortaya çıkan sömürgecilik metodu bugün "küreselleşme" adı altında tüm dünyada yayılmıştır. Modern dünyada tüm ekonomik faaliyetler büyük şirketler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu güç çok uluslu şirketlere ülkelerin sadece ekonomik alanlarına değil siyasi ve sosyo-kültürel alanlarına da müdahale imkanı sunmaktadır.

Tez konu olarak ele alındığında; Doğu Hint Kumpanyasının bundan yaklaşık 250 yıl kadar önce faaliyet gösterse de günümüz kapitalist sistemine ışık tutması ve içinde bulunduğumuz ekonomik düzenini anlamamız açısından oldukça önem arz ettiği görülmektedir. Dünyada faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin bugünkü idari ve mali yapılarının temelini oluşturan şirket aynı zamanda bir şirketin sosyal, siyasi ve kültürel alanlara da etki edeceğini ortaya çıkarmıştır.

Dünyanın içinde bulunduğu küresel ekonomik sistem dolayısıyla tüm ülkeler birbirine bağımlı hale gelmiş ve ülkelerin refah düzeyleri birbirlerini doğrudan etkiler hale gelmiştir. Bu etkiler ise ülkelerin sahip olduğu ekonomik aktörler -ki bu aktörlere çok uluslu şirketler en önemli örnektir- aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bir ülke sahip olduğu şirketler aracılığıyla başka bir ülkenin ekonomisinde büyük çaplı etkilere yol açabilmektedir. Başlangıçta ekonomik olarak başlayan bu etkiler zamanla siyasi ve sosyal yapıyı da etkilemekte ve neredeyse bir ülkenin tüm kurumlarına zarar verebilmektedir.

Özellikle soğuk savaş dönemlerinde dünyanın iki büyük siyasi gücü Amerika ve Rusya arasındaki savaş çoğunlukla ekonomik alanda gerçekleştirilmiştir. Sıcak savaşlar yerine geliştirilen teknoloji ve çok uluslu şirketler ile ekonomik alanda rekabete yaşanmıştır. Amerika ve Rusya veya bir diğer deyişle Batı ve Doğunun bu savaşı çok uluslu şirketlerin dünyaya hızla yayılmasına yol açmış ve emperyal sömürü kendine büyük bir alan bulmuştur.

Bu rekabete ayak uyduran birçok ülke hızlı bir ekonomik gelişme yaşamış ve çok uluslu şirketleri sayesinde küresel birer güç haline gelmişlerdir. Ekonomik olarak

elde edilen bu güç, günümüz dünyasının şekillenmesinde bu ülkeleri söz sahibi konumuna yükseltmiştir.

Hatta bazı ülkelerde şirketlerin gücü ülkenin siyasi yapısından bağımsız olarak başka ekonomilere direkt olarak yön vermektedir. Örnek olarak vermek gerekirse günümüzün dev teknoloji şirketlerinden birinin gelişmekte olan bir ülkeye yapacağı yatırım söz konusu ülkeye; istihdam, katma değer, kalkınma vb. birçok etki sağlamaktadır. Ekonomik etkinin boyutu o kadar büyük bir hal almıştır ki sırf bu yüzden hükümetler çok uluslu şirketlere yönelik sınırsız muafiyetler vermektedir. Bu muafiyetlere en önemli örnek olarak vergi muafiyeti, serbest ticaret bölgeleri örnek verilebilir.

Kumpanyanın bu anlamda artıları ve eksileriyle irdelenmesi yukarıdaki örnekler düşünüldüğünde çok uluslu şirketlerin dünyayı nasıl şekillendirdiği gösterecektir. Bu da içinde bulunulan ekonomik sistemin işleyişini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Tezde kullanılan kaynakların çoğu yabancı kaynak olmakla beraber konuyu oldukça detaylı inceleyen kaynaklardır. Türkiye’de bu alanda yapılmış çalışma sayısı ne yazık ki yabancı kaynaklar düşünüldüğünde oldukça azdır. Kullanılan yabancı kaynaklar için literatür taraması yaparken özellikle saygın akademik yayınlar seçilmiş olup konu detaylarıyla incelenmiştir.

1. SÖMÜRGEÇİLİK VE İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ ÖNCESİ HİNDİSTAN

1.1. Sömürgecilik

1.1.1. Sömürgeciliğin Tanımı

Sömürgeciliğin kelime olarak kökeni Latince “colonia” kelimesinden gelmekte olup “bir yere göç etme, bir yerden ayrılıp başka bir yere yerleşme” anlamlarına gelmektedir. Colonia kelimesi ile birlikte zamanla “göç eden, yerleşen” anlamlarına gelen colonasir kelimesi türemiştir. Günümüzde ise bu kelimeler evrilmiş ve sömürgeleştirme anlamında kullanılan colonialism kelimesi ortaya çıkmıştır.

Sömürgeciliğin bir diğer tanımı ise Oxford English Dictionary’ de “Yeni bir ülkedeki bir yerleşke, yeni bir yöreye yerleşen, ana yurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “colonia” denir.”¹ olarak ifade edilmiştir.

Genel olarak bir devletin kendi sınırları dışında başka bir devlet üzerinden siyasi, kültürel ve ekonomik üstünlük kurması olarak bilinen sömürgecilik çoğunlukla savaşlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Yukarıdaki tanımından da anlaşılacağı üzere sömürgecilik; güçlü devletlerin zayıf devletler üzerinden kurduğu ekonomik üstünlükle birlikte iskân politikalarının da güdülerek sosyal ve kültürel bir sömürüyü de kapsamaktadır.

Burada sömürgeciliğe dair temel ilke ve belki de emperyalizmden farkı olarak da belirleyebileceğimiz nokta sömürgecilikte bir yerleşme durumu söz konusudur. Emperyalizmde amaç daha çok söz konusu ülkenin ticaret yoluyla kaynaklarını tüketmek üzerine kurulu iken sömürgecilikte bir ülkenin kendi sınırları dışında da var olması sadece ekonomik olarak değil sosyal ve kültürel alanda da var olan değerlerin yok edilmesi durumudur. Bu nedenle emperyalizm sömürgeciliğin küçük bir kolu olarak

¹ “Colonia”, **Oxford English Dictionary**, Second Edition on Cd-rom, 2009. (Erişim Tarihi: 27.02.2020)

tanımlanabilir. Sömürgecilikte temel hedef güçlü devletin sömürge toprakları ele geçirmesi ve devamında kurulan koloniler aracılığıyla ülkenin her anlamda sömürülmesidir.

Sömürgeciliği tanımlarken dikkate alınması gereken bir diğer husus ise sömürgeciliğin; sadece toprak ve yer altı kaynaklarının sömürülmesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir.

Sömürgecilik genel olarak bir ülkenin tüm kaynaklarının sömürülmesini amaçlar. Burada ticari sermaye ve doğal kaynaklarla beraber insan sermayesinin de sömürülmesi söz konusudur. Özellikle Avrupalı devletlerce sömürge topraklardan insanlar Avrupa'ya getirilmiş ve kendi topraklarında alt sınıf işlerde çalışmaları sağlanmıştır. Bu da zamanla köle ticaretinin önünü açmış ve ciddi bir sömürü mekanizması oluşmuştur.

Sömürgeciliği aşamalar şeklinde tanımlarsak; öncelikle ilk aşama olan ülkenin kendi toprakları dışına seferler düzenlemesinden bahsetmemiz gerekir. Bu seferler sonrası ilk sömürge uygulaması olan ticari sömürü söz konusu olur. Tarih boyunca gerçekleşen savaşlarda toplanan ganimetler ve yağmalanan şehirler bir çeşit sömürü uygulamasıdır. Seferler sonrası kolonilerin kurulması sömürgeciliğin ikinci aşamasıdır. Bu aşamada ticari sömürünün yanı sıra sosyal sömürü başlar. Koloniler aracılığıyla sömürge bölgelerine genel vali (veya komutan) şeklinde bir atama gerçekleştirmek üçüncü aşamayı teşkil eder. Atanan vali hem bölgenin yapısına etki edecektir hem de bölgenin kaynaklarının ve servetlerinin sömürgeci devlete iletilmesini sağlayacaktır. Burada ise siyasal bir sömürüden bahsetmek mümkündür. Daha sonra dördüncü aşamaya gelindiğinde sömürge topraklarda uydu bir devlet kurulması ve tamamen sömürgeci lehine çalışan bir siyasi yapılanma oluşturulması söz konusudur. Siyasi ve İdari anlamda ele geçirilen sistem sonrası kendi nüfusunun yerleştirilmesi ve yerel halkın köleleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu da sömürgeciliğin son aşaması olan kültürel sömürüyü teşkil etmektedir.²

² Lütfi Bergen, "Yeni Emperyalizmin Şafağı", <https://www.lutfibergen.com/yeni-emperyalizmin-safagi.html> (Erişim Tarihi:01.03.2020)

Tarih boyunca tekerrür eden bu süreçte kurulan koloniler sömürgeci devletlerin ihtiyacı olan ürünleri sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu ürünler sağlanırken gereken insan gücü ise kölelik sistemi ile karşılanmıştır. Bu kapsamda Avrupalı emperyal devletler başta Amerika, Karayipler olmak üzere Afrika gibi uzak bölgelere koloniler kurmuş ve milyonlarca insan buralarda köleleştirilmiştir. Bu koloniler sayesinde Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu şeker, tütün pamuk gibi ürünler koloniler aracılığıyla üretilip ve Avrupa'ya ihraç edilmiştir.³

1.1.2. Sömürgeciliğin Ortaya Çıkışı

Tarihsel süreçte sömürgeciliğin ilk olarak M.Ö. 9. Yüzyılda Fenikelilerce başlatıldığı bilinmektedir. Fenikeliler sonrası Grekler ve Romalılar bu geleneği sürdürmüş ve gelecek yıllarda dünyayı büyük ölçüde etkileyecek bir hareketi devam ettirmişlerdir.⁴

Fenikelilerle başlayan süreç sonrası 15. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa kıtasında bulunan güçlü devletler siyasi birliklerini tamamlayarak hızla gelişme sürecine girmişlerdir. Bu süreçte kendi aralarında ciddi bir rekabet söz konusu olmuş ve savaşlar yaşanmıştır. Avrupa kıtasında yaşanan gelişmeyi nüfus ve refah artışı izlemiş, ancak kaynakların kıt olması ve Avrupa'nın kendi iç pazarındaki talebi karşılayamaması sonucu rotasını sömürgecilik seferlerine çevirmesindeki en temel sebep olmuştur.

Bunun sonucunda Avrupa'da artan kaynak ihtiyacını karşılamak adına deniz aşırı seferler düzenleme fikirleri ortaya atılmış ve yeni sömürge toprakları aranmıştır. Batılı ülkeler gözlerini zengin kaynakları bulunan Doğu'ya yöneltmişler ve özellikle altın ve baharatın bol olduğu Hindistan bu konuda en gözde ülke olmuştur. Hatta Hindistan'ın fethedilmesi güçlü Avrupa devletleri arasında bir prestij sebebi olarak görülmüştür.⁵

Bu kapsamda öncelikle Haçlı seferleri ile Doğuya seferler düzenleyen Batılı ülkeler istedikleri sömürgeleri elde edememiş, bölgede güçlü devletlerle karşılaşp

³ Ümit Öztürk, "İngiliz Edebiyatında Sömürgecilik ve Kölelik: Aphra Behn'in "Oroonoko ve Soylu Köle" Romanı Örneği", Yüksek Lisans Tezi, **İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2012, s. 51.

⁴ Ahmet Gündüz, "Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler "Ortadoğu Örneği"", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Mart 2016, Yıl: 9, Sayı: XXV, s. 764.

⁵ Ayşe Yarar, "Latin Amerika'da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar'ın Bağımsızlık Mücadelesi", **International Journal of History**, Ocak 2013, V. 5, i. 1, ss. 391-403.

kayıplar vermişlerdir. Buradan istediği sonucu alamayacağını düşünen İspanya ve Portekiz gibi dönemin güçlü devletleri Doğu'ya ilerlemek için alternatif yollar aramışlar ve deniz yoluyla seferler düzenlemeyi hedeflemişlerdir. Bu nedenle denizcilik alanına yatırımlar yapmış ve ciddi gelişme göstermişlerdir. Bununla birlikte bölgedeki denizcilik faaliyetleri ile uğraşan kişilere imtiyazlar verilerek halkın seferler için teşvik edilmesi sağlanmıştır. O dönemde Ceneviz İmparatorluğu'na bağlı Kristof Colomb ilk deniz seferini İspanya Krallığı adına gerçekleştirmiş ve sürekli Batıya ilerleyerek Doğu'ya ulaşacağına inanmıştır.

Bu kapsamda gerçekleştirdiği ilk deniz seferi ile 1492 yılında Hindistan olduğunu düşündüğü Amerika kıtasını keşfetmiştir. Orta Amerika'da Karayipler ve Honduras'a bağlı adaları keşfeden Kolomb döndükten sonra vermiş olduğu bilgi ile İspanya ve Portekiz'in Latin Amerika'ya seferler düzenlemesini sağlamıştır. Düzenlenen seferler sonucunda bölgede yerel halk olan Maya, İnka ve Aztek'ler ile karşılaşmıştır. İspanyol Fatihler tarafından hızlı bir şekilde yerel halka soykırım yapılmış ve bölgenin sömürülmesi için yerel halk engeli ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra bölgeye valiler ve askerler atanmış, idari yapılanma sağlanarak yerleşimci gruplar getirilmiştir.⁶ Burada gerçekleştirilen soykırımın hızlı ve çabuk olmasında önemli iki etken vardır. Birinci olarak yerel halkın zamanın oldukça gerisinde yaşaması nedeniyle makine ve teknolojiye dair en ufak bir gelişme kat etmemiş olmaları, ikincisi ise Avrupalı sömürge devletler tarafından kıtaya getirilen; kızamık, çiçek ve grip gibi salgın hastalıkların yerel halka bulaştırılması olmuştur. Yerel halkın daha önce bu tarz salgın hastalıklara karşı direncinin olmaması genel nüfusun neredeyse % 90'ının salgınlar dolayısıyla ölmesiyle sonuçlanmıştır.⁷

Yerel halkın sömürgeleştirilme politikasında bir engel olarak ortadan kalkmasının ardından İspanyollar tarafından hızla kıtaya seferler düzenlenmiş ve koloniler kurulmaya başlanmıştır. O dönem bölgeye yoğun seferler düzenleyen İspanya

⁶ Merry E Wiesner-Hanks, **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 360.

⁷ Yarar, age., s. 392.

ve Portekiz'in, Amerika kıtasına gerçekleştirdikleri seferler ile kurduğu koloniler modern anlamda dünyadaki ilk sömürgecilik örneği olarak kabul edilmektedir.⁸

1.1.3. Sömürgeciliğin Tarihsel Süreçte Gelişimi

Sömürgecilik ilk olarak ilk dönem ya da eski dönem (old colonialism) olarak ifade edilen Babil Asur, Pers, Grek ve Roma gibi eski imparatorlukların yabancı topraklara fetihler yaparak buraları sömürge haline getirmesi ile ortaya çıkmıştır. İkinci dönem sömürgecilik ise 15.yüzyılda İspanyol Fatihlerce Latin Amerika'ya yapılan deniz seferleri ile ortaya çıkmış ve devamında İngiltere, Fransa gibi devletlerin Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında bulunan önemli ticaret merkezlerini sömürmesi ile devam etmiştir. Üçüncü dönem sömürgecilik ise 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve ikinci dünya savaşına kadar sürmüş olup 'yeni dönem emperyalizm' adı verilen sömürgecilik dönemdir. Bu dönemde Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika arasında ciddi sömürü yarışları görülmüştür.⁹

1.1.3.1. Eski Dönem Sömürgecilik

Eski dönem sömürgeciliğin ya da diğer adıyla pre-modern sömürgeciliğin tarihsel olarak M.Ö. 1550 yılında Fenikeliler, Antik Yunanlar ve Mısırlılar tarafından başlatıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰

Fenikelilerin Akdeniz kıyısı boyunca kurduğu koloniler ile ticaret faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Aynı şekilde Antik Mısır ve Antik Yunan'da ticaret girişimleri ile Akdeniz havzasında sömürgecilik faaliyetleri yürütülmüştür.

Sömürgecilik yarışına M.Ö. 300'de Antik Roma ve Pers İmparatorluğu' da katılmış ve daha önceki dönemlerde sömürgecilik tecrübesine sahip Antik Yunan ile dönemin en büyük sömürge devletlerini oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda sömürülen

⁸ Özkan Dizlek, **Sömürgecilik ve 1763- 1947 Dönemi Pax- Britannica: Hindistan Örneği**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2018, s. 34.

⁹ Gündüz, age., ss. 763-784.

¹⁰ Erin Blakemore, **What is Colonialism**, <https://www.nationalgeographic.com/culture/topics/reference/colonialism/> (Erişim Tarihi: 15.03.2020)

topraklarda genişleme olmuş ve Akdeniz kıyılarının yanı sıra Kuzey Afrika ve Batı Asya bölgeleri de sömürgeleştirilerek koloniler kurulması sağlanmıştır.

7. yüzyıla gelindiğinde ise Araplar tarafından Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Avrupa'nın bir bölümünün sömürgeleştirildiği ve koloniler kurulduğu gözlenmektedir. Bu tarihten itibaren sömürgecilik yarışı hız kazanmış, özellikle Venedik ve Cenevizli tüccarların Akdeniz üzerinden 9. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında gerçekleştirdiği seferler eski dönem sömürgeciliğin altın çağını oluşturmuştur. Öyle ki Venedikliler Akdeniz'de çok fazla koloni kurmuş ve Bizans ile Doğu Roma İmparatorluğu'na ait çoğu zengin bölgeyi sömürgeleştirmiştir.¹¹

1.1.3.2. İkinci Dönem Sömürgecilik

Sömürgeciliğin ikinci dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönem Avrupalı büyük devletlerin ticari amaçlarla coğrafi keşiflere çıkmasıyla başlamıştır. Yaklaşık olarak 15. Yüzyılda İspanyol ve Portekizli denizcilerin Amerika kıtasını keşfetmesiyle başlayan süreç 19. yüzyılın başlarında altın çağını yaşamıştır.¹²

Avrupalı sömürge devletlerin Latin Amerika'yı sömürmesi ve koloniler kurması hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. İspanyol ve Portekizli denizciler kıtanın güçsüz ve dağınık yaşayan topluluklarını kolay bir şekilde köleleştirmiş ve bu süreçte ciddi bir direnişle karşılaşmamışlardır. Ancak hızlı bir şekilde sömürgeleştirilen Latin Amerika kaynakları artan sömürgeci devlet sayısına yeterli olmamış ve yeni keşiflere ihtiyaç duyulmuştur.

Latin Amerika sonrası özellikle Afrika ve Doğu Asya'nın keşfi önem taşımaktadır. Avrupa içerisinde artan sömürü yarışı için oldukça büyük bir kaynak sağlayan Afrika ve daha sonra sömürgeleştirilmesi ciddi prestij sağlayacak olan Hindistan sömürgeciliğin ikinci döneminde oldukça önemli rol oynamaktadır.

İspanya ve Portekiz'in yanı sıra İngiltere, Fransa ve Belçika gibi denize kıyısı olan ülkelerin dünya ticaretinde söz sahibi olması sömürgecilik yarışını daha da

¹¹ Maria Pia Pedani, "Venedik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, C. 43, ss. 44-47.

¹² Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, C. 37, ss. 394-397.

hızlandırmış ve Afrika'nın parseller şeklinde bu ülkeler arasında sömürge hale getirilmiştir. Doğu Asya'da da durum çok farklı olmamış, Hindistan ve Endonezya gibi büyük ülkelerde sömürgeci devletlerin istilasına uğramıştır. Bu süreç sonunda bahse konu ülkeler arasında önemli bir refah düzey farkı oluşmuştur.

Doğu Asya ve Afrika'ya seferler düzenleyen İspanya ve Portekiz'in yanı sıra İngiltere ile Fransa ve Almanya büyük bir yarış içine girmiş ve dünya üzerinde sömürge oligopolü oluşturmuşlardır. Bu devletlerce Doğu Asya ve Afrika'ya düzenlenen seferler başlangıçta karşılıklı ticaret seferleri olarak başlamış olup zamanla Avrupa pazarındaki üretim artışı ve gelişmiş ticari ilişkiler nedeniyle tek taraflı bir sömürü düzeni söz konusu olmuştur.

Bununla birlikte ikinci dönem sömürgeciliğin başladığı nokta olan Latin Amerika'da, yaklaşık 300 yıl koloniler yoluyla sömürü gerçekleşmiş ve 18. yüzyılın sonlarına doğru isyan hareketleri başlamıştır. Bölgeye yerleştirilen koloniler bir bir bağımsızlık ilan etmiş ve Latin Amerika'nın sömürge dönemi son bulmuştur.

Bu sürecin sonunda sömürgeciliğin ortaya çıkışında ve yayılmasında önemli rol oynayan İspanya ve Portekiz'in, Latin Amerika'da bulunan kolonilerini kaybetmeleri üzerine sömürge piyasasındaki üstünlükleri son bulmuştur. İkinci dönem sömürgecilik birçok çekişmeye sahne olsa da asıl sömürgeciliğin üçüncü dönemde yaşanacağı görülecektir. Üçüncü dönem ya da diğer bir deyişle modern dönem sömürgecilikte büyük bir rol oynayacak ve 20. Yüzyıla kadar sürecek olan dünyanın en büyük sömürge devleti sayılabilecek İngiliz sömürgeciliği dönemi başlayacaktır.¹³

1.1.3.3. Üçüncü Dönem Sömürgecilik

Sömürgeciliğin üçüncü dönemi olarak adlandırılan dönem 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Modern dönem olarak sömürgecilik olarak adlandırılan bu dönemde, yeni toprakların sömürülmesinden ziyade

¹³ Richard Harding, *Deniz Savaşları 1453-1815, Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)*, ed. J. Black, Çev. Y. Alogan, İstanbul, 2003, s. 113.

hali hazırda sömürge olan toprakların muhafazası politikası ön planda tutulmuştur. Bu dönemde rekabet sömürge devletleri arasında çıkar çatışmaları şeklinde ilerlemiştir.

Bu dönemde sömürgecilik tarihi boyunca önemli bir deneyim ve ekonomik gelişmişlik yakalayan Avrupalı devletler ile hızlı bir siyasi yapılanma gerçekleştiren Amerika arasında büyük bir yarış söz konusudur. ¹⁴

Amerika ve Avrupa kıtasının sömürge devletlerden oluşması Afrika kıtası ve güneydoğu Asya için bir felakete dönüşmüş ve topraklar sömürge devletler arasında sürekli el değiştirmiştir. Sömürge devletleri arasında karşılıklı çıkar çatışmaları yaşanmış kısıtlı olan sömürge topraklar üzerinde hakimiyet yarışları başlamıştır. Başlangıçta ticaret ve rekabete dayalı bu hakimiyet yarışı özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında fiziki savaflara dönüşmüştür.

Modern dönem sömürgecilik ikinci dünya savaşına kadar sürmüş ve bu dönemden sonra dünya soğuk savaş diye tabir edilen ve ülkelerin minimum küresel ilişki içinde olduğu kapalı bir döneme girmiştir. İkinci dünya savaşının etkileri ve yaşanan büyük ekonomik bunalımların etkisiyle modern dönem sömürgecilik yerini, tezimizin de konusu olan “İngiliz Modeli” sömürgeciliğe bırakmıştır.

1.2. İngiliz Sömürgeciliği Öncesi Hindistan’da Genel Durum

1.2.1 Siyasi Yapılanma

Hindistan asırlar boyunca doğal kaynakları ve yoğun ticari faaliyetleri sebebiyle önemli bir merkez olmuş ve aynı anda geniş coğrafyası ile birden fazla siyasi oluşuma ev sahipliği yapmıştır. Genel olarak ülke geniş coğrafyası sebebiyle tamamen hüküm altına alınamamış ve küçük sultanlıklar tarafından paylaşılmıştır. Kuzeyde ve güneyde birbirinden farklı devletler aynı anda yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

Ancak bazı dönemlerde Hindistan’ın merkezi kabul edilen Delhi’nin büyük imparatorlukların idaresine girdiği görülmektedir. Bunlara ilk örnek günümüzde coğrafi olarak Afganistan’ın Gazne şehri yakınlarında kurulan Gazneliler devleti verilebilir.

¹⁴ Gündüz, age., ss. 763-784.

Gazneliler 10. yüzyılda Gazne şehri civarında kurulmuş olup Hindistan, Afganistan ve Pakistan'da 12. yüzyıla kadar hüküm sürmüştür.¹⁵

Gazneli devleti, hüküm sürdüğü iki asırlık sürede bölgenin siyasal, kültürel ve ekonomik yapısını değiştirmiş ve Müslümanlığın bölgede yayılmasını sağlamıştır. Bu durum daha sonra bölgede kurulacak Müslüman ve Türk devletler için büyük bir avantaj oluşturmuştur. Yaklaşık olarak iki yüzyıllık süre sonunda Gazneli devleti dağılmış ve bölgede küçük sultanlıklar tekrar hüküm sürmeye başlamıştır.

Bu dönem çok uzun sürmemiş ve 14. yüzyıl sonlarına doğru büyük bir güç olan Timur devleti Kuzey Hindistan'a seferler düzenlemeye başlamıştır. Seferler sonrası küçük sultanlıkların egemenliğinin sonlanmış ve bölgede yeniden siyasi bütünlük sağlanmıştır.

Timur devleti de yaklaşık 2 asır hüküm sürmüş ve 16. Yüzyıl başlarında Babür İmparatorluğu bölgenin tamamında fetihler yaparak tüm Hindistan'da o döneme kadar sağlanan en geniş siyasi sınırlara sahip olmuştur.

Başlangıçta Timur sonrasında ise Babür İmparatorlukları ile ülke sıkı bir siyasi otorite ile güçlü bir ekonomik yapıya kavuşmuştur. Şüphesiz ki bu iki devletin Hindistan seferlerini etkili ve başarılı bir şekilde gerçekleştirmesini sağlayan en önemli faktör Gaznelilerce bölgenin Müslümanlaştırılma politikası olmuştur. Timur Devleti ve Babür İmparatorluğu gerek ülkede siyasi birlik sağlama gerekse de kültürel ve siyasi yönden ülkenin köklü bir şekilde değişimine katkıda bulunması nedeniyle Hindistan siyasi tarihi açısından oldukça önemlidir. İngiliz sömürgeciliğine giden yolda bu iki devletin uyguladığı politikalar hem sömürge düzeninin uzun süre bölgeden uzak durmasına hem de siyasi birliğin asırlarca ayakta kalmasına olanak sağlamıştır.

¹⁵ Muhiburrahman Timur, **Gazneli Devletinden Babürlü Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 29.

1.2.1.1 Timur Egemenliği

Günümüzde Özbekistan topraklarında kurulmuş olan Timur Devleti Hindistan'a seferler düzenlemiş ve devletin güçlü yöneticisi Timur Hindistan'ın büyük bölümünü ele geçirerek bölgedeki en önemli siyasi oluşum olmuştur.

Timur'un Hindistan seferi 1398 yılında başlamış, ilk aşamada Hindistan'da bulunan zengin kaynakların ülkenin ileriki dönemde gerçekleştireceği savaşlar için finansman ihtiyacını karşılaması amacıyla ortaya çıkmıştır.¹⁶ Ancak ilerleyen dönemlerde Hindistan'ın sosyo-kültürel yapısı ve ticari anlamda önemli bir merkez olması Timur'un burayı kalıcı olarak topraklarına katmasına sebep olmuştur. Bu konuda yerel halk ve küçük sultanlıklar tarafından ciddi bir direnişle karşılaşsa da güçlü bir merkezi imparatorluğun olmaması ülkenin hızla fethedilmesini sağlamıştır.

Timur'un ilk olarak Bağdat' da karşılaştığı ve kendisine fetih hikayelerinin yazılması görevini verdiği Nizamüddün Şami'nin en önemli eseri olan Zafername' de Timur'un Hindistan fethi řu şekilde anlatılmıştır.

Hindistan seferinde ilk olarak Bend şehri ele geçirilmiş ve çoğu Hintli öldürülmüştür. Aynı gün kalenin fethi gerçekleşmemiş ve Timur kaleyi yer yüzünden aşamayacağını anlayınca yer altından bir delik kazarak kaleyi fethetmeyi planlamıştır. Timur'un askeri gücü ve zekâsı karşısında daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Batnir Kalesi racası Dülçin, oğluyla beraber teslim olmuş ve Timur'a birçok hediye göndermiştir. Timur'un hâkimiyetini kabul etmeyen bir kısım halk ve başlarındaki asi askerler, racalarının teslimiyetini kabul etmeyip direnseler de Timur'un emriyle kurulan mancınıklar kalenin duvarlarında delikler açmış ve bu durum muhalifleri de teslim olmaya zorlamıştır. Bu direnişin Timur nezdinde ciddi bir bedeli olmuş ve askerlerle kaleyi fetheden Timur Hindulara ait bütün binaları ve malları yakıp yıkmıştır. Her iki taraftan da oldukça fazla sayıda asker ve sivil halk ölmüş, sonunda ise Timur'un ordusu galip gelmiştir. Kalenin fethi üzerine Timur Delhi'ye doğru yola çıkmıştır. Güzergâh üzerinde bulunan Kenarei Havzı Ab'a ulaşan Timur, sırasıyla Firuzei

¹⁶ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, 1. Baskı: Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 22.

Bandegan, Fethabat, Receppur, Ehruni ve Esendi kalelerini ele geçirmiş ve Delhi'ye yaklaşmıştır.”¹⁷

Timur'un 1398 yılının Mart ayında Kabil'le başlayan fethi Aralık ayında Delhi'nin fethedilmesi ile son bulmuş ve Kuzey Hindistan'ın tamamı ele geçirilmiştir. Fetih sonrası bir süre Delhi'de kalan Timur daha sonra devletinin başkenti Semerkant'a dönmüştür.

Timur'un Kuzey Hindistan'ı fethettiği dönemde fetih oldukça sıkıntılı gerçekleşmiş, askerler ülkeyi yağmalamış; ayrıca Müslüman olmayan Hindulara, Hristiyanlara ve diğer etnik azınlıklara ait ibadet haneler, mülkler yakılıp yıkılmıştır.

Timur'un Semerkand'a dönmesiyle Hindistan'da kurulan devlet yeterince güçlenememiş ve 1405 yılında Timur'un ölümüyle çeşitli taht kavgalarına sahne olmuş ve bu süreçte devletin bazı bölgeleri kaybedilmiştir.

Yaşanan taht kavgaları sonrası Timur'un oğlu Şahruh tahta geçerek imparatorluğun Anadolu ve Suriye hariç bütün parçalarını tekrar birleştirmiştir. Bununla beraber yaklaşık yarım asır gibi uzun bir süre bu bütünlüğü muhafaza etmiş ve devletin tekrar güçlenmesini sağlamıştır. Şahruh döneminde dünya tarihinde az görülür bir refah yaşanmıştır. Bu dönemde kendisi de bir şair olan Şahruh ilim ve sanatı himaye etmiş, ülkesi Herat'ta dünyanın en güzel eserleri kurulmuştur.¹⁸ Ancak Şahruh'un ölümü üzerine oğlu Uluğ Bey ilim ve sanat alanında yetenekli olmasıyla beraber yönetim ve idare alanlarında oldukça zayıf olması kendi oğlu tarafından öldürülmesiyle neticelenmiştir.

Uluğ Bey'in ölümü sonrası Timur İmparatorluğu'nun yeni Sultanı Ebu Sait Mirza olmuştur. Semerkant'ı başkent yapan imparator (1455-1469) arasında yüksek otoritesiyle her tarafta hükmünü yürütmüştür. Fakat ölümünde imparatorluğu çocukları arasında paylaşarak Timur'un İmparatorluğu parçalanmış ve yıkılma sürecini başlatmıştır.

¹⁷ Nizamüddin Şami, **Zafername**, Çev. Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, ss. 220-223.

¹⁸ Tuba Kalkan, **Herat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası (Mirza Şahruh dönemi)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 124.

Bu paylaşımda Büyük oğluna Semerkant ve Buhara bölgesini; ikinci oğluna Hindü Küşle Hisar dağları arasındaki Bedaḥşan bölgesini; üçüncü oğlu olan Babür'ün babası Şeyh Ömer Mirza'ya ise Fergana bölgesini ve son olarak dördüncü oğluna ise Kabil ve Gazne bölgesini vermiştir.

Bu süreç sonunda Delhi'de son bulan sultanlıklar yeniden ortaya çıkmış öncelikle Mültan Valisi Seyyid Hızır Han Delhi'yi ele geçirerek Seyyidler Sultanlığı dönemini başlatmıştır. Yaklaşık 30 yıl tahtta kalan Seyyidler Sultanlığı döneminde istikrar sağlanamamış ve 1451'de burayı Sirhind valisi Behlül Ludi ele geçirmiştir. Ludiler döneminde uygulanan katı politikalar sonucunda Delhi Sultanlığı eski gücüne tekrar kavuşmuştur. Önce İskender Ludi sonra İbrahim Ludi dönelerinde ciddi seferler yapılmış ve Delhi Sultanlığı'nın sınırları genişlemiştir.

Yaklaşık 40 yıllık hüküm sonrası 16. yüzyılın başlarında Ludi Sultanlığı'nda iç çekişmeler yaşanmış ve 1526'da Babür'ün İbrahim Ludi'yi mağlup etmesiyle Delhi Sultanlığı sona ermiş ve Babür İmparatorluğu kurulmuştur.¹⁹

1.2.1.2 Babür İmparatorluğu

1.2.1.2.1 Babür İmparatorluğu'nun Kuruluşu

Babür İmparatorluğu öncesi Hindistan ve çevresi Türk-Müslüman devletlerin kontrolünde dönemler geçirmiş ve bu bölgenin Babür İmparatorluğu'nun fethi için zemin oluşturmuştur. İlk olarak Gazne Devleti sonrasında ise Timur Devleti dönemlerinde İç Asya'da giderek artan Müslüman/Türk nüfusu bölgeyi kültürel yönden etkilemiştir.

Fergana Hükümdarlığının Hanı Şeyh Ömer Mirza, hükümdarlığı boyunca kardeşi Ahmet Mirza ile çok fazla çatışma yaşamış ve bu çatışmalar sonunda 1504 yılında vefat etmiştir.²⁰ Vefatından sonra saltanat varisi olarak büyük oğlu Zahireddin Muhammed Babür saltanat makamına geçmiştir. Ancak amcası Ahmet Mirza saltanat

¹⁹ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Müslümanları Birliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998 C. 18, ss. 111-112.

²⁰ İsmail Pırlanta, *Babür Şah ve Babürlü Devleti'nin Kuruluşu*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2001, s. 6.

üzerinde hak iddia ederek hükümdarlık mücadelesi içerisine girişince, henüz 21 yaşında olan Babür, kendisine bağlı ordusu ile Kabil'e kaçmak zorunda kalmıştır.

Burada kendisine sadık askerlerden bir ordu oluşturan Babür, zamanla güçlenerek siyasi bir otoriteye dönüşmüştür. Yeterli hazırlığı yapmasının ardından kendisini Timur'un varisi ilan etmiştir. Devlet olma yolunda atılan bu adım aslında uzun yıllar tüm Hindistan'da hüküm sürecek Babür İmparatorluğu'nun da temellerini atmıştır.

Kabil'de itibar edilir bir güce eriştikten sonra 1519'da Sind ırmağı boylarına kadar ilerleyen Babür, Pencap bölgesini yerel hükümdarlıklardan alarak hakimiyet alanını genişletmiştir. Burada 3 yıl kaldıktan sonra Sind ırmağını geçerek Belücistan bölgesini de topraklarına katmıştır. Şüphesiz ki bu ilerlemede en önemli pay Gazne ve Timur devletlerinin yıkılması sonrası oluşan zayıf beylik yapısıdır.

Belücistan bölgesine kadar yerel ve zayıf beyliklerle mücadele eden Babür, Delhi bölgesinde güçlü bir devlet kurmuş olan İbrahim Ludi ile karşılaşmıştır. İbrahim Ludi'nin düzenli ordusu ve devlet disiplinine sahip yönetimi bu anlamda Babür'ün karşılaştığı en büyük engel olmuştur.

İki yıllık hazırlık neticesinde ordusunu güçlendiren Babür, Osmanlı göçmeni bir komutan olan Mustafa Rumi vasıtası ile bir kısım ateşli silahlarda temin etmiş ve 1524'de Delhi üzerine yürüyüp İbrahim Ludi ile büyük bir mücadele içerisine girişmiştir. Mustafa Rumi tarafından temin edilen topçu birlikleri ve ateşli silahlar önemli bir avantaj oluşturmuş ve Babür'ün İbrahim Ludi ve ordusunu mağlup ederek muazzam bir güce kavuşmasını sağlamıştır.²¹

Delhi, Sind ve Belücistan'ın hâkimi durumuna gelen Babür, hâkimiyetini devletleştirmek için çalışmalara başlamış ve iki yıl içerisinde devlet teşkilatlanmasını tamamlamış ve ordu yapısını güçlendirmiştir. Hızlı bir yapılanma süreci sonunda 1526 yılında "Babür İmparatorluğu" tarih sahnesine çıkmıştır.

²¹ Davut Şahbaz, "Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Dönemi: Zahirüddin Muhammed Babür", **Ankara, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 2017, C. 57, S. 1, s. 592.

1.2.1.2.3. Babür Şah ve Fetihler Dönemi

Babür Devleti kurulduktan sonra pek çok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Hindistan'daki hâkimiyeti Türklere kaptıran Afganlar, Babür'e karşı planlar yapmaya başlamıştır. Bu planlardan en önemlisi İbrahim Ludi'nin kardeşi Sultan Mahmut Ludi'yi, sultan ilan etmek olmuştur. Afganların birleşip, Babür Devleti'ne karşı birlikte hareket etmeleri, kısa zamanda isyanların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Ancak Afganlardan daha güçlü kişiliği ve organize ordusu olan hint kökenli Çitor Racası Rana Sanga Babür Devleti'nin karşı karşıya geleceği en büyük sorun olacaktır.

Rana Sanga'nın Babür Devleti'ne karşı gerçekleştirmek istediği bu harekâtın nedenleri arasında kendi ülkesinde giderek artan Türk etkisini ortadan kaldırmak ve milli değerleri koruma düşüncesi söz konusudur. Babür ise önce İbrahim Ludi sonrasında Rana Sanga ile karşılaşmasında düşmanlarının birleşmesini kafirlere karşı bir muharebe olarak görmüş ve bu uğurda savaşan askerlerin Allah yolunda savaşıklarını belirtmiştir.²²

Babür bu dönemde ordusunu güçlendirmek için bazı çalışmalar yapmış ve orduya katılımı arttırmayı hedeflemiştir. Bu hedeflere yönelik çalışmalardan en önemlisi Müslümanlardan alınan iç ve dış gümrük vergilerini kaldırmak olmuştur.²³ Gerekli hazırlıklar sonunda, Rana Sanga'nın ordusuyla karşılaşacak asker ve makine donanımına sahip olmuştur.

Babür'ün ordusu ile Hindu-Afgan müttefik ordusu, rotaları üzerindeki birkaç şehri sınırlarına dâhil ettikten sonra 12 Mart 1527'te Agra yakınlarında Khanva'da karşı karşıya gelmiştir. Babür muharebenin ilk anlarında çok fazla kayıp vermiş, ordusundaki Hindu askerler kaçmaya başlayınca hem psikolojik hem de asker anlamında güç kaybetmiştir. Ancak bu durumu öngören Babür, Panipat Savaşı'nda olduğu gibi ordusunu Osmanlı düzeni ile tertipleyerek, arabalar üzerine yerleştirilen top ve tüfek gibi ateşli

²² Canan Kuş Büyüktaş, "Babür Şah'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, S. 2, C. 2, s. 160.

²³ Reşit Rahmeti Arat, *Babürname Babür'ün Hatıratı III*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989, ss. 507-508.

silahlarla düşmana büyük zayıat vermiştir. Rana Sanga ve Hint-Afgan ordusu, 17 Mart 1527'de Fethpur şehri yakınlarında bozguna uğratılmıştır.²⁴

Hindistan'da kendisine karşı koyabilecek bir güç bırakmayan Babür Racistan ve Malva bölgelerini devletine dâhil etmiştir. Bu dönemde bir yandan zapt ettiği bölgelerde yaptırdığı saraylar ve yerleşimler sonucu bölgelerin kültürel olarak değişimini sağlamakta, bir yandan da ileride kendine sorun yaratabilecek Sultan Mahmut Ludi ve Afgan emirlerini tamamen etkisiz hale getirme hazırlıkları yapmıştır.

Devam eden süreçte küçük direnişler yaşanmış olup bazı Afgan birlikleri sorun çıkartmıştır. Bunlardan biri de 6 Mayıs 1529'da, Ganj ve Ghagra nehirlerinin birbirine karıştığı noktada Babür'ün ordusu ile küçük bir Afgan ordusu karşılaşmış, küçük ölçekli bu savaşta Afganlar yenilgiye uğratılmıştır.²⁵ Başta Babür'e karşı ittifaklara dâhil olan ancak müttefiklerinin yenilgiye uğramasıyla yalnızlaşan Bengal yöneticisi Nusret Şah ise Babür Devleti ile antlaşma imzalamıştır.

Babür Devleti'nin sınırları bu başarılı hamlelerle birlikte giderek genişlemiş ve en son olarak Racistan ve Malva şehirlerinin de katılmasıyla Kuzey Hindistan'da 1.500 kilometrekarelik bir alanı kapsayacak bir İmparatorluk söz konusu olmuştur.

1.2.1.2.4 Babür Şah'ın Vefatı ve Devletin Duraklama Dönemine Girmesi

Babür, savaş ve fetihlerle geçen yılların ardından sarayında inzivaya çekilmiş ve zamanının büyük bölümünü saray erkanı ile geçirmeye başlamıştır. Hindistan'ın büyük bölümünü elde ettikten sonra Türkistan'a sefer düzenlemeyi planlamış ancak sağlık sorunlarının buna engel olmuştur.

Babür, sağlık sorunlarının 1529 yılından itibaren ciddi artış göstermesi nedeniyle zamanını dinlenerek ve saray halkı ile devletin geleceği hakkında sohbetler ederek geçirmiştir. Sağlık sorunlarının artık devleti yönetmesine engel hale gelmesi sonucu Babür, emirlerini çağırarak, artık kendisinin yönetim işleriyle uğraşmayacağını ve yerine oğlu Hümayun'u tayin ettiğini açıklamıştır.

²⁴ Şahbaz, age., s. 597.

²⁵ Muhammed Ali Çerağ, **Tarih-i Pakistan**, Lahor, Sang-e-Meel Yayınları, 1996, ss. 132-133.

Hümayun'a olan güvenini kendisine bildirerek halka iyi davranması, soydaşlarıyla da iyi ilişkiler kurmasını öğütlemiştir. Babür'ün kazandığı birçok savaşta yanında bulunan ve babasına karşı daima vefakâr ve itaatkâr olan Hümayun, tahta geçerken herkesten destek görmüştür. Babür, içinde zaferleri ve yenilgileri, sefaleti ve ihtişamı barındıran bir hayatın ardından 12 Aralık 1530'da 47 yaşında Agra'da vefat etmiştir. Babür'ün naaşı ilk olarak Agra'ya gömülmüş, dokuz yıl sonra ise vasiyeti üzerine hayatının en güzel ve huzurlu günlerini geçirdiğini söylediği Kabil'e, kendi restore ettirdiği Bagh-e Babur'a (Babür'ün Bahçesi) defnedilmiştir.²⁶

Babür'ün ölmeden önce tahtını oğlu Hümayun'a devretmiş olmasına rağmen ölümünden sonra diğer oğulları arasında saltanat mücadelesi başlamıştır ve Babür İmparatorluğu fetret devrine girmiştir. Bu dönemde kendilerine tahsis edilen valilikler aracılığıyla emirlerindeki ordular ile müstakil birer güç haline gelen saltanat varisleri, ellerindeki güce güvenerek babalarının vasiyetine rağmen ağabeyleri Hümayun'un saltanatını tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Birbirleri ile anlaşarak güçlerini birleştiren kardeşler Hümayun ile rekabet haline girmişler ve mücadele etmekte zorlanan Hümayun, kardeşlerine geniş araziler ve imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır.

Yaşanan bu iç çekişme nedeniyle Babür İmparatorluğu zayıflamaya başlamış ve bu durumdan istifade etmek isteyen yerel Hint krallıkları ve Raca adı verilen toprak sahibi prensler ittifak kurarak Babür İmparatorluğu üzerine taarruzlar düzenlemeye başlamıştır. Bu taarruzlara Afgan Emirlikleri ve Ludi hükümdarlığı da müdahil olunca Babür İmparatorluğu üç cepheden taarruz altında kalmıştır. Hümayun Han, içinde bulunduğu zor duruma rağmen isyan hareketlerini ve taarruzları bastırarak toprak kaybetmeksizin tüm dış tehditleri bertaraf etmiştir. Ortaya çıkan iç ve dış tehditler bir şekilde bertaraf edilmesine rağmen kesin sonuç alınamamış ve ilerleyen dönemlerde devletin dağılmasına sebep olmuştur.²⁷

Hümayun Han, devam eden yıllarda saltanat makamını koruyarak kardeşleri ile siyasi mücadeleye devam etmiştir. Zaman zaman yaşanan kardeşler arası iç çekişmeler

²⁶ Şahbaz, age., s.600.

²⁷ Davut Şahbaz, "Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun İkinci Dönemi: Nasirüddin Babür Hümayun", **Nüsha Dergisi**, Ankara, 2017, C. 17, S. 45, s. 60.

bastırılmış, Hint Krallıklar püskürtülmüş ve Afgan taarruzları sonuçsuz bırakılmıştır. Vazifesini fazlasıyla yerine getiren Hümayun Han, kütüphanesindeki üst raflarda bulunan bir kitabı almak isterken düşüp yaralanarak şiddetli bir kaza geçirmiş ve eski sağlığına kavuşamamıştır. İmparatorluğun zayıf kalacağını ve kendisinin daha fazla hükümdar olarak devam edemeyeceğini anlayan Hümayun Han, o dönemde savaşta olan oğlu Ekber'e mektup göndererek kendisini velayet tayin etmiştir. Hümayun vefat ettiğinde oğlu Ekber halen savaş ve fetihlerde görev almakta olup Bedaḥşah mücadelesini kazanarak geri döndüğünde babasının vefatını öğrenmiştir. Saraya dönen Ekber, babasının vasiyeti üzerine tahta geçmiş ve Babür İmparatorluğu'nun yeni hükümdarı olmuştur.²⁸

Ekber Şah, tahta geçtiğinde henüz 14 yaşındaydı. Çok genç yaşta olmasına rağmen ordusuna komutanlık etmiş ve oldukça zorlu vazifeler üstlenmiş olmasına rağmen devlet idaresi kolay değildi. Bu sebeple devlet işlerinin idaresinde kendisine baş vezir Bayram Han rehberlik etmiştir. Bu Babür devleti için önemli bir nokta olmuş ve ilk defa bir vezir ülke yönetiminde önemli derecede söz sahibi olmuştur. Ekber Şah, 20 yaşına gelene kadar Bayram Şah devlet idaresindeki nüfuzunu genişletmiş, hükümdar adına konuşabilecek ve karar verebilecek kadar inisiyatif sahibi duruma gelmiştir.

Ekber Şah'ın ilk ve en önemli vazifesi, Hümayun döneminde geniş imtiyazlar ve araziler verilen saltanat varisi amcalarının devlet içerisindeki başı buyruk hareketlerini ortadan kaldırmak olmuştur. Fetret devrinin başlamasına ve devlet içerisindeki otoritenin sarsılmasına neden olan bu riskli yönetim biçimini ortadan kaldırmak ve olası yeni isyan hareketlerini hızlıca bastırmak için ileri karakollar ve ordugâhlar kurmuştur. Ardından merkezi otorite üzerinde baskı kuran ve itaatsizlik etmekte olan beylikler üzerine sefere çıkarak 1578'de Bengal, 1581'de Kabil, 1587'de Keşmir, 1592'de Sind ve 1594'te Kandahar'ı kesin olarak hâkimiyeti altına almıştır.

Ekber Şah döneminde incelenecek önemli konulardan biri, Ekber Şah'ın devlet görevlerine Hintlileri de kabul etmesi olmuştur. Ekber Şah öncesi dönemde; Hintli nüfus genelde halk tebaasını oluşturmakta, Babür Devleti içerisinde bulunan Türkler ise devlet

²⁸ Hami Demir, "Hümayun'un Sürgün Hayatı", *Sakarya Üniversitesi Fen Fakültesi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2017, C. 3, S. 6, s. 59.

yönetiminde, saray içerisinde ve orduda görev yapmaktaydılar. Ancak İmparatorluğun genişlemesi ve zamanla Türk nüfusunun azınlıkta kalmasıyla bu kadrolara Hintlilerde getirilmiş ve böylece Babür İmparatorluğu'nun Türk devleti kimliğinden Hint devleti kimliğine bürünmesinin önü açılmıştır.

Ekber Şah, 49 yıllık uzun hâkimiyet dönemi sonrası 1603 yılında hastalanarak konuşamaz duruma gelmiş ve kendisinden sonra yeniden saltanat mücadelesi yaşanmaması için oğlu Cihangir'i hükümdar ilan etmiştir. Ekber, oğlu Cihangir'in tahta geçmesinden iki yıl sonra 1605 yılında vefat etmiştir.

1.2.1.2.4 Babür İmparatorluğu'nun Yıkılması

Ekber Şah'ın ölümü üzerine tahta geçen oğlu Cihangir zevk ve sefa düşkün birisi olup 22 yıllık hakimiyeti döneminde hiçbir askeri başarı elde edememiştir.²⁹

Cihangir döneminde yaşanan en önemli gelişme ise imparatorluğun sonunu hazırlayacak olan İngiliz sömürgecilerin ülkeye girişleri ve pek çok imtiyazlarla ticaret yapmalarının yolunu açılmasıdır. Cihangir Han'ın hükümdarlığı döneminde yeniden güçlenmeye başlayan Safevi Devleti, Kandahar şehrine girmiş ve savunulamayan şehir kaybedilmiştir.

Cihangir Han'ın başarısız yönetimi döneminde sarayda görev almaya başlamış olan Hintliler de nüfuzlarını arttırmaya başlamıştır. Hintli devlet görevlilerinin devlet teşkilatlanması içerisinde yükselmesi ile ortaya çıkacak tehlikeleri ön göremeyen Cihangir Han, merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. İstikrarsız yönetim ve otorite boşluğu henüz hayatta olan Cihangir Han'ın varisleri arasında saltanat mücadeleleri ve veraset çekişmeleri başlamış olup bu durum devletin büsbütün zayıflamasına sebep olmuştur. Geçen 22 yıllık süre sonunda Cihangir Han'ın ölümünün ardından tahta büyük oğlu Şah Cihan geçmiştir.

Şah Cihan, yeniden bir saltanat mücadelesi baş göstermemesi ve kendisine yeni bir rakip çıkmaması için büyük bir katliama imza atarak kendi oğulları hariç saltanat

²⁹ Emre Ömür, **Edward Terry ve Francisco Pelsaert'in Seyahatnameleri Işığında Cihangir Döneminde Babürlü Devletinde Yönetim ve Yaşayış**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016, s. 21.

ailesindeki tüm erkekleri öldürtmüş ve hükümdarlığını güvence altına almıştır. Ancak bu istikrara rağmen Şah Cihan, babası Cihangir Han gibi İngiliz Sömürgecilerin faaliyetlerine göz yummuştur.³⁰ Şah Cihan, 30 yıllık hâkimiyeti döneminde devletin idari ve siyasi istikametinde gerçekleştirdiği en önemli hedef Kandahar'ı fethetmek olmuştur.³¹ 1658 yılı gelindiğinde Şah Cihan hastalanarak vefat edince yerine oğlu Evrengzip geçmiştir.

Evrengzip, babası Şah Cihan'ın vefatından sonra saltanat mücadelesi yaşamak zorunda kalmadan hükümdar olmuştur. Evrengzip de babası gibi kendisi için tehdit oluşturan tüm rakiplerini öldürterek olası bir saltanat mücadelesini kanlı şekilde bertaraf etmiştir. Ancak büyük bir sorun haline gelen Hintli tebaanın devlet ve ordu idaresindeki nüfuzunu kaldıramamıştır. Zira Babür İmparatorluğu, artık hem devlet hem de orduda önemli mevkilere gelen Hintli devlet adamları tarafından idare edilmeye başlamıştır.

Babür İmparatorluğu 17. yüzyılın ortalarında savaş ve taht kavgalarının yanı sıra yepyeni bir sorunla karşılaşmıştır. Batılı büyük devletlerin özellikle İngiltere'nin almış oldukları ticari imtiyazlar zamanla sömürüye dönmüş ve bu durum hem ekonomik hem siyasal anlamda özerkliğin kaybedilmeye başlamasına neden olmuştur. Evrengzip Han döneminde hat safhaya ulaşan sömürgecilik yarışına, imtiyazlı ticaret anlaşmalarıyla faaliyet gösteren İngilizlerin yanı sıra Hollandalı sömürgeciler de eklenmiştir. Zamanla ülkedeki ticaret neredeyse tamamen yabancıların eline geçmiş ve Babürlü köylülerin dokuma, gıda ve şehir yaşamları sömürgeci şirketlerin ürün ve istihdamlarına dayalı hale gelmiştir.

Evrengzip Han, bir taraftan ticaret anlaşmalarıyla vergi geliri elde edip ülkesini yabancı şirketlerin tahakkümü altına alırken diğer taraftan olası bir sınır tehdidini ortadan kaldırmak için komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Cihangir Han döneminden başlayarak devam eden süreçte Babür İmparatorluğu daha çok ticaret ve mevcut hâkimiyet bölgelerinin muhafazası yolunu izlemiştir. Bu zayıf politika Babür İmparatorluğunun sonunu hazırlamıştır. Zira aradan

³⁰ Ömür, age., s. 43.

³¹ Cihan Oruç, "Şah Cihan Döneminde Babürlü-Safevi Diplomatik İlişkileri", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Özel Sayısı, Artvin, 2018, s. 294.

geçen 80 yıl içerisinde şartlar olgunlaşmış, Babür İmparatorluğu için sonun başlangıcına gelinmiştir. Evrengzip Han'ın 48 yıllık uzun hâkimiyet dönemi Babür İmparatorluğunun bağımsız ve barış içerisinde yaşadığı son dönem olmuştur. Evrengzip Han'ın 1707 yılında vefatı üzerine yerine oğlu Bahadır Şah geçmiştir.

Evrengzip Han döneminde giderek güçlenen yerel hükümdarlıklar ve sarayda artan Hint nüfuzu merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuş ve bu durum büyük inifallere yol açmıştır. Bu inifaller sonunda giderek güçlenen Racalar ve savaşçı kabileler olan Racputlar ayaklanarak Babür imparatorluğuna bağlılıklarını reddettiklerini ilan etmişlerdir. Ordu içerisinde görevlendirilen Hintli kumandanların tesiri nedeniyle isyanların bastırılması mümkün olmamış ve yerli hükümdarlıkların ayaklanmalarını fırsat olarak değerlendiren Afganlarda isyan hareketine girişerek Babür kentlerine saldırmışlardır. Bunların yanında Babür İmparatorluğu içinde önemli bir etkinliğe sahip Sih tarikatı da isyan hareketlerine girişince ülke hem dışardan hem de içerden büyük bir ayaklanmaya sahne olmuştur.

İmparatorluk dört koldan isyan ve taarruzlara maruz kalmıştır. Racalar, Racputlar, Afganlar ve Sihler art arda taarruzlarla ülkenin her yanında saldırılar düzenlemiş, Hintli devlet adamları ve kumandanların başkaldıran Hintli tebaa üzerinde baskı oluşturmaması nedeniyle isyanlarla baş edilememiştir. İngiliz ve Hollandalı sömürgecilerinde fırsatçı tavırları durumu daha da kötüye götürmüş ve ortaya çıkan isyanlar yıllarca devam etmiştir. Bahadır Şah, bu isyanlar neticesinde öldürülmüş³² ve yerine kardeşi Cihangir Şah geçmiştir.

Bu istikrarsız ve savaş ortamında Cihangir Şah'ın saltanat süresi yalnızca birkaç ay ile sınırlı kalmıştır. Cihangir Şah sonrası tahta çıkan Ferruh Han 6 yıl hükümdarlık makamında kalmayı başarmış ancak aynı şekilde bastırılmayan isyanlar onun da sonunu getirmiştir. Ferruh Han sonrası tahta Kardeşi Şah Cihani Sani çıkmıştır.

Bu aşamadan sonra devam eden isyanlarla Şah Cihani Sani de başa çıkamamış ve tahta Muhammed Şah geçmiştir. Saltanat makamındaki çekişmeler ülkedeki isyan ve

³² **Son Babür Şahı Bahadır Şah Zafer Anılıyor**, Dünya Bülteni, 11.11.2018.
<https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/son-babur-sahi-bahadir-sah-zafer-aniliyor-h432522.html>
(Erişim Tarihi:08.04.2019)

başkaldırı faaliyetlerini daha da körüklemiştir. Bitmek tükenmek bitmeyen saltanat mücadeleleri neticesinde Ülke fiilen ikiye bölünmüŒ; Muhalif saltanat varisleri, mevcut güçlerini birleŒtirerek ülkeyi Haydarabad hattından itibaren ikiye bölerek kendi yönetimlerini ilan etmişlerdir. Hali hazırda iç isyanlarla mücadele edemeyen Babür İmparatorluğu bu kez hâkimiyet için mücadele eden saltanat varislerinin kendi taraflarına çektiği ordular ile mevcut gücünün de parçalanması neticesinde büsbütün yönetilemez duruma gelmiştir. Muhammed Şah, ordusunun önemli bir kısmının ihtilaf hareketlerine destek vermesi nedeniyle büyük bir güç kaybı yaşamıştır. Safevi Devletinin son hükümdarı olan Nadir Şah, Babür İmparatorluğu'nun yaşadığı iç ve dış sorunlardan istifade ederek Delhi'ye girmiş ve şehri yağmalamıştır.³³

Babür İmparatorluğu ülkenin ikiye bölünmesinden sonra Delhi'yi tamamen kaybetmiştir. Muhammed Şah, 1747'de vefat etmiş ve yerine oğlu Alemgir Ahmet Bahadır Şah geçmiştir. Ahmed Bahadır Şah, babasından devraldığı derin ve çözölemeyen sorunların hiçbirisiyle baş edememiştir. Bu dönemde Afganlar önce bağımsızlıklarını ilan etmiş ardından pek çok Babür şehrini ele geçirmişlerdir.

Aynı dönemde İngiliz ve Hollandalı sömürgeciler, ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade ederek halk üzerine baskı uygulamışlardır. Bir dönem İngiliz sömürgecilerin ticaret faaliyetleriyle zenginleşen halk, sömürgeci şirketlerin devlet ekonomisini ele geçirmesiyle onlara muhtaç duruma gelmişlerdir. Ahmed Bahadır Şah'ın saltanatı da bu şartlar altında uzun sürmemiş, 1754'te Azizüddin II. Alemgir, vezir İmadülmülk Gaziddin yardımıyla Ahmed Bahadır Şah'ı tahttan indirerek Babür İmparatorluğunun hükümdarlığını ele geçirmiştir.³⁴

Alemgir Sani Şah, Afgan taarruzları ve Hintli yerel hükümdarlıkların isyanları ile mücadele etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Bunun yanında saltanat mücadeleleri de halen devam etmekte olup, Sani Şah, kardeşi Âlem Sami Şah ile iş birliği yapan veziri tarafından öldürölmüş ve yerine Şahı Âlem Sami Şah geçmiştir.

³³ Tahir Sevinç, "Nadir Şah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, 2011, S. 24, ss. 13-35.

³⁴ Enver Konukçu, "Babürlüler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, C. 4, ss. 400-404.

Âlem Sami Şah, ağabeylerinin basiretsiz yönetimlerine kıyasla daha mücadeleci bir tavır izlemiştir. Bu dönemde yine toprak kayıpları yaşanmış olmasına rağmen Sami Şah Raca, Afgan ve Safevi devletleri yerine daha çok ülke ekonomisini sömüren İngiliz ve Hollandalı sömürgecilerle mücadele içerisine girmiştir. Zira İngilizler, bir dönem Babür İmparatorluğunun deniz yollarını güvence altına almak bahanesiyle konuşlandığı askerlerini artık Babür İmparatorluğu üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanmaya başlamıştır. Şahı Âlem Sami Şah, İngiliz sömürgeci kuvvetleriyle mücadeleye girişerek kısmi başarılar elde etse de 1764 yılında yaşanan Baskar savaşıyla İngiliz güçlerine mağlup olup hem saltanatını kaybetmiş hem de devletini kaybetmiştir.³⁵ Baskar mağlubiyetinden sonra Babür İmparatorluğu İngiliz sömürgecilerin ve bizzat İngiliz Krallığı'nın kontrolünde idare edilmeye başlamıştır.

Baskar Savaşı sonrası İmparatorluk makamını tahakküm altına alan İngilizler, Şahı Âlem Sami Şah'tan sonra yerine atadığı hükümdarları memur olarak kullanmaya başlamıştır. Babür İmparatorluğu, Ülke menfaatine değil İngiliz Devletinin emellerine hizmet eden bu memur hükümdarlar tarafından 100 yıl kadar yönetilmiştir. Bu süre zarfında Babür İmparatorluğunun adı kalsa da ortada ne bir bağımsızlık ne de müstakil bir devlet söz konusu olmamıştır.

Ekber Şah döneminde Hintlilerin devlet teşkilatlanmasında görev almaya başlamasıyla devlet içerisinde nüfuzu artan Hintliler, zamanla saltanat ailesi dışında devlet teşkilatlanması içerisindeki tüm mevkilere yerleşik duruma gelmişlerdir.³⁶ Bu siyasi hamlenin bir yansıması olarak Hintlilerin hem sarayda hem de tebaa olarak saray dışında kabul edilmiş ve bu durum Türk Nüfuzunun azalarak bitmesine neden olmuştur.

Ekber Şah döneminde başlayan bu Hintlileşme akımı, zamanla artarak devam etmiş, Babür İmparatorluğunun yıkılma sürecine girdiği dönemde devlet artık bir Türk Devleti olmaktan çıkarak Hint Devleti haline gelmiştir.

İngiliz Devletinin sömürgecilik faaliyetleri altında can çekişen Babür İmparatorluğu, 1858 yılında son İngiliz memur Şah'ı Şah Bahadır'ın tahttan indirilerek

³⁵ İbrahim Sarı, **Türk'ün Savaşları**, 1.Baskı: İstanbul, Net Medya Yayıncılık,2016, s. 408.

³⁶ Ömür, age., s. 67.

bizzat İngiliz Devletinin Babür topraklarını İngiliz toprağı olarak ilan etmesi ve vali ataması üzerine fiilen sona ermiştir.

1.2.2. Ekonomik Yaşam ve Sosyo-Kültürel Hayat

1.2.2.1. Ekonomik Yapı

İngilizlerin ve diğer Batılı güçlerin rotalarını Hindistan'a çevirmelerinde şüphesiz ki Hindistan'ın sahip olduğu zengin kaynakların yanı sıra nüfus yoğunluğuna bağlı olarak hareketli bir ticarete sahip olması önem taşımaktadır.

Özellikle dönemin ünlü ticaret yolu olan Baharat yolunun Hindistan'dan başlaması; bölgenin önemli ticari ürünlerinin bu yol ile Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'e oradan da Doğu Avrupa'ya taşınması ile gözde bir ticaret merkezi olması sağlanmıştır. Baharat yolu Batı ile Doğu arasında köprü görevi görmüş ve dış ticaretin ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Baharat yolu üzerinden Avrupa'ya gelen karabiber, tarçın, kimyon, karanfil vb. baharatlara Avrupalı aristokratlar çok fazla ilgi göstermiş ve büyük bir talep oluşturmuştur.³⁷

Hindistan'ın büyük coğrafyası içerisinde birçok farklı ticaret bölgesi vardı. Bengal kıyıları deniz ticaretinde önemli limanlar barındırmış, Gangetik ovalarında ve İndus vadisinde ise nehir yakınlarında yatılı ticaret merkezleri oluşmuştur. Karayolu ticareti ise Pencap bölgesini Afganistan'a bağlayan Hayber Geçidi üzerinden Ortadoğu ve Orta Asya'ya gerçekleştirilmiştir. Ekonomide genel olarak takas yöntemi kullanılmıştır. Köylü kesim hasatları ile hükümete ödeme yaparken, zanaatkarlar ödemelerini hizmetleri ile gerçekleştirmiştir.

Babür İmparatorluğu'nun önemli şehirleri arasında yer alan Agra, Delhi ve Lahore'un her birinde 17. yüzyıl itibariyle 2 milyona yakın insan yaşıyordu. Bu bölgede oluşturulan ticaret limanları Akdeniz'den Avrupa'ya, Asya Pasifik'ten Çin'e kadar büyük bir ticaret ağına sahipti. Özellikle tekstil alanında ön plana çıkan ticareti, karabiber

³⁷ Murat Durukan, "Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişimin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar", **Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı**, No: 18, i. 2015, ss. 244-245.

öncülüğünde baharatlar, pirinç, şeker gibi ürünler takip ediyordu. Tüm bu ticaretin karşılığında Hindistan Batı'dan büyük miktarlarda altın ve gümüş almaktaydı.³⁸

Ticarette birlikte tarım alanında da teknik gelişmeler yaşanmış ve Babür imparatorluğu döneminde alınan sıkı ekonomik düzenlemelerle iç ticaret büyük bir ağa sahip olmuştur.

1.2.2.2. Sosyo-Kültürel Yapı

Verimli bir coğrafyaya sahip olması ve canlı bir ticaret merkezinde yer alması sebebiyle Hindistan çok fazla göç almış ve buna bağlı olarak birçok etnik köken bir arada yaşamıştır. Yerel halk olarak kabul edilen Dravidler' in yanı sıra Makedonlar, Türkler, Persler ve Afganlar bu topluluklara örnek verilebilir.³⁹

Hali hazırda sahip olduğu göç yolları aracılığıyla farklı etnik kökenlerin sürekli iletişim içerisinde olması ve kültürel aktarımda bulunmalarını sağlamıştır. Bu aktarım sonucu sosyal yapı sürekli değişim göstermiş ve kültür giderek çeşitlenerek zenginleşmiştir.

Bu kadar farklı etnik kökene sahip milletin bir arada olması çeşitli sosyal alt grupların oluşmasına sebebiyet vermiş ve oldukça zengin bir kültür oluşturmuştur. Ayrıca bu kültürel çeşitliliğin oluşmasında bir diğer önemli etkende Hindistan'da geçerli olan kast sistemidir.

Kast sistemine göre belirli bir etnik gruba, kültüre, sosyal statüye ait kimselerin yine kendi kast gruplarında insanlarla yaşamasına, evlenmesine ve ilişki kurmasına sebep olmuştur. Bu sayede etnik gruplar kendi kültürlerini korumuş ve farklı veya baskın üst kültür tarafından öğütülerek yok olmamıştır. Bu durum belki de kast sisteminin getirdiği en büyük avantaj olarak görülebilir.

Hindistan'da din kavramının apayrı bir yeri bulunmaktadır. Kültürel ve etnik farklılık nedeniyle birden fazla dine ev sahipliği yapan Hindistan'da baskın din

³⁸ Andre Gunder Frank, "India in the World Economy 1400-1750", *Economic and Political Weekly*, V. 31, No. 30, ss. 51-52.

³⁹ Timur, age., s. 109.

Hinduizm'dir. Hinduizm çok tanrılı ve yerel halkın farklı inanç sistemlerini içinde barındıran bir dindir. Ülke nüfusunun yaklaşık % 80'i bu dine mensuptur.⁴⁰ Ancak Hinduizm dinden ziyade sosyal bir olgu olarak görülmekte olup halkın yaşayış biçiminde ciddi yer edinmiştir. Özellikle Hinduizm gereği hayvanların öldürülmesinin yasaklanması ve bazı hayvanların kutsal kabul edilmesi halkın benimsemesiyle o yıllardan günümüze değin devam eden bir gelenektir.

Hinduizm yanında Budizm ve İslam da önemli miktarda mensuba sahip dinlerdir. Buda öncülüğünde ortaya çıkan ve temelde herkesin eşitliğini savunan felsefi bir görüş olan Budizm zamanla din olarak kabul edilmiş ve Hinduizm'in savunduğu kast sistemine aykırı bir görüş olarak doğmuştur. Bir diğer yaygın din olan İslam ise Gazneli, Timur ve Babür gibi Müslüman imparatorlukların Hindistan'ı fethetmesi ve kültürel dönüşüm gerçekleştirmesi sonucu Hindistan'da önemli bir yer edinmiştir.

Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği öncesi farklı toplulukların yaşamış olması sebebiyle birçok dil kullanılırdı. Ancak baskın dil olarak Hint dili ön plana çıkmakla beraber din, tıp ve sanat gibi çok geniş alanlarda Sanskritçe kullanılırdı.

⁴⁰ Timur, age., s. 110.

2. DOĞU HİNT KUMPANYASI VE HİNDİSTAN'IN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ

2.1. Doğu Hint Kumpanyasının Kurulması ve Gelişmesi

2.1.1. Doğu Hint Kumpanyası' nın Kurulmasını Sağlayan Etmenler

Modern anlamda sömürgecilik faaliyetleri daha çok yakın coğrafyalara yönelik seferler şeklinde ilerlerken zamanla okyanus ötesi seferler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Okyanus hakimiyeti konusunda özellikle Batı'da yaşanan büyük rekabet, 1588'de İngiliz donanmasının başında bulunan Sir Francis Drake'in İspanyolları İspanyol Armada'da ağır bir yenilgiye uğratmasıyla İngiliz lehine dönmüştür.⁴¹

Bu savaş iki ülke arasında yaşanan üstünlük savaşı olmaktan ziyade modern sömürgeciliğin tamamen farklı bir görünüme bürünmesine neden olup uzak doğuda kurulan İspanyol ve Portekiz sömürge monopolüne son vermiştir. O dönem bölgede birçok imtiyazı bulunan Portekiz bu savaş sonrası girmiş olduğu rekabette fazla tutunamamış ve zamanla üstünlüğünü kaybetmiştir. Savaş sonunda İspanya ve Portekiz'in kayıpları İngiltere ve Hollanda için büyük bir avantaja dönmüş ve Uzak Doğu'da yaşanan sömürge ticaretine dahil olmalarına olanak sağlamıştır.⁴²

İngilizlerin İspanyol Armadası'nda elde ettiği galibiyet, rotasını yakın çevreden ziyade okyanus aşırı seferlere çevirmesine neden olmuştur. O dönemde yeni yeni keşfedilen, ciddi bir ticari potansiyeli bulunan, İspanyol ve Portekizli denizcilerin tekelinde olan Uzak Doğu'ya seferler düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Ancak bahse konu seferler için önemli miktarda sermaye ve siyasi desteğe ihtiyaç duymuşlardır. İspanyollara karşı alınan galibiyet, İngiliz tüccarlar için bir teşvik olmuş ve dönemin ünlü İngiliz tüccarı James Lancaster'ın 10 Nisan 1591'de Kraliçe Elizabeth'ten izin almasını sağlamıştır. Bu izinle Lancaster hazırlıklara başlamış ve 3 gemi ile ilk sefere çıkmıştır.⁴³

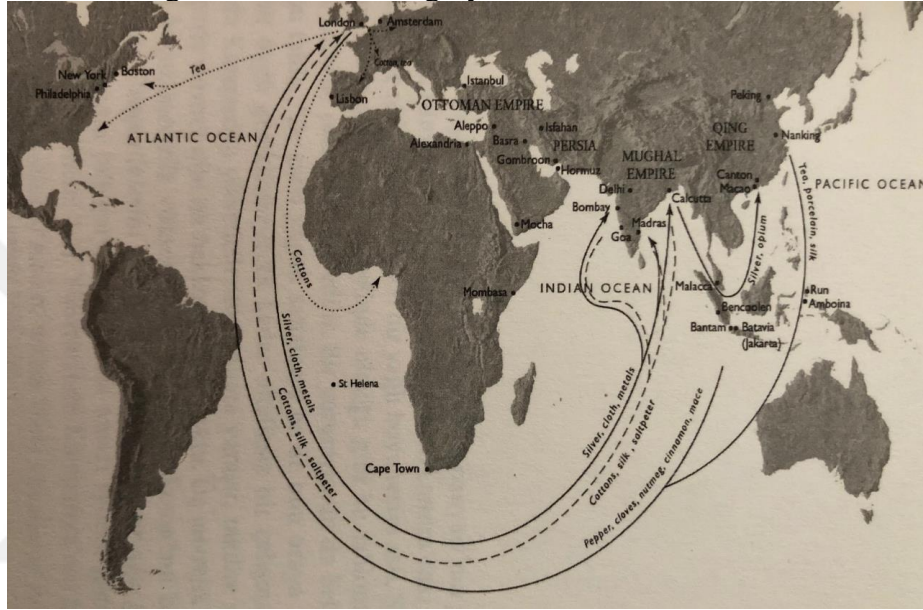
⁴¹The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Spanish Armada", **Encyclopaedia Britannica**, 18.11.2019. <https://www.britannica.com/topic/Armada-Spanish-naval-fleet> (Erişim Tarihi:24.04.2020).

⁴² Burton Stein, **Hindistan Tarihi**, Çev. Müfit Günay, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2015, s. 215.

⁴³ Sir William Foster, **The Voyages of Sir James Lancaster to Brazil and the East Indies 1591-1603**, Newyork, Routledge Publishing, 2016, s. 1.

İngiltere'nin düzenlediği bu ilk Uzak Doğu seferi yaklaşık 3 yıl sürmüştür. İngiltere'de bulunan Torbay kasabasından başlamış olan sefer Malay Yarımadası'nda (Tayland, Birmanya, Malezya ve Singapur topraklarının yer aldığı yarımada)'da son bulmuştur. Takip edilen rota üzerinde önce Güney Afrika'da bulunan Ümit Burnu daha sonra Umman Denizi ve en son olarak da Hindistan'ın en güney ucu Tamil geçilmiştir.

Harita 1: İngiliz Tüccarların Doğu'ya İlk Seferleri

Kaynak: Nick Robbins, s.13.

İngiltere bir taraftan Hindistan seferi gerçekleştirirken bir taraftan da okyanuslar üzerindeki üstünlük savaşlarına devam etmiştir. Bu savaşlardan en önemlisi ise 1592 yılında Portekiz'in Flores adasında yaşanan İngiliz-İspanyol (Portekiz destekli) savaşıdır. Bu savaş, tarih sahnesinde "Flores Savaşı" olarak bilinmekte olup İspanyolların galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Özellikle İngiliz donanmasının başında bulunan Sir Richard Grenville bu savaşta gösterdiği çabayla ulusal bir efsaneye dönüşmüş ve daha sonra gerçekleştirilecek İngiliz ticaret seferleri için teşvik edici bir figür haline gelmiştir. Ancak buna rağmen savaşın kaybedilmesi İngiltere'ye ekonomik bir yük oluşturmuş ve bir müddet ticaret seferleri durdurulmuştur. İspanya ise savaşı kazanmasına rağmen çok fazla kayıp vermiş ve batan gemiler dolayısıyla yeterli ganimet elde edememiştir.⁴⁴

⁴⁴ R.G. Grant, "Battle of Flores", *Encyclopedia of Britannica*, 23.08.2020. <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Flores-1591> (Erişim Tarihi:24.04.2020).

Bölgede savaşlar devam ederken İngiltere'nin uzak doğuya gerçekleştirdiği ilk sefer de 1594'te tamamlanmıştır. Sefer sırasında ve özellikle dönüş esnasında Portekizlere ait bazı gemiler ile güzergah üzerindeki bazı bölgeler yağmalanmıştır. Seferin maddi getirilerinden ziyade uzak doğunun tanınmaya başlaması ve bölgeye yönelik keşifler gerçekleştirilmesi önemli kazanımlar olmuştur. Bu kazanımlar sonrası 1596 yılında bir başka önemli sefer gerçekleştirilmiş ancak bu sefer sırasında tüccarlar kaybolmuştur.

Yetersiz donanımla gerçekleştirilen bu seferler sonrası İngiliz tüccarlar, daha donanımlı ve sayıca daha fazla sefer düzenlemek istemiş; ancak rotanın uzak olması ve riskin çok olması nedeniyle kendi başlarına bu işin altından kalkamayacaklarını anlamışlardır. Bunun üzerine alternatif bir destek arayışına girmişler ve bireysel hareket yerine topluluk şeklinde hareket etme kararı almışlardır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak 1599 yılında bir grup Tüccar küçük bir sermaye ile toplanarak İngiliz Kraliyetinden bazı imtiyazlar talep etmişler ve karşılığında ekonomik ödeme vaat etmişlerdir. Ancak Kraliçe tarafından olumsuz cevaplanan bu talep sonucunda bir yıl sonra tekrar bir araya geleceklerinden habersiz bir şekilde dağılmışlardır. Ancak dağıldıkları sürede ileriye dönük bir yaklaşım ve dinamik bir anlayışla gemiler satın almışlar ve hali hazırda ellerinde bulunan sermayeyi artırma yoluna gitmişlerdir.

Aradan geçen bir yıllık süre sonunda tüccarlar tekrar toplanmış ve Kraliçe ile görüşerek taleplerini dile getirmişlerdir. Tüccarlar, Uzak Doğu'ya seferler yapmalarını sağlayacak resmi bir kuruluş oluşturmak istediklerini ve bu kuruluşun kanuni statüsü olmasını talep etmişlerdir. Bu sayede seferler yasal yöntemlerle düzenlenecek ve belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Bu taleplerini dile getirirken kuruluşun amacının İngiltere'ye doğunun zenginliklerini taşımak ve İngiliz kültürünün yayılması için misyoner faaliyetlerde bulunmak olduğunu belirlenmişlerdir. Bu talepler sonucu 3. Cumberland Earl'ü George Clifford Kraliçeye bir dilekçe yazmış ve 31 Aralık 1600'de Kraliçe tarafından "Governor and Company of Merchants of London trading with the East Indies" (Doğu Hindistan ile ticaret yapmakla yetkili, Londra Tüccar Şirketi ve

Valisi) kanunun çıkartılmasını sağlamışlardır. Bu kanunla resmi olarak 5 yıllık süre için Anonim Şirket unvanıyla Doğu Hint Kumpanyası (DHK) kurulmuştur.⁴⁵

2.1.2. Doğu Hint Kumpanyasının İlk Dönemleri

2.1.2.1. Şirketin Yapısı ve İmtiyazları

Doğu Hint Kumpanyasının ilk halini, bağımsız bir şekilde ticaret yapan İngiliz denizcilerin bir araya gelerek kurduğu “Maceracı Tüccarlar” birliği oluşturmuştur. Maceracı Tüccarların her ne kadar birlik şeklinde örgütlenseler de tüzel bir kişiliği ve kraliyet desteğinin olmaması nedeniyle Hollandalı rakipleri karşısında geride kalmışlardır. Bunun üzerine Kraliçe’den Doğu ile yapılacak ticarete tekel imtiyazı talep etmeye karar vermişler ve ilk adım olarak 1599 yılında Maceracı Tüccarlar anonim şirketini kurmuşlardır. Bu şirket 31 Aralık 1600 yılına gelindiğinde Kraliyet imtiyazı olarak günümüzde bilinen Doğu Hint Kumpanyasına (DHK) dönüşmüştür.

Kumpanyanın başlangıç sermayesi 30.133 sterlin olup sermayenin tamamı maceracı tüccarlar olarak bilinen İngiliz Tüccarlara aittir. Anonim şirket vasfında olan DHK’nın hisselerine 100 sterlinden 3000 sterline kadar bedel biçilmiş olup sermayesi toplam 101 hisseye bölünmüştür. Hisseler tüccarlar arasında pay edilirken her hissedarın sadece 3000 sterline kadar hisse almasına imkan verilmiştir.⁴⁶

Anonim şirket olarak kurulan DHK’nın yönetim kurulu 24 üyeden oluşmuştur. Ancak hissedarları arasında İngiliz hükümeti resmi olarak bulunmamıştır. Hissedarlarının neredeyse tamamı İngiliz tüccarlardan oluşmuştur. Bu da bağımsız olarak kararlar almasında ve istediği zamanlarda istediği rotalara sefer düzenlemesine olanak sağlamıştır.

Ayrıca şirketin anonim şirket vasfı ile kurulmasının nedenlerinden biri de İngiliz tüccarların Portekizlilerin Asya’da düştüğü hataya düşmek istememesidir. Portekizli tüccarlar Asya’da büyük gelirler elde etmişler ancak ülkeyi yöneten kralların tahsis edilen bu gelirlerden daha fazla giderler yapması sonucu ciddi bir bütçe açığı verilmiş ve

⁴⁵ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, “XIX Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2017, C. 16, S. 3, s. 840.

⁴⁶ Yücel Bulut, “Hindistan’da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 2003, C. 3, S. 6, s. 85.

zamanla ülkenin iflas etmesine neden olmuşlardır. Hali hazırda bu olumsuz örnek dikkate alınmış ve anonim şirket vasfı ile kurulan DHK iki büyük avantaj sahibi olmuştur. Avantajlardan ilki seferler sonucu oluşacak olumsuz riskin paylaşılması, ikincisi ise seferler için ek kaynak oluşturmak istendiğinde hisse senetleri yoluyla şirketin kendine sermaye yaratabilmesidir.⁴⁷

Burada şüphesiz bir öngörü ve vizyon yatmaktadır. Bahse konu dönemde yaşanan en büyük sıkıntı sermaye eksikliği ve bağımsız hareket edebilme özelliği kuruluşun anonim şirket olarak kurulması yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Daha sonraları Londra piyasasında düzenli işlem görecektir hisse senetleri, şirketin sermaye ihtiyacı olduğu dönemlerde büyük avantaj sağlayacaktır.

Kumpanyanın kuruluşu esnasında alınan Kraliyet Berat'ını sadece bir izin belgesi olarak düşünmek hata olacaktır. Kraliyet tarafından verilen berat ile kazanılan en önemli imtiyaz şirketin alanında tekel olması olsa da diğer imtiyazlar da bir o kadar önemlidir. Bu imtiyazlar;

a- İngiltere'de bulunan diğer tüccarlar ve gemiciler DHK'nın belirlediği sınırlar dışında ticaret yapmaktan men edilmiştir. Bu madde ile DHK dışarıda vereceği rekabet savaşına ek olarak içeride de bir savaştan kaçınmıştır. Ülkesi adına alanında tekel hakkına sahip olmuştur. Uzak Doğu'ya yapılacak seferlerin düzenli bir şekilde tek elden ilerlemesine olanak sağlamıştır.

b- Şirket her seferinde en az 30.000 sterlin değerinde altın ve gümüş ihraç etmekle yükümlü kılınmış ve İlk dört seferinde İngiliz mallarının ihraç edilmesi koşuluyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Burada madde İngiliz hükümetine avantaj sağlamakta olup hem seferlerin ekonomik olarak kazançlı çıkmasını garanti etmekte hem de ilk seferler için bile olsa düzenli ihracat olanağı sunmaktadır. Bu ihracat sayesinde iç ticarete durgunluk yaşansa bile dış ticarete yaşanan sabit getiri sayesinde ekonomik sorunların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tüm seferler için sefer başına en az

⁴⁷ Barbara D. Metcalf, Thomas R. Metcalf, **Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi**. Çev. Zeynep Hale Akman. 1.Basım: İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018, s. 59.

30.000 sterlin tutarlı garanti ise seferlerin olumsuz sonuçlanarak ekonomik açıdan zarar etmesi durumunda imtiyazın çekilebilmesine imkan tanımıştır.

c- Bu anlaşmanın süresi 15 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak bu süre içerisinde ilgili şartlar yerine getirilmez ise anlaşma iki yıl öncesinden bildirilmek kaydıyla iptal edilebilir. Aynı şekilde anlaşmanın olumlu devam etmesi halinde 15 yıllık süre ülkenin lehine olması ve şirketin de uygun bulması durumunda uzatılabilir.⁴⁸

Kumpanya elde ettiği bu imtiyazlar sayesinde ülke içerisinde tekel konumunda olmuş bu da diğer tüccarların zaman zaman benzer imtiyazlar için hükümete başvuruda bulunmasına yol açmıştır. Ayrıca ilk aşamada seferler sonrası şirketin borsa da değeri artmış ve elde edilen karlar kimi zaman % 100'leri görerek senetlerin aşırı değerlendirilmesine sebep olmuştur. Ancak hisse senetlerinden elde edilen bu yüksek kar marjı her ne kadar yüksek getirili seferler nedeniyle elde edilmiş görünse de kimi zaman da gerçekleştirilen korsanlık faaliyetleri sebebiyle elde edilmiştir. Özellikle şirketin ilk kuruluş aşamasında görev alan Sir Edward Michaelbourne bu faaliyetleri bizzat gerçekleştirmiştir. Tüccar olarak çıktığı seferlerde İspanyol ve Portekiz gemilerine saldırmış ve yağmalanan gemilerden elde edilen ürünler ticaret kazancı gibi iç pazara sokulmuştur.⁴⁹ Bu durum daha sonra yaşanacak ve kumpanya tarihinde ciddi sorunlara yol açacak yolsuzluklara ilk örneklerden birisi olarak gösterilebilir.

2.1.2.2. Şirketin İlk Seferleri

Kumpanyanın kurulmasına müteakip Uzak Doğu'ya sefer hazırlıkları tamamlanmış ve ilk sefer 1601 yılında gerçekleştirilmiştir. Sir James Lancaster komutasındaki ilk sefer Red Dragon silahlı gemisiyle Doğu Hint adaları arasında bulunan Malezya ve Endonezya'ya gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Mustafa Keskin, **İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 29.

⁴⁹ Bulut, age., s. 86.

⁵⁰ Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, C. 22, ss. 294-295.

Seferin temel amacı doğunun karabiber, karanfil, şeker gibi baharat ve gıda ağırlıklı ürünlerin batıya getirilmesi olsa da arka planda misyonerlik faaliyetleri de söz konusu olmuştur. İleride kolonileşmek ve bölgeye yerleşerek sömürgecilik faaliyetlerinin engelsiz bir şekilde ilerlemesi için dini sömürü yolu da kullanılmıştır. Aşağıdaki dizelerde seferlerin nedenleri dile getirilmiştir.

“Geceyi utanç duvarına çeviren sırmalı yıldız

Hangi şerifin göğsünden düştü?

Modern zamanların hayaletleri

Krallar, Tanrılar, Soytarılar,

Tarihin karnavalında buluştu.

İnciler, elmaslar, parfümler,

Gül esansları, filler, aslanlar

Ve hikmet hazineleri ile dolu

‘Arzular Ülkesini’ azametle ve haşmetle

Keşfeden ‘Maceracı Tüccarlar’

Hindistan’a

‘Hristiyan ve Baharat’ aramaya gelmişleri”⁵¹

Düzenlenen sefer oldukça karlı geçmiş ve 1200 tonluk Portekiz filosu ele geçirilmiştir. Ayrıca yeni kurulmuş olmasına rağmen şirket, sefer boyunca bölgeye dair birçok keşif yapmış ve daha da önemlisi İngilizlerin Uzak Doğudaki başlangıç merkezlerinden biri olacak Bantam’da 1602 yılında ilk ticari üssünü kurmuştur.⁵² Bu

⁵¹ Volkan Hacıoğlu, **Doğu Hint Kumpanyası Bir Sömürge Tarihinde Poetik Fragmanlar**, İstanbul, Akoğul Basım Yayın Dağıtım, 2017, s. 7.

⁵² Nick Robbins, **Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hindistan Kumpanyasının Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi**, Çev. İnanç Özemekçi, 1. Basım: İstanbul, H2O Yayıncılık, 2017, s. 77.

sayede ileride gerçekleştirilecek seferler için güvenli bir bölge oluşumu sağlanmıştır. Sefer 1603 yılında tamamlanmış ve Lancaster'ın ekibi İngiltere'ye dönmüştür.

Birinci doğu seferinin gerçekleştirildiği 1601-1603 yılları arasında İngiltere'de de bazı olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi İngiltere ile İspanya arasında yaşanan savaşın son bulması ve Kraliçe I. Elizabeth'in 1603 yılında ölmesidir.⁵³ İngiltere'de Kraliçenin ölümü kısa süreli bir değişimi beraberinde getirir de bu süreçte Lancaster komutasındaki sefer Uzak Doğu'daki İspanyol ve Portekiz tekeline kırmış ve bölgede stratejik konumda bulunan bazı noktaları üs haline getirmiştir.

Başarıyla tamamlanan ilk seferin ardından 1604'te Sir Henry Middleton komutasında ikinci sefer, 1607'de ise William Hawkins komutasında üçüncü sefer düzenlenmiştir. Bu seferler de ilk seferler gibi oldukça başarılı geçmiş ve Uzak Doğudan düzenli ticaretin başlamasının temeli oluşturmuştur.

Gerçekleştirilen ilk seferler daha çok keşif amaçlı olmuş ve bölge her anlamda tanınmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen ilk seferlerde özellikle Hindistan'da bulunan baharat ithal edilmiş, karşılığında İngiltere'de bulunan tekstil ürünleri ihraç edilmiştir. Ancak ilk seferlerin genelinde İngiltere'nin ihracatı ithalatına kıyasla daha düşük kalmıştır. Bu durumun nedenleri incelendiğinde ilk ortaya çıkan nokta İngiltere'nin o dönemde daha çok yünlü tekstil ürünlerini ihraç etmesine karşın; Hindistan'ın coğrafi konumu nedeniyle sahip olduğu tropikal iklim, daha çok pamuklu ürünlere duyulan ihtiyaç ve tekstil alanında halihazırda bir iç pazarının bulunması önemli rol oynamaktadır. Hindistan İngiltere'nin ihraç ürünlerinden çoğunlukla altın ve gümüşe talep göstermiş ve diğer ihraç ürünleri geri planda kalmıştır. Buna karşın Hindistan'dan ithal edilen baharat ürünleri Avrupa'da büyük bir talep oluşturmuştur. Bu durum ise DHK'nın kuruluşundan itibaren ilk 50 yıllık süreçte İngiltere'nin ithalatında büyük bir artışa karşın ihracatında aynı standardı yakalayamamasına ve çok yoğun dış ödemelerin gerçekleşmesine sebep olmuştur.⁵⁴

⁵³ John S. Morril, "Elizabeth I", **Encyclopedia of Britannica**, 03.09.2020.

<https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-I#accordion-article-history> (Erişim Tarihi:25.04.2020).

⁵⁴ Keskin, age., s. 29.

İngiltere’de Kraliyet ticarete beklediği başarıyı başlangıçta yakalayamamıştır. Ancak bu durum kumpanya için geçerli olmamış, Uzak Doğu seferlerinde ciddi kazançlar elde edilmiştir. Kurulduğu ilk yıllar olan 1601-1612 arasında şirket Hindistan’dan Avrupa’ya gerçekleştirdiği ithalatta % 155 gibi bir kazanç sağlamış ve hissedarların çok daha fazla kaynağı şirkete aktarmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde 1613-1616 yılları arasında gerçekleştirilen ithalat ürünlerinin Avrupa’ya satılması sonrası % 87’lik bir kazanç sağlanmıştır.⁵⁵

Şirketin ticari olarak bu kazançları elde etmesine karşın asıl amacı olan Uzak Doğu ile Batı arasında yoğun bir ticaret ilişkisi sağlamak ve bu ticarete “tekel olmak” hedefi o dönem yaşanan rekabetle yakın gelecek için imkansız hale gelmiştir. İspanyol ve Portekizlilerin tekelinde bulunan Uzak Doğu piyasasına İngilizlerle beraber Hollandalılar da girmiştir. Piyasaya dahil olan bu iki ülke ile beraber dört büyük Batılı güç için büyük bir rekabet başlamış olsa da İspanya ve Portekiz kısa sürede etkisiz hale gelecek ve asıl rekabet Hollanda ile ilerleyen dönemlerde yaşanacaktır. İngilizler Hindistan’da bulunduğu sürenin neredeyse ilk yüz yılı boyunca hep Hollandalı rakiplerinin gerisinde kalacaklardır.

Uzak Doğuda yaşanan ticaret savaşlarında Hollanda’da İngiliz örneğini uygulamış ve 1602’ de yeni bir şirket olan Hollanda Doğu Hint Kumpanyasını (HDHK) kurmuştur. Bu şirket de kendi ülkesinden aynı imtiyazları almış ve Uzak Doğuda yoğun sömürge faaliyetlerine başlamıştır.⁵⁶ Hindistan’da büyük rol oynayacak bu şirketin asıl başarısı Baharat Adaları olarak bilinen Malezya ve Endonezya’da olacak ve yüzyıllar sürecektir.

İngilizler Uzak Doğu’ya düzenledikleri ilk seferlerde yeterli keşifleri gerçekleştirmişler ve gözlerini Uzak Doğu’daki en cazip ticaret potansiyeli olan Hindistan’a çevirmişlerdir. Öncelikle o dönemde Hindistan’da yönetimde bulunan Babür İmparatorluğu ile anlaşma sağlamaya çalışılmıştır. Antlaşma, 1612 yılında Babür

⁵⁵ Robins, age., s. 78.

⁵⁶ Stein, age., s. 211.

İmparatoru Cihangir Şah ile yapılmış ve Gucerat bölgesinde bulunan Suret limanına giriş izni ile burada bir fabrika kurma izni imkanlarını sağlamıştır.⁵⁷

Kumpanyanın Hindistan'da almış olduğu imtiyaz ve kurmuş olduğu fabrika gelecekte bölgenin tamamının işgal edilmesi için önemli bir adım olmuştur. Bu bölgede ticaret işlemlerine başlayan şirket zamanla kendine ait bir koruma birliği oluşturarak ticari şirket vasfından ziyade idari ve siyasi bir yapının temellerini atmıştır.

Bölgede kalıcı olmayı planlayan şirket önce yakın mesafelerde bulunan Kızıldeniz ve Japonya gibi bölgelere ticari seferler düzenlemiş zamanla bölgesel ittifaklar oluşturmuştur. Bu seferlerde Suret'te bulunan fabrikadaki üretim ve Batı'dan gelen ürünler pazarlanmıştır. Ticaretin yanı sıra kurulan ittifaklar siyasi gelişimde büyük rol oynamıştır.

Bu ittifaklardan özellikle 1622 yılında İranlılarla yapılan ittifaka değinmek gerekmektedir. Bölgede oldukça etkili bir güç konumunda bulunan Portekiz'in Hürmüz boğazında İran'ın yardımıyla bozguna uğratılması ve ağır bir yenilgi almasını bu ittifak sağlamıştır. Bu yenilgi sonrası körfez bölgesi nam-ı diğer "key to all india", tamamen şirket kontrolüne geçmiştir.⁵⁸ Şüphesiz ki bu ismin verilmesinde en önemli etken Batı'dan Hindistan'a gidecek yolların o dönem için tamamının Körfez bölgesinden geçmesi ve buraya hakim olan gücün Hindistan'ın tamamının fethedilmesinin büyük bir avantaj sağlayacak konumda olmasıdır.

İran'la gerçekleştirilen ittifak sonrası Portekiz faktörü büyük oranda ortadan kaldırılmış İspanyollar ise giderek güç kaybetmeye başlamıştır. Ancak Kumpanya Portekiz ve İspanyollara karşı büyük bir başarı göstermiş olsa da benzer başarıyı Hollandalılara karşı gösterememiştir. Bunun farklı nedenleri olmakla beraber Hollandalıların Hint adalarında daha etkin olması, kendine ait bir Doğu Hint Kumpanyası bulunması ve seferlerin bu kumpanya aracılığıyla gerçekleştirilmesi önemli rol oynamıştır. Bu nedenlerle İngilizler Hint adalarında Hollanda üstünlüğünde ticaret

⁵⁷ Özcan, age., s. 294-295.

⁵⁸ Graça Almedia Borges, "The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy", *E-Journal of Portuguese History*, 2014, s. 2.

yapmaya devam etmişlerdir. Ancak şirket ilerleyen dönemde bu bölgede Hollanda üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalacak ve bölgeden tamamen çıkacaktır.

Baharat adaları olarak bilinen Endonezya ve Malezya'da HDHK üstünlüğü sürerken İngiliz şirket rotasını ağırlıklı olarak Hindistan'a çevirmiş ve ticaretini hızla büyütme yoluna gitmiştir. Surat limanında kurduğu fabrika ile başladığı ticareti hem iç kısımlara hem de batı kıyısı boyunca hızla genişleterek dokuma alanında yoğunlaşmıştır.⁵⁹

Aşağıda bulunan tabloda özetle kumpanyanın kurulup ilk seferini gerçekleştirdiği 1601 yılından 1619 yılına kadar gerçekleştirdiği ihracata konu olan altın ve gümüşlerin parasal değeri ile ürünlerin parasal değerleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Doğu Hint Kumpanyasının Para ve Ürün İhracat Değeri (1601-1619)

Yıllar	Altın/Gümüş	Ürünler
	Parasal Değeri (Sterlin)	Parasal Değeri (Sterlin)
1601	21.742	6.860
1603	11.160	1.142
1607	15.000	3.400
1608	6.000	1.700
1609	28.500	21.300
1610	19.200	10.081
1611	17.675	10.000
1612	1.250	650
1613	18.810	12.446
1614	13.942	23.000
1615	26.660	26.065
1616	52.087	16.506
1617-1618-1619	298.000	152.000

Kaynak: Kirti Narayan Chaudhuri, s.24.

⁵⁹ Stein, age., s. 212.

Tablodan da anlaşılacağı üzere özellikle Hindistan'ın tropikal iklime sahip olması ve ülkenin sosyal ve kültürel yaşam tarzı İngilizlerin yoğun olarak üretilen ihracatına konu olan yün vb. tekstil ürünlerinin çok fazla tercih edilmemesine sebep olmuş ve daha çok altın ve gümüş gibi değerli hazinelerin ihracata konu olmasına sebep olmuştur. Tablo üzerinde kumpanyanın ilk 20 yılı olan 1601-1619 incelendiğinde ihracata konu ürünlerinin değerinin altın ve gümüş gibi kıymetli maden ihracatının gerisinde kaldığı görülmektedir. Sadece 1614-1615 yıllarında ihracata konu ürünlerin parasal değeri kıymetli madenlerin değerini aşmış ancak bunun nedeni ise Surat' da yaşayan yerli aracılardan tüccarları düşünmesizce evden ihracat yapmalarını konusunda teşvik etmesi olmuştur.⁶⁰

Ticari faaliyetlerin yanı sıra farklı alanlarda da faaliyet gösteren şirket; sosyal, kültürel ve siyasi alanlara müdahalelerde bulunarak kendi gücünü test etmiştir. Kuruluş amacının dışına çıkarak ileride daha büyük roller oynayacağını işaretlerini göstermiştir. Bu müdahalelerden önemli bir tanesi ise 1623 yılında Bombay ve Madras' ta Mahkemeler kurmuş ve ceza davalarına bakmıştır. Bu durum siyasi bir hareket olmasına karşın o dönem Hindistan'da kurulmuş ve oldukça güçlü olan Babür İmparatorluğu bu konuda sessiz kalmıştır.⁶¹

Siyasi olarak etkinliğini artıran şirket ilk aşamada sadece Suret limanı için almış olduğu imtiyazı genişletmiş ve sırasıyla Masulipatan ile Bengal'e yönelmiştir. İlk olarak 1640 yılında Madras Racasına vergi vermek koşuluyla bu topraklarda ticari faaliyet yürütme hakkı elde etmiş ve burada bir kale inşa etmiştir.⁶² Ardından 1661 yılında İngiltere Kralı II. Charles'ın Portekiz Prensesi Brangançalı Catherine ile evlenmesi sonucu Portekiz kontrolünde bulunan Bombay şirkete bırakılmıştır. Zaten bölgede tutunmakta giderek zorlanan Portekizliler egemenliklerinden vazgeçmiştir.⁶³ Kumpanyanın ilerleyişi devam etmiş ve günümüzde Batı Bengal bölgesinde bulunan,

⁶⁰ Kirti N. Chaudhuri, "The East India Company and the Export of Treasure in the Early Seventeenth Century", **The Economic History Review**, 1963, S. 16, No. 1, s. 24.

⁶¹ Abdülkadir Erçin, "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)", **Bartın Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, 2017, C. 4, S. 2, s. 115.

⁶² Durmuş Bulgur, "Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti", **İstanbul, Divan İlimi Araştırmalar Dergisi**, 2004, S. 17, s. 64.

⁶³ Özcan, age., s. 294-295.

Hindistan'ın tamamında hakimiyet avantajı sağlayacak Kalküta liman şehri 1690 yılında kurulmuştur.

Tablo 2: Hindistan'dan DHK ve HDHK Aracılığıyla İngiltere ve Avrupa'ya İhrac Edilen Tekstil Ürünlerinin Yıllara Göre Gelişimi (Adet/Miktarı)

Yıllar	DHK aracılığıyla Hindistan'dan Avrupa'ya Yapılan İhracat Ürün Adedi			Toplam İhracat	HDKH aracılığıyla Hindistan'dan Avrupa'ya Yapılan İhracat Ürün Adedi
	Bengal	Madras	Bombay		
1665-1669	7.041	37.078	95.558	139.677	126.572
1670-1674	46.510	169.052	294.959	510.521	257.918
1675-1679	66.764	193.303	309.480	569.547	127.459
1680-1684	107,669	408,032	452,083	967,784	283,456
1685-1689	169,595	244,065	200,766	614,426	316,167
1690-1694	59,390	23,011	89,486	171,887	156,891
1695-1699	130,910	107,909	148,704	387,523	364,613

Kaynak: Broadberry, Stephen; Gupta, Bishnupriya. "The Rise, Organization, and Institutional Framework of Factor Markets". International Institute of Social History. Retrieved 7 August 2018. s.35.

Yukarıda bulunan tabloda 17. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Hindistan'dan Avrupa'ya gerçekleştirilen ihracatta İngiliz ve Hollanda şirket paylarının karşılaştırması yer almaktadır. Veriler dikkatle incelendiğinde İngiliz şirketin Hollandalı şirkete göre neredeyse iki bazı dönemler üç kat ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. Ayrıca yıllar itibariyle her iki şirket için ihracatta dalgalanmalar yaşandığı görülmekte olup bölgede kurulan ittifakların, çatışmaların ve yeni alınan/iptal edilen imtiyazların bu değişime katkısı bulunmaktadır.

Şirketin bu genişleme süreci her alana yayılmış, ticaretten siyasete birçok alanda İngiliz etkisi görülmeye başlanmıştır. Ticaret dışında özellikle siyasete yönelen şirkete İngiltere’den valiler atanmış ve bu valiler geldikleri bölgelerde siyasi kararlar almışlardır.

Uzak Doğuda İngiliz ve Hollandalı şirketler faaliyetlerini sürdürürken piyasaya yeni bir oyuncu girmiş ve dengelerin belli oranda değişmesini sağlamıştır. Fransa tarafından 1664 yılında Fransız Doğu Hint Kumpanyası (La Compagnie Française des Indes Orientales) kısaca FHDK kurulmuştur. Bu şirkette bağlı bulunduğu hükümetten büyük imtiyazlar almış ve Fransa’nın Uzak Doğu ile olan tüm ticari ilişkilerini tek elden yürütmüştür. Şirketin kuruluşunda 14. Louis’in danışmanının DHK ve HDHK’nın Uzak Doğudaki ticari faaliyetleri ve karlı seferlerini görmesi etkili olmuştur. Ayrıca Fransa’nın Akdeniz’e kıyısı olması ve Uzak Doğuya rotasının kısa olması FDHK’na büyük bir avantaj sağlamıştır.⁶⁴ Bu kuruluşun da eklenmesi ile birlikte Uzak Doğu ticaretinde dengeler değişmiş ve artık emperyalist devletlerin sömürgecilik faaliyetlerini şirketler üzerinden yürütme dönemi başlamışlardır.

Ancak İngiliz şirket gelişimini 17. yüzyıl boyunca sürdürmüş ve hem ticari hem de siyasi avantajlar elde ederek bölgede faaliyet gösteren diğer şirketlerden üstün bir statüye sahip olmuştur. Ancak ticari olarak halen kendine eşit bazı alanlarda üstün durumda olan bir istisna söz konusudur. Bölgede en az kendisi kadar güçlü olan HDHK ile ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdit kimi zaman ticari kimi zamansa fiziki savaşlar yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle baharatın cenneti olarak kabul edilen Doğu Hint Adaları Malezya ve Endonezya’da yerel halkın desteğini alan İngiliz şirket Hollandalılarla 1623’te Ambon ve 1667’de Run’da çatışmaya girmiş ancak ikisinde de kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Uzun süre bölgede Hollanda kumpanyasının üstünlüğü devam etmiş ve İngilizler çok sınırlı ticaret işlemleri yürütmüştür. Yaşanan savaşlar sonrası 1682 yılında İngilizlerin Doğu Hint adalarında kalan son ticari üssü Bantam’ dan Hollandalılarca çıkarılmış ve İngilizler için bu bölge kapanmıştır.⁶⁵

⁶⁴ Anne Kroell, “East India Company (French)”, **Encyclopedia Iranica**, V. 7, f. 6, ss. 647-649. <http://www.iranicaonline.org/articles/east-india-company> (Erişim Tarihi:26.04.2020)

⁶⁵ Robins, age., s. 78.

Bu geri çekilişı basit bir bölge kaybından ziyade ‘Baharat Üstünlüğünü’ kaybetmek olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumun olumlu ve olumsuz birçok sonucu bulunmaktadır. Olumsuz açıdan değerlendirildiğinde Uzak Doğu seferlerinin en temel amacı olan baharat ticareti üzerinde tekel konumda olmak amacı İngilizler için kaybedilmiş bir hedef haline gelmiş ve Doğu Hint Adaları Hollandalılara bırakılmıştır. Ancak olumlu tarafı ise İngilizlerin artık tek bir hedefe yönelerek Hindistan’ın tamamen ele geçirilmesi söz konusu olmuştur. Bu savaşla Hollandalı şirket o dönem için önem arz eden ancak ileride hızla değer kaybedecek baharata yoğunlaşmış; İngiliz şirket ise daha zorlu ama ileride tüm Uzak Doğu ticaretine hükmedecek gücü bulacağı Hindistan’a yönelmiştir.

Uzak Doğuda yaşanan sömürgeciliğe her geçen gün yeni ülkelerin dahil olmasıyla pazarda rekabet daha da güçlenmiştir. Başlangıçta sadece İspanya ve Portekiz ile yaşanan sömürgecilik sürecine zamanla İngiltere, Hollanda ve Fransa dahil olmuş ve bu yoğun rekabet zaman zaman savaflara dönüşmüştür. Doğu ticaretinin Avrupa’da oldukça kar getirmesi ülkelerin tüm dikkatlerini buraya odaklamasına sebep olmuştur. Birçok ülke kendi Doğu Hint Kumpanyasını kurmuştur. Ayrıca başta İngiltere olmak üzere çoğu ülke, şirketlerine devlet adına zaman zaman imtiyazlar vermiş bazen de verilen imtiyazlar geri alınmıştır. Ancak İngiltere’de şirketler için tanınan birçok imtiyazın geri çekilmesine rağmen DHK bu karara dahil edilmemiştir.⁶⁶ Bunun başlıca nedeni ise Uzak Doğuda yaşanan güçlü rekabet, Hindistan’ı hakimiyet altına almanın tüm dünya tarafından bir prestij olarak görülmesi ve ticari olarak yüzde yüzün üzerinde gelişen karlardır.

Bu sırada İngiltere’de yeni bir şirket kurulmuş ve Uzak Doğudan ticaret yapmak için Kraliyete imtiyaz başvurusunda bulunmuştur. Şirketin kuruluşu ile imtiyaz hakkının verilmesi aynı dönemde gerçekleşmiş ve 1698 yılında İngiliz Doğu Hint Kumpanyası (British East India Company) kısaca İDHK unvanıyla ticari seferlere başlamıştır.⁶⁷

Ancak yeni şirketin Uzak Doğu’da sefere başlamasıyla birlikte karışıklıklar meydana gelmiş ve halihazırda bölgede ticaret işlemlerini gerçekleştiren kumpanyanın

⁶⁶ Bulut, age., s. 86.

⁶⁷ Keskin, age., s. 29.

tekel varlığı riske girmiştir. Bölgede halihazırda Hollanda, İspanya ve Fransa ile rekabet halinde olan şirket, kendi ülkesinden ikinci bir şirketin piyasaya dahil olmasını ekonomik ve siyasi olarak kaldıramayacağından İDHK'nın imtiyaz yetkilerinin alınması veya şirketlerin birleşmesi için Kraliyete başvurmuştur. Başvuru sonucunda 1709 yılında iki şirket Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (United East India Company) unvanıyla birleşmiştir.⁶⁸ Ancak bu kağıt üzerinde bir birleşme olup aslında daha çok ikinci şirketin ilk şirkete devri olmuştur. Bu birleşmenin en büyük avantajı ise asıl kumpanyanın sermayesinde artış sağlaması olmuştur.

DHK kurulduğu tarihten itibaren Batı ile Asya arasında sürekli ithalat-ihracat yapmış ve önemli bir dış ticaret mekanizması haline gelmiştir. Ancak bu ticaretin ilk yıllarında; İngiltere'den Hindistan'a gerçekleştirdiği ihracata konu olan ürünler genel olarak yünlü eşyalar olmuş ve bu eşyalar tropikal bir iklimte sahip olan ve tekstil alanında nispeten gelişmiş Hindistan için önem arz etmemiştir. Hindistan'da yaşayan yerli halk daha çok İngiltere'den gelen altın ve gümüş gibi değerli hazinelere rağbet göstermiş ve karşılığında İngiltere Avrupa'ya çivit (mavi kumaş boyası) ve güherçile (barut yapımında kullanılan bir ürün) ithal etmiştir. Özellikle Avrupa'da büyük rağbet gören elle dokunmuş Hint kumaşları en önemli ithal ürünleri olmuştur. İngiltere'nin hızla refah düzeyinin artması ve devamında tüketim toplumu olma yolunda ilerlemesi sonucu basma, patiska ve müslin gibi Hint kumaşlarına aşırı talep oluşturmuştur.⁶⁹

Kumpanyanın ticari faaliyetleri 17. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmış ve yüksek ticari karlar oluşmasını sağlamıştır. Dönem olarak 1658 ile 1688 arasında Avrupa ile Uzak Doğu arasında yaklaşık olarak 404 adet ticari sefer gerçekleştirilmiştir. Şirketin imtiyaz hakkı alarak işlettiği Surat, Madras, Bombay ve Bengal limanlarından 1664 yılında toplamda çeyrek milyon adet kumaş ithalatı gerçekleştirmiştir. İlk aşamada ağırlıklı olarak baharat ihracatı gerçekleştiren şirket bu bölgelerde açmış olduğu dokuma fabrikaları sayesinde 1660'ların sonunda ithalat hacminin % 56'sını tekstil ürünleri oluşturmuştur. Baharat geriye düşmüş ve üretim arka planda kalmıştır. 1684 yılına gelindiğinde ise Hindistan'dan Kumpanya yoluyla Avrupa'ya ihraç edilen ürün

⁶⁸ Özcan, age., s. 294-295.

⁶⁹ Metcalf & Metcalf, age., s. 60.

çeşitliliğine pamuk, baharat, güherçile, çivit, kahve ve çay gibi çeşitli ürünler dahil olmuş ve bahse konu sene 1,76 milyon adet ürün ihracatıyla tüm zamanların en büyük ihracat rakamını oluşturmuştur.⁷⁰

Kumpanyanın artan ticaret hacmi dolayısıyla hisse senetleri sırasıyla 1664 yılında 60-70 sterlin üzerinden işlem görürken 1677’de 245 sterlin, 1680 yılında ise 300 sterline ulaşmıştır. Bu kar şirket hissedarlarını memnun ederken aynı dönemde Hindistan’da bulunan yerel halk ise İngilizlerin en temel ihraç ürünü olan ve Güney Amerika’daki madenlerden çıkartılıp DHK aracılığıyla Uzak Doğu’ya aktarılan altın ve gümüş aracılığıyla memnuniyet yaşıyorlardı. Söz konusu altın ve gümüşün ihracatı miktarları 1681 yılından başlayarak 14 yıllık dönemde yaklaşık olarak 7 ton altın ve 240 ton gümüş olarak gerçekleşmiştir.⁷¹

Tablo 3: Hindistan’dan Avrupa’ya İthalatın Parasal Değeri

Yıllar	Tutar
1670	360.000 Sterlin
1700	1.000.000 Sterlin
1740	2.000.000 Sterlin

Kaynak: John Keay, s.150.

Ayrıca yukarıda bulunan tabloda ilgili dönemden başlamak üzere yaklaşık otuz yıllık periyotlarda Hindistan’dan Avrupa’ya gerçekleştirilen ithalatın parasal değeri görülmektedir. İlk yıl olarak ele alınan 1670’te DHK’nın özellikle Hint kumaşları ve çivit gibi ürünlerle başladığı ticaret sadece otuz yıllık bir süreçte yaklaşık 3 kat artmış ve bir milyon sterline ulaşmıştır. Ardından ithalat ürünlerinde yaşanan çeşitlilik (çaydan tekstile kadar devam eden ithalat ürünleri) ile kırk yıllık süreç sonrası 1740’ ta ithalat rakamı ikiye katlanmış ve iki milyon sterlin olmuştur.

⁷⁰ Robins, age., s. 82.

⁷¹ John Keay, **The Honourable Company**, London, HarperCollins Publitions, 1993, s. 150.

Kumpanyanın ticari faaliyetlerinin yanı sıra dönem içerisinde siyasi faaliyetlerinin de ele alınması gerekmektedir. İngilizler Hindistan'ın genelinde etkisini artırması sonucu bazı siyasi imtiyazlar alarak yönetime müdahil olmuşlardır. Daha önce şirkete İngiltere' den atanan valiler siyasi çalışmalarını sürdürerek Babür İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurmuş ve 1698 yılında Bengal'e bağlı Kalküta civarında bulunan üç köyün kullanım hakkını DHK'na verilmesini sağlamıştır. Dönemin bölge valisi Şehzade Azimüşsan tarafından sağlanan bu hak ile şirket Babür İmparatorluğu içerisinde hukuki bir statü kazanmıştır.⁷²

Ayrıca bu kazanımın şirketin sadece siyasi çabalarının sonucu olduğunu söylemekte yetersiz kalacaktır. Şirket siyasi çabalarını arka planda destekleyen askeri çalışmalar da yürütmüştür. Savunma anlamında gelişmeye gitmesindeki en önemli etken 1660'lı yıllarda Babür İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi sonucu kumpanyanın muhalif oluşumlara karşı savunmasız kalmasıdır. Bu savunmasızlık ilk örneğini Babür İmparatorluğu'na karşı oldukça büyük bir muhalif grup olan Marathalı Şivaci tarafından 1664 yılında Surat'a savaş açılması ve Surat'ta bulunan fabrikaya saldırı gerçekleştirilmesi şeklinde göstermiştir.⁷³

Bu saldırılar sonrası şirket hem kendi güvenliğini sağlamak hem de ilerleyen dönemlerde Hindistan içerisindeki etkinliğini artırmak adına şirket bünyesinden bir silahlı kuvvet kurmaya karar vermiştir. Şüphesiz ki bu kararda o dönem şirket yönetimini gerçekleştiren Sir Josiah Child etkin rol oynamıştır. Child'ın en önemli hedefi Bengal'de Babür İmparatorluğu ile eşit ticaret yapmaktır. Ancak o dönemde Babür İmparatorluğu'nun Bengal'de bulunan yerel yöneticileri buna engel teşkil etmiştir. Hatta eşit ticaretin gerçekleştirilmediği gibi bir de kumpanyanın altın külçe işlemlerinden % 5, diğer ithalat işlemlerinden % 3 vergi almışlardır.⁷⁴

Child'ın bu amaca yönelik olarak İngiltere'de gerçekleştirdiği lobi faaliyetleri sonuç vermiş ve Ocak 1686'da on gemiden ile altı piyade birliğinden oluşan bir filoyu Bengal'e göndermiştir. Burada amaç Bengal'de bulunan yerel yöneticileri ticari olarak

⁷² Bulgur, age., s. 65.

⁷³ Daniel O'connor, **The Chaplains of the East India Company 1601-1858**, 1. Basım, Newyork, Continuum International Publications, 2012, s. 55.

⁷⁴ Robins, age., s. 86.

eşit seviyelerde işlem yapmaya zorlamaktır. Ancak bu politika ters tepmiş ve Babür İmparatorluğu şirketin silahlı bir ordu gücüne sahip olmasını kendi varlığına tehdit olarak değerlendirmiştir. Kumpanya, Babür İmparatorluğu tarafından 1686 yılında ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Ancak buna rağmen Kumpanya 1700 yılına gelindiğinde Madras, Bombay ve Kalküta'yı ele geçirmiştir. Bununla beraber bu üç bölgenin ticari işlemlerinin artmasıyla hızla refah seviyeleri yükselmiş ve Hintli tüccarlar tarafından yerleşim amacıyla bölgeye göçler başlamıştır.⁷⁵

Kumpanyanın kurulduğu tarihten itibaren ilk yüz yıllık süreç incelendiğinde çoğunlukla var olma ve bölgede tutunma çabası içinde olduğu görülmektedir. Özellikle farklı ülkelerdeki rakipleri ile büyük bir ticaret savaşı içerisinde olması, İngiltere'nin hali hazırda yaşanan iç politik sorunları ve şirketin kendi hissedarları arasında yaşanan fikir ayrılıkları şirketin işini oldukça zorlaştırmıştır. Ancak bu olumsuzlukların yanı sıra yüksek ticaret hacmi, Babür İmparatorluğu'nun güçsüzleşmesi ve kurduğu fabrikalarla yerel halka sağladığı destek uzun vadede işini kolaylaştıracak faktörler olmuştur.

2.2- Hindistan'da Hakimiyet Savaşı ve Yayılma Süreci (1700-1773)

Hindistan 18.yüzyıl boyunca Batılı emperyal güçlerin savaş alanına dönmüş ve bu süreçte ekonomik açıdan zarar görmüştür. Özellikle İngiltere-Fransa ve İngiltere-Hollanda arasında yaşanan üstünlük savaşlarında bölgede rakip ülke imtiyazıyla kurulmuş ticari işletmeler hedef alınmış ve ortadan kaldırılmıştır.

Yüzyıl boyunca kumpanya hem rakipleri ile savaşmış hem de bölgede yayılma faaliyetlerine hız vermiştir. Öncel Fransızlar Plassey Savaşı ile bölgeden uzaklaştırılmış daha sonra Bengal fethedilerek Hindistan'ın en önemli ticaret merkezi ele geçirilmiştir.

2.2.1 Şirketin 18.yüzyıla Girerken Genel Görünümü ve Ticari Gelişmeler

İngiltere'de 17.yüzyıl oldukça yoğun iç çekişmelerle geçmiş ve dönem sonunda II. James'in 1688'de tahttan indirilmiş ve yerine Nisan 1689'da Parlamento'da yayımlanan Haklar Bildirgesi sonrası Hollandalı Orange William'ın geçmiştir.⁷⁶ Bu sürecin oluşmasında Hollanda Genel Valisi Orange William'dan İngiliz halkının Katolik bir kral istememesine kadar birçok etkin güç yer almıştır. Ancak II. James'in tahttan

⁷⁵ Metcalf & Metcalf, age., s. 62.

⁷⁶ House of Common, **The Glorious Revolution**, Parliament UK, 2010.
<https://www.parliament.uk/documents/commons-information-office/g04.pdf> (Erişim Tarihi:02.05.2020).

indirilmesi Uzak Doğu'da ticari imtiyaz sahibi şirket için olumsuz bir gelişme olmuştur. Bunun en büyük nedeni Kumpanyanın başında bulunan Child ile Hükümetin başında bulunan II. James' in yakın ilişkileri bulunmasıdır. Bu sayede şirket istikrarlı bir şekilde yönetilmiş ve özellikle siyasi politikalarla tüccarlar belirli kurallar içinde kontrol altında tutulmuştur. Ancak II. James'in tahttan indirilmesi ile söz konusu imkanlarda yok olmuştur.

Bu dönemde Uzak Doğu ile ticaret yapan tüccarlar keyfi davranışlar sergilemiş ve nihayetinde halk tarafından 1689'da kurulan yeni Parlamento'ya şikayetler iletilmiştir. Parlamento şikayetleri hızlı bir şekilde incelemiş ve yeni bir Doğu Hint Kumpanyasının kurulmasına karar vermiştir. Bu sırada görevde bulunan kumpanyanın imtiyazının alınmasına ve kapatılmasına karar vermiştir. Ancak ilgili dönem tahtta olan Orange William, Parlamento'nun tatilde olmasından istifade şirkete 21 yıllık imtiyaz vermiş ve kapatılmasının önüne geçmiştir. Bu süreçte tüm İngiliz halkları Doğu ile ticaret işlemleri yapmak istemiş ve çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi İskoç Doğu Hint Kumpanyası'nın kurulmasıdır. Ancak uzun ömürlü olmayan bu kumpanya bir başarı gösterememiş ve diğer girişimler gibi yok olmuştur. Ancak ticaret yapmak isteyen bir grup tüccar Haziran 1698'de ise "Dowgate Maceracıları" adıyla kraliyete sundukları 2.000.000 sterlin ve % 8 faizli kredi sayesinde yeni bir Doğu Hint Kumpanyası kurulması imtiyazını almışlardır. Yüksek sermaye sahibi bu yeni şirket ile ilk kurulan şirket birleşerek Doğu Hindistan Adaları ile Ticaret Yapan Birleşik Tacirler Kumpanyası oldu.⁷⁷

Kumpanyanın 18. yüzyıla girişinde yaşanan bu çalkantılar sonrası oldukça istikrarlı ilerleyeceği yeni bir dönem başlamış oldu. Kumpanyaların birleşmesi sonucu oluşan 3,2 milyon sterlin sermaye yapısı ve alınan imtiyazlar bölgede İngilizlerin daha etkin rol oynamasını sağlamıştır. Kumpanya 18. Yüzyılın başlarına kadar Hindistan'da Bengal hariç birçok bölgeye sahip olmuş ve imtiyazlı şekilde ticari işlemler yapmıştır. Ancak eşit başlayan bu ticari işlemler zamanla İngilizler lehine dönmüş ve Hindistan'da bulunan yerel halkın fakirleşmesi ile sonuçlanmıştır. Aynı süreç Bengal içinde geçerli olmuş henüz filli olarak şirket hakimiyeti altında bulunmasa da bölgeye yapılan İngiliz

⁷⁷ Robins, age., s. 87-93.

baskısı sonuç vermiş ve Bengal Valisi Ferruh Siyer'den 1717 yılında Bengal, Haydarabad ve Ahmedabad'da gümrüksüz ticaret yapma hakkı alınmıştır.⁷⁸

Ancak bu imtiyazlar bölgede üretim yapan yerel üreticiler için bir felaket olmuştur. Şirket aldığı imtiyazla hem vergi vermekten muaf olmuş hem de Avrupa'dan getirdiği veya bölgeden temin ettiği memurlar mal ve hizmetler için keyfi fiyatlar belirlemişler ve bölge ekonomisinde rekabet düzeyini oldukça yükseğe çıkartmışlardır. Ayrıca Avrupa'ya gerçekleştirecekleri ithalat için üreticiler üzerinden büyük baskılar kurmuş ve çalışanları bir makine olarak görmüşlerdir. Şirket Avrupa'dan ihraç edilen malların Hindistan pazarında satılmasında hem kendisi hem de üreticinin vergiden muaf olmasına karşın Avrupa'ya giden mallara vergi getirtilmiş ve Hintli üreticilerin karları iyice düşürülmüştür.⁷⁹

1730 yılında Bengal'den satın alınan ve DHK aracılığıyla Avrupa pazarına giriş yapacak çeşitli türden kumaşların listesi ve adedi aşağıda yer alan dokümanda bulunmaktadır. Tekstil ihracatı, Doğu Hint Kumpanyasının İngiltere'ye 18.yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği ihracatın parasal değer bazında % 60'a yakınına oluşturmuştur. Liste incelendiğinde kumaşların türleri, adetleri ve fiyatlarına yönelik bilgiler görülmektedir. Ancak listenin görünmeyen kısmında ise bu ihracat aşamasında çalışanların kıtlık, hastalık ve zorlu iklim şartları gibi birçok sıkıntıya maruz kaldığı yer almaktadır. Buna karşın toprak sahipleri ve hisse sahiplerinin kumpanyanın gerçekleştirdiği ticaretle çok yüklü karlar elde ettiği bilinmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Metcalf & Metcalf, age., s. 64.

⁷⁹ Bulut, age., s. 87.

⁸⁰ **1600s to 1800s**- India Office Trading Documents, London, British Library, 1730.
<https://www.bl.uk/learning/langlit/texts/empire/india/1600sto1800s.html> (Erişim Tarihi:02.05.2020)

Görsel 1:1730 Yılında Doğu Hint Kumpanyası Aracılığıyla Bengal' den İhraç Edilen Tekstil Ürünleri

List of Goods to be Provided in the Bay of Bengal for the Ships going out in the Year 1730.

	Price	£	Ten ^s
<i>Adonatus</i> of low Price, Six thousand Pieces.....	6000	2200	8 ⁴ / ₁₀
<i>Ditto</i> Fine with Gold Heads, Three thousand.....	3000	1500	4 ² / ₁₀
<i>Aliballus</i> low Price, Five hundred.....	500	650	1 ¹ / ₁₀
<i>Baftaws</i> of low Price, Eighteen Yards long, Six thousand.....	6000	1875	13 ⁵ / ₁₀
<i>Ditto</i> very fine with Gold Heads, Fifteen hundred.....	1500	625	3 ³ / ₁₀
<i>Ditto</i> Sugdea, of Twelve Yards long such as received by the Heathcote, Ten thousand.....	10000	3625	18 ² / ₁₀
<i>Bandanots</i> or <i>Taffa de Toolas</i> , as by the byles, Six thousand.....	6000	3072	7 ² / ₁₀
<i>Carriearries</i> very good, such as the Fine Bale by the Heathcote or the none) One thousand.....	1000	483	1 ² / ₁₀
<i>Carriearrie</i> <i>Sarinos</i> , One thousand.....	1000	470	1 ² / ₁₀
<i>Chillats</i> of the same goodnefs as the finest that came by the Heathcote, Three thousand.....	3000	750	5
<i>Cherstars</i> of the low Price, 6rt, as by the Heathcote, Four thousand.....	4000	1060	6 ³ / ₁₀
<i>Coprics</i> Two thousand.....	2000	880	3 ⁵ / ₁₀
<i>Prints</i> <i>Patna</i> as directed last Year, Thirty thousand, and that Twenty thousand of them be glazed, and the following Prints in proportion.....	30000	12000	73 ² / ₁₀
<i>Ditto</i> <i>Coprimbuazar</i> , Ten thousand.....	10000	812	14
<i>Ditto</i> <i>Calcutta</i> , as ordered last Year, Six thousand.....	6000	1254	6
<i>Cuttarries</i> <i>Allops</i> Plain, well covered, and good variety of Stripes and Colours, One thousand.....	1000	700	1 ¹ / ₁₀
<i>Ditto</i> Striped and Flowered, also well covered, Two hundred.....	500	500	98
<i>Copcats</i> Fine, Yard and half broad, with Gold heads, at least as good as those by the Heathcote, Four thousand.....	4000	7000	10
<i>Ditto</i> of an inferior sort, better than the Heathcote, Six thousand.....	6000	6000	15
<i>Ditto</i> Five, Yard and three eighths broad with Gold head, better than the Heathcote, Two thousand.....	2000	4000	5
<i>Ditto</i> of an inferior sort, Two thousand.....	2000	1750	5
<i>Ditto</i> <i>Orua</i> Yard and eighth to Yard and three sixteenths broad, Fifteen thousand.....	15000	12750	37 ¹² / ₁₀
<i>Ditto</i> Yard broad, of the lowest Prices, Eight thousand.....	8000	4440	20
<i>Ditto</i> <i>Charpoote</i> , Yard broad as by the Heathcote, Two thousand.....	2000	4000	5
<i>Ditto</i> of the same Fabrick of a lower sort, Two thousand.....	2000	2500	5

Kaynak: British Library, "1600s to 1800s - India Office Trading Documents"

Alınan imtiyazlar ve gerçekleştirilen yoğun ticaret kumpanya için büyük karları beraberinde getirmiş ve rakiplerine karşı ciddi üstünlük sağlamasına sebep olmuştur. Hindistan'a geldiği tarihten itibaren 100 yıl boyunca gerisinde kaldığı en yakın rakibi olan HDHK'na büyük bir fark atmıştır. Aşağıda bulunan tablo üzerinde inceleme yapıldığında İngiliz şirketin 18. yüzyıl başlarına kadar Hollandalı rakibinin gerisinde kaldığı ve 17. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse yarı kadar bile ihracat gerçekleştirilemediği görülmektedir. Ancak 18. yüzyılın ortalarında alınan imtiyazlar ve kazanılan ivme sayesinde 1738'de HDHK'nı geçtiği ve yüzyılın sonlarına doğru ticari hacim olacak 3 katından fazla ihracat yapıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Hollanda ve İngiliz Doğu Hint Kumpanyalarının Asya'dan Gerçekleştirdiği İhracatlar 1668-1780 (milyon florin)

Şirket	1668-1670	1698-1700	1738-1740	1778-1780
İngiliz Doğu Hint Kumpanyası (EIC)	4.3	13.8	23.0	69.3
Hollanda Doğu Hint Kumpanyası (VOC)	10.8	15.0	19.25	20.8

Kaynak: Om Prakash, **European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India**, Cambridge: Cambridge University Press, 2000. ss.115-121.

Ticarette uygulanan bu katı politika 18. yüzyıl boyunca tüm Hindistan'a yayılmış ve Hindistan'ın kendi evinde ticaretten zarar etmesine neden olmuştur. Buna karşılık İngiltere'nin ithal ürünleri daha uygun fiyata satın alması nedeniyle refahı artmış ve ticarete üstünlüğe sahip olmuştur. Ayrıca ekonomisi genel olarak tarıma dayalı Hindistan'ın hızla fakirleşmesi kaçınılmaz olmuş ve İngiltere'ye bağımlılığın ilk adımları atılmıştır. Ancak İngilizler açısından bakıldığında olumlu bir görüntü olan bu ticari gelişme bir müddet sonra Hindistan'da bulunan yerel halkın İngilizlere karşı beslediği sempatinin yok olmasına ve ileride yaşanacak büyük çaplı isyanlara sebebiyet verecektir.⁸¹

2.2.2. Kumpanyanın Siyasi Gelişim Süreci ve Yaşanan Çatışmalar

Kumpanya 18. yüzyıl boyunca birden fazla alanda mücadele etmiş, bir taraftan İngiltere içerisinde kendisine karşı oluşan muhalefeti çeşitli tavizlerle susturmaya çalışırken diğer taraftan Hindistan'da rakiplerine karşı üstünlük sağlama yarışına girmiştir. Ayrıca hali hazırda Babür İmparatorluğu ile ilişkilerin gerginleşmesi kumpanyayı zorlu bir yüzyıla sokmuştur.

Bu süreç kumpanyanın ana faaliyet alanının ticaretten, askeri ve siyasi alana dönüştürdüğünü gözler önüne sermiştir. Bu dönüşümle beraber yayılma süreci hızlanmış ve Hindistan'da ticari savaşların yanı sıra cephe savaşları da yoğunluk kazanmıştır.

⁸¹ Özcan, age., s. 294-295.

2.2.2.1. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kumpanyanın Karşılaştığı Siyasi

Sorunlar

Kumpanyanın 17. yüzyıl boyunca geçirmiş olduğu gelişme süreci 18. Yüzyıldan itibaren yayılma ve hakimiyet savaşları üzerine kurulmuştur. Ancak bu ideolojinin gerçekleşmesi için şirketin önünde iki temel sorun söz konusu olmuştur. Birincisi ve en önemlisi bölgeye düzenli olarak gelen Avrupalı rakiplerdir. İngilizlerle beraber gelen Hollandalıların yanı sıra 1680'lerde gelen Fransız ve Danimarkalı tüccarlar kendi şirketlerini kurmuş ve Güney Hint kıyı şehirlerinde ticaret faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁸² Bir diğer önemli sorun ise 18.yüzyılın başlarından itibaren Babür İmparatorluğunun gücünü kaybetmesi süreci olmuştur. İmparatorluğun güç kaybı yerel gruplara cesaret vermiş ve ayrılıkçı hareketler baş göstermiştir. Özellikle 1707 yılında Babür İmparatoru Evrengeç'in ölümü üzerine imparatorluk dağılmaya başlamış ve bu durumu fırsat bilen Sihler (Hindistan'da yerel bir grup) ülkenin Kuzey Doğusunda özerk bir yönetim kurmuşlardır. Bu durum bölgede bulunan şirketlerin kendilerini koruma iç güdülerıyla Sepoy adı verilen ve yerli Hintlilerden oluşan bir askeri birlik oluşturmalarına neden olmuştur.⁸³

Kumpanya hem İngiltere'den hem de Hindistan'dan elde ettiği ticari imtiyazlar ve gerçekleştirdiği yoğun ticaret dolayısıyla elde ettiği ekonomik güçle zamanla bağımsız bir otorite olmasına yol açmıştır. Bu süreçte bir taraftan ticari hamleler yaparken bir taraftan da siyasi girişimler gerçekleştirmiştir. Özellikle 1730'larda Londra, Bristol ve Liverpool gibi bölgelerden şirketin Uzak Doğu ile ticaret yapan tek şirket olması konusunda birçok şikayet gelmiş ve bu imtiyaza bir çözüm bulunması gerektiği bildirilmiştir. Tüm ülkenin Uzak Doğu ticaretini hissesi belli sayıda kişiye ait tek bir şirketin gerçekleştirilmesinin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak şirketin sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç öyle bir noktaya ulaşmıştır ki Parlamente'ya sunulan kredinin faizinin % 5'ten % 4'e çekilmesi ve ekstra 200.000 sterlin hediye edilmesiyle

⁸² Metcalf & Metcalf, age., s. 64.

⁸³ Erçin, age., s. 116.

sorun çözülmüştür. Kumpanyanın bu hamleleri sonrası imtiyaz beratı 1769 yılına, tekel konumu ise 1793 yılına kadar uzatılmıştır.⁸⁴

Kumpanyanın içinde bulunduğu karmaşıklıklar sadece İngiltere temelli olarak kalmamış aynı anda Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun güç kaybı sonrası oluşan yerel özerk yönetimler ile çatışmalar başlamıştır. Bunlara ek olarak yüzyıllardan beri süregelen Fransızlarla yaşadıkları husumet kumpanyalar aracılığıyla Hindistan'a yansımış ve artık fiziki savaşlardan daha fazla kaçınılamayacağı anlaşılmıştır.

2.2.2.2. Babür İmparatorluğunun Zayıflaması ve Siyasi Çatışmalar

Hindistan'ın 18. yüzyıla gelindiğinde siyasi durumu oldukça karışıktır. Babür İmparatoru Evrengzip'in 18. yüzyılın başlarında ölümü ülkede taht kavgalarını başlatmıştır. Yaşanan taht kavgaları imparatorluğu güçsüzleştirmiş ve tehditlere karşı daha kırılgan olmasına neden olmuştur. Bu süreçte önce Sihler, Marathalar, Catlar gibi gruplar ayrılıkçı hareketlere başlamış ve bazı küçük bölgeleri kontrol altına almışlardır. Bu süreç 1720'lere kadar sürmüş ve o dönem yönetimde olan Nizamülmülk Asafcah'ın 1724'te Haydarabad'a çekilmesiyle ülke de Delhi ve Haydarabad olmak üzere iki farklı yönetim ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hindistan bölgesel olarak incelendiğinde Marathalar'ın Dekkan'da, Sihler'in Pencap'ta, Catlar'ın ise Delhi'nin bazı kısımlarında küçük özerk yapılanmalar kurduğu görülmüştür. Ayrıca Bengal ve Ayodha gibi ülkenin Güney Doğu kesimlerine kalan bölgelere genel valiler atanmış ve yönetim onların himayesinde gerçekleştirilmiştir.⁸⁵

İkiye bölünmüş halde bulunan imparatorluk 1748'de Haydarabad yönetiminde bulunan Haydarabad Nizamı Asafcah'ın ölümü üzerine daha fazla kan kaybetmiş ve bölge özelinde Nizamülmülk Asafcah oğulları arasında taht kavgaları yaşanmıştır. Bu süreçte Bengal, Bihar ve Orissa gibi zengin ve güçlü ekonomiye sahip valilikler özerk yönetimler haline gelmiştir. Ayrıca bu kavgaları fırsat bilen bölgedeki Fransız ve İngiliz kumpanyaları da taht kavgalarına müdahil olmuş ve farklı prensleri destekleyerek uzun

⁸⁴ Robins, age., s. 98-99.

⁸⁵ Metcalf & Metcalf, age., s. 45-48.

süren bir savaş dönemine girmişlerdir. Haydarabad'da yaşanan taht kavgaları yaklaşık 4 yıl sürmüş ve Nâsır Ceng Mîr Ahmed'in tahta geçmesiyle son bulmuştur.⁸⁶

Nizamülmük Asafcah'ın ölümünü müteakip Haydarabad bölgesinde başlayan taht kavgalarına bölgeye yarı özerk anlamda bağlı bulunan Arcot'a da sıçramış ve burada bulunan Müslüman yöneticinin oğulları arasında da taht kavgaları meydana gelmiştir. İngiliz ve Fransız şirketleri arasında yaşanan rekabet kaynaklı husumet, şirketlerin iki bölgede de farklı prensleri desteklemesiyle sonuçlanmıştır. İki tarafta kendi destekledikleri adayın kazanması halinde ekstra imtiyaz hakkı alacakları ve karşı kumpanyanın bazı haklarının iptal edileceği yönünde anlaşmalar yapmışlardır. Ne var ki Haydarabad'da yaşanan taht kavgası Fransız şirket tarafından desteklenen Prens tarafından, Arcot'ta yaşanan taht kavgası ise İngiliz şirketin desteklediği Prens tarafından kazanılmıştır. Bu durum ise kumpanyalar arasındaki rekabet savaşının cephe savaşına dönmesine neden olmuştur.⁸⁷

2.2.2.3. İngiliz ve Fransız Rekabeti

İngilizler ve Fransızlar arasında yaşanan bu savaş bölgedeki ilk savaş olmayıp geçmişten beridir devam eden husumetin patlama noktalarından biri ve Fransa'nın uzun vadede bölgeden tamamen gönderilmesi için en büyük adım olmuştur. Fransız şirketin özellikle 1730'lardan itibaren Chandarnagore Valisi Joseph Francois Dupleix yönetiminde Hindistan'da gösterdiği ticari gelişim İngilizlerin tekeline tehdit etmeye başlamıştır. Özellikle 1741'de Dupleix'in direkt Kumpanya yönetimine atanması sonrası faaliyetleri de artmış ve Hint İmparatorluğu'ndan vali anlamına gelen bir unvan sahibi olmuştur.⁸⁸ Babür İmparatorluğu'nun güç kaybetmesiyle iç ticarete de rol oynamaya başlayan şirket bazı özel imtiyazlar karşılığında bölge valiliklerine siyasi ve askeri alanlarda destek sağlamıştır. Bu destekler karşılığında hızla ilerleme kaydeden Fransız şirketin önüne büyük bir engel olarak Avusturya'da veraset savaşları çıkmıştır. Tarihsel olarak 1740-1748 yılları arasında gerçekleşen Avusturya Veraset Savaşları önce tüm Avrupa'ya yayılmış daha sonra ise kumpanyalar aracılığıyla Hindistan'a sıçramıştır. Bu

⁸⁶ Azmi Özcan, "Haydarabad Nizamı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C. 17 ss. 32-35.

⁸⁷ Stein, age., s. 214.

⁸⁸ Erçin, age., s. 117.

süreçte FDHK'nın başında bulunan Dupleix İngiliz şirkette bulunan mevkidaşına bir mektup göndererek tarafsızlık teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklif kabul görmemiş ve zaten savaş için bahane arayan İngiliz Kraliyet Donanmasının Fransız ticaret gemilerine açık denizde saldırmasıyla kumpanyalar savaşa dahil olmuştur.⁸⁹

İngilizlerin saldırısı sonucunda Fransızlar sessiz kalmamış ve 1746 yılında Madras'ta büyük bir kuşatma gerçekleştirmişlerdir. Dupleix öncülüğünde gerçekleştirilen kuşatma sonucun İngilizler ağır bir mağlubiyet almış ve Madras'ı kaybetmişlerdir. Madras'ı kazanan Fransız şirket bu başarıyla yetinmemiş ayrıca Carnatic bölgesini de bölge valisinin iki şirketin de Hindistan topraklarında savaşmaması istemesini bahane ederek işgal etmiştir. Fransızların ard arda elde ettikleri bu başarılar 1748'de Avusturya veraset savaşlarının son bulması ile durmuş ve 1749'da İngiltere ve Fransa arasındaki savaşı bitiren anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Madras tekrar İngilizlere verilmiş ve Carnatic bölgesinin de iki şirketinde desteklediği prenslerce ittifak halinde yönetilmesine karar verilmiştir.⁹⁰ Ancak bu antlaşma uzun ömürlü olmayacak ve ileride 7 yıl savaşları olarak bilinen ve Fransa'nın Hindistan'dan tamamen çıkarılmasına da sebep olacak savaşa kadar devam edecektir.

2.2.2.4. Bengal Ticaretinin Kumpanya Tarafından Ele Geçirilmesi

Bengal gerek ticari faaliyetleri gerekse yoğun nüfus ve köklü kültürü ile her daim Hindistan'ın kalbi olmuştur. Coğrafi olarak Hindistan ile Doğu Asya ülkeleri arasında köprü görevi görmüş oldukça stratejik bir noktada bulunmuştur. Bengal'de bulunan Kalküta Doğu Hint Kumpanyasının Hindistan'da bulunan en önemli ticari ayağı olmuş ve burada elde edilecek bir imtiyaz rakipler karşısında ciddi avantajlar sağlamaktaydı. Bu nedenle kumpanya yeterince güçlü hale geldiğinde buranın tüm ticaretini ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştır.

2.2.2.4.1. Bengal'in Ticari Önemi ve Ön Hazırlıklar

Kumpanya 18. yüzyılın başından itibaren üretim artışı elde etmek ve bölgede etkin şirket olmak amacıyla Hindistan'da yayılma stratejisi gütmüştür. Ancak bu alanda çok fazla sorunla karşılaşmış ve amacına ulaşması için sadece ticaret alanında rekabet ederek ilerlemesinin mümkün olmadığını görmüştür. Bu imkansızlığın nedenleri arasında

⁸⁹ Robins, age., s. 113-114.

⁹⁰ Metcalf & Metcalf, age., s. 64.

bölgede güçlü başka şirketlerin olması, yerel yönetimlerin farklı antlaşmalar sağlaması ve Avrupa’da yaşanan karışıklıklar gibi birçok neden etkilidir. Ancak tüm bunların yanında en önemli neden her ne kadar Hindistan coğrafyasında birçok bölgede şirketin imtiyaz hakkı ve fabrikası bulursa da en önemli merkez olan Bengal’de yeterli düzeyde imtiyaz hakkı bulunmamasıdır. Bu nedenle kumpanya politika değişikliğine gitmiş ve öncelik olarak rakip kumpanyalarla ticaret rekabetini bir kenara bırakarak Bengal’in ticari anlamda ele geçirilmesine odaklanmıştır.

Bu aşamada Bengal siyasi ve ticari anlamda öneminden bahsetmek gerekmektedir. 18. yüzyıla gelindiğinde Hindistan, iyi kalitede bulunan ham maddelere yakınlığı, yüksek üretkenlikteki tarım sektörü ve tekstil alanında uygulanan iş bölümü ile dünyanın üretim anlamında atölyesini oluşturmaktaydı. Küresel imalatın neredeyse 1/4 ‘ü Hindistan’da bulunan fabrikalarda gerçekleşmekteydi. Bengal ise Hindistan üretiminin en yoğun yaşandığı bölgeydi. Bu kapsamda İngilizlerin bölgeyi fethetmesi oldukça zor bir durumdu. Daha önce kumpanya yönetiminde olan Child’ın 1680 yılında Babür İmparatorluğu ile yaşadığı çekişme İmparatorluğu yıpratırsa da sonunda ciddi bir yaptırıma maruz kalmış ve şirket bazı imtiyazlar kaybetmişti. Ancak bu defa kumpanya yönetiminde olan Robert Clive farklı bir yöntem izlemiş, bölgede ticari alım satım işleri ile uğraşan ve İngilizlerce Baniyan olarak adlandırılan tüccarlardan Raca Nabakrishna Deb ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bölgede güçlü bir etkisi bulunan Nabakrishna, ilerleyen zamanda kumpanya adına bölgede vergi toplamak gibi görevler alacak ve bölgenin tamamen kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynayacaktır.⁹¹

Kumpanyanın Bengal’i ele geçirmek amacıyla yapmış olduğu çalışmalarda şüphesiz ki önemli rollerden biri de Bengal’ in işgali sırasında şirketin başında olan Clive’in olmuştur. Clive ilk kez 1744 yılında Hindistan’a gelmiş ve henüz 19 yaşında kumpanya’da görev almıştır. Babür İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesi sonrası ciddi bir askeri tecrübesi olmamasına karşın Acrot’u Fransızlara karşı savunmuş ve elde tutmuştur. İlerleyen dönemde Madras’ta bulunan San Thome ve Poonamallee’yi ele geçirerek şirket gelirlerini artırmıştır. Kumpanya adına yürüttüğü faaliyetler sonrası 1753 yılında

⁹¹ Robins, age., s. 101-106.

İngiltere'ye dönmüş ve gösterdiği üstün başarılar sonrası 1755 yılında Cuddalore' daki St. David Kalesi'ne Vali olarak atanmıştır.⁹²

Bu sırada Bengal yönetimine nevvab olarak Aliverdi Han'ın torunu Sirac Ud Devle geçmiş ve yönetim yapısında herhangi bir gelişim yaşanmamıştır. Aksine Sirac Ud Devle'nin yönetimde bulunduğu sürece Bengal Fransız ve İngilizlerin saldırılarına açık halde bulunmuştur.

Ancak yeni nevvabım dedesi ile ortak ortak yanı ise İngiliz şirkete olan yaklaşımıdır. İngilizlerin Kalküta'da yerleşmesi ve askeri güç bulundurması konusunda oldukça huzursuz olan nevvab bir şirketin askeri güce sahip olmasını kendisine tehdit olarak görmüştür. Ayrıca yaklaşan Fransız-İngiliz savaşına karşı kumpanyanın Kalküta'da bulunan Wilson Kalesi'ni güçlendirmesi Bengal yöneticisini iyice rahatsız etmiş ve bu soruna karşı önlem alması gerektiğine kanaat getirmiştir. Sirac Ud Devle Kalküta'da bulunan kumpanya yetkilisi Roger Drake'e bir elçi gönderip sorunları çözmek istemiş ancak elçisi dikkate alınmamış ve Kalküta'dan kovulmuştur. Bunun üzerine nevvab Kalküta'ya 1756 yılında sefer gerçekleştirmiş ve yetersiz savunma gücü bulunan şirket ağır bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi sonrası İngiliz esirler Kalküta'da bulunan kalede esir alınmış hatta esirlerin bir kısmı havasız odalarda bulunduğundan toplu bir şekilde ölmüştür. Bu ölümlerle beraber Kalküta'nın tamamen kaybedilmesi İngiltere'de büyük panik yaşanmasına sebep olmuş ve kumpanya üzerinde büyük tartışmalar yaşanmıştır. Ayrıca siyasi alanda yaşanan bu kargaşa ticari alana da sıçramış ve Londra basınında kumpanyanın Kalküta kaybı nedeniyle uğradığı zararın 2.250.000 pound olduğunu belirtmiştir. Bu zararlar birlikte yerel tüccarlarda harekete geçmiş ve Avrupa üzerinden gelen malların fiyatlarını yüzde elli civarında düşürmüşler ve pamuk gibi yerel ürünlerin fiyatlarına yüzde elli civarında artış uygulamışlardır.⁹³

Kumpanyanın yeterince öngörülü olmadan gerçekleştirdiği bu hareket büyük zararlara yol açmış ve rakiplerinin kumpanyanın gücünün kırıldığı algısına sahip olmasına neden olmuştur. En son bu şekilde 1689'da yaşadığı öngörüsüz ve hatalı

⁹² Robert Clive: *Tearaway to Empire Builder*, BBC Online, 2005.

http://www.bbc.co.uk/shropshire/content/articles/2005/03/29/robert_clive_feature.shtml

(Erişim Tarihi:16.05.2020).

⁹³ Robins, age., s. 115-117.

hamleler kumpanyanın aşağılanması ve ciddi bir itibar kaybına neden olmuştur. Burada temel sorun özelden kumpanyanın genelde ise İngilizlerin sahip olduğunu düşündükleri üstün millet algısıdır. Tıpkı daha önce olduğu gibi yerel yöneticileri ve halkı küçümseyerek hareket edilmesinin sonucu yaptığı ticaretin % 75'lik kısmını oluşturan bölgenin kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır.

2.2.2.4.2. Yerel İttifaklar ve Plassey Savaşı

Plassey savaşı, Batılı güçlerin kendi iç çekişmelerinin Hindistan'da fiziki savaşa dönüşmesi ile ortaya çıkmış ve yedi yüzyıl savaşlarından biri olarak tarihte yer almıştır. Plassey savaşına giden yolda en önemli motivasyon kaynağı şirketin hataları sonucu Kalküta'da ticari anlamda kaybetmesi olmuştur. Her ne kadar kaybeden şirket olsa da olay İngiliz hükümetine karşı gerçekleştirilmiş gibi değerlendirilmiş ve İngiltere hükümeti karşılık vermek istemiştir. Öncelikle o dönem Madras'ta bulunan ve daha önce askeri başarılar elde etmiş Albay Clive'in bölgeye sefer düzenlemesi istenmiştir. Bununla beraber Amiral Watson komutasındaki Kraliyet Donanması da bölgeye sevk edilmiş ve ciddi bir taarruz başlatılmıştır. Clive'in Şubat 1757 tarihinde Madras'tan Kalküta'ya düzenlediği sefer başarılı olmuş ve Kalküta'nın tekrar İngiliz hakimiyetine geçmesi sağlanmıştır. Hakimiyetle beraber eski imtiyazlar geri alınmış ve bölgede İngilizlerin kendi paralarını basması gibi yeni haklarda elde edilmiştir.⁹⁴

Ancak Clive'in asıl amacı Kalküta'dan ziyade Bengal'in tamamının alınması olmuştur. Bu amaca yönelik ilk aşamada Bengal'de halen etkin rol oynayan Fransızların devreden çıkartılması söz konusu olmuş ve Kalküta'nın tekrar ele geçirilmesinden bir ay sonra Mart 1757'de Chandernagore ağır bir şekilde bombardımana maruz bırakılmıştır. Bu haber Londra'ya ulaştığında kumpanyaya ve özelden Clive'e güven oldukça artmıştır. Fransızlarında ağır bir yenilgiye maruz bırakılarak aradan çıkarılmasının ardından hedef direkt olarak Bengal nevvabı olmuş ve detaylı bir plan geliştirilmiştir. İngilizler yapacağı saldırıya içeriden gelecek karşılığın önünün kesilmesi amacıyla Bengal nevvabı içerisinde bulunan muhalif güçlerle iş birliğine gidilmiştir. Bu iş birliğinde üç temel isim öne çıkmakta olup bunlar o dönem komutan olan ancak Chandernagore savaşı sonrası

⁹⁴ Metcalf & Metcalf, age., s. 65-67.

rütbesi alınan Mir Cafer, Kuzey Hindistan'daki en zengin banker olan ve bu nedenle "Dünyanın Bankeri" unvanını alan Jagat Seth ve Bengal'in güherçile ve afyon anlamında önemli bir tüccarı olan Prens Amir Chand'dır. Jagat Seth ve Amir Chand ile İngilizler ticari anlamda anlaşmış ve ileride İngilizlere bol miktarda para da vadeden Mir Cafer'in savaş sonrası Bengal tahtına geçmesi karşılığında destek verileceği belirtilmiştir.⁹⁵

Kumpanyanın Bengal'in ticari anlamda fethine giderken sorun oluşturacak tüm engeller sırasıyla ortadan kaldırılmıştır. İlk aşamada Chandernagore'de bulunan Fransızlar etkisiz hale getirilmiş ve savaşta kendilerine karşı koyacak durumları kalmamıştır. İkinci aşamada İngiltere hükümetinden talep edilecek destek Kalküta zaferi ile elde edilmiştir. Bu bölgenin daha önce kaybedilmesi ve çok fazla sayıda ölen İngiliz esirler İngiltere hükümetine yapılmış bir darbe olarak gösterilmiştir. Son olarak Bengal nevvabının vereceği güçlü savunma içeriden yıkılmış ve muhaliflerle anlaşmalar yapılarak savaşmalarının önü kesilmiştir. Bu anlaşmalarda muhaliflere belirli vaatler verilmiş ve ileride yaşanacak sorunların başlangıcı atılmıştır. Özellikle Amir Chand tarafından talep edilen 300.000 sterlin ileride Kumpanya ile mahkemelik durumların yaşanmasına sebep olmuştur.⁹⁶

Bütün anlaşmaların tamamlanması ardından Clive önderliğindeki kumpanya 23 Haziran 1757 tarihinde Bengal üzerine yürümüş ve çok zorlanmadan Bengal'in tamamı ele geçirilmiştir. Plassey'de gerçekleşen muharebede yaklaşık 50.000 Bengal askeri karşısında sadece 3.000 İngiliz bulunmasına rağmen İngiliz ordusu galip gelmiştir. Bu galibiyette Bengal askerlerinin düzensiz ve bölünmüş olması büyük bir rol oynamış ve içeriden gerçekleşen ihanetle birleşince kayıp kaçınılmaz olmuştur. Kumpanyanın saldırılarına Bengal komutanı Mir Cafer karşılık vermemiş ve savaşı terk etmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Bengal nevvabı fazla dayanamamış ve tarihte "Plassey Muharebesi" olarak gerçekleşen savaş (ya da tek taraflı savaş demek daha doğru olacaktır) İngilizler lehine sonuçlanmıştır. Bu savaş sonrasında Bengal'de bulunan varlıklar kumpanya aracılığıyla İngiltere'ye aktarılmış ve şirkete çok büyük zenginlik kazandırılmıştır. Savaşın hemen sonrasında Nevvab öldürülmüş ve yerine Mir Cafer

⁹⁵ Robins, age., s. 118.

⁹⁶ Abdul Azim Akhtar, "Plassey Plot in 1757: English Enmity, Marwari Moneybags, French Friendship & Nawabs", *Serbian Studies Research*, 2016, S. 7, No. 1, ss. 173-174.

geçmiştir. Ancak yeni Bengal nevvabı kukla olmaktan öteye gidememiştir. Aynı şekilde bu savaşla Hindistan'da gerçek anlamda bir İngiliz egemenliği ortaya çıkmıştır. Artık şirketin asıl amacı ticaretten ziyade siyasete ve sömürüye dönmüştür.⁹⁷

Plassey Muharebesi süreç olarak İngiliz ve Fransızların da dahil olduğu büyük Batılı güçler arasında gerçekleşen ve 7 yıl savaşları (1756-1763) olarak adlandırılan dönemde gerçekleşmiş ve bu süreçte İngilizlerin savaş finansmanı sağlamasına yardımcı olmuştur. Ancak bu muharebenin savaş olup olmadığı konusunda büyük tartışmalar halen günümüzde de mevcuttur. Özellikle genç bir nevvab olan Sirac Ud Devle'nin tecrübesizliği yanında sadık olmayan bir orduya sahip olması ve aynı şekilde karşısında oldukça disiplinli ve iyi eğitilmiş bir birlik bulunması bu çelişkiye temel faktörler olmuştur.⁹⁸

Bengal'in ele geçirilmesini basit bir fetih olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Hindistan uzun süre boyunca birçok devletin şirketleri tarafından sömürülmüş, bu sömürü hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel gelişimin önünü kesmiştir. Başlangıçta ticari anlamda kalkınmayı sağlayan batılı şirketler zamanla gelişimin önündeki en büyük engel olmuş ve Hindistan'ın günümüzde bile halen yarı sömürge bir devlet olarak kalmasına neden olmuştur. Doğu'nun sahip olduğu zengin kaynakların hızla Batıya aktarılması kaynakların tüketilmesi sonucunu doğurmuş ve Hindistan'a büyük bir sefaleti miras bırakmıştır. Özellikle aşağıdaki tabloda incelendiğinde Doğu'nun zenginliklerini Britanya'ya (daha temelde Batı'ya) sunması görülmektedir. Bu tabloda bir çok figür farklı olguları simgelemekte olup tepsi içerisinde sunulan incilerin Bengal'i simgelediği düşünülmektedir. Hem Batı'ya gerçekleştirilen ticaretin büyük çoğunluğunun sağlanması hem de fetih sonrası artık Hindistan'da resmen İngiliz egemenliğinin söz konusu olması nedeniyle Bengal'in fethi tepside sunulan inci olarak görülmüştür.

⁹⁷ Stein, age., s. 215.

⁹⁸ Akhtar, age., s. 183-184.

Görsel 2: Doğu, Zenginliklerini Britanya'ya Sunuyor.

Kaynak: British Library, Spiridione Roma, East Offering its Riches to Britannia.

Bengal'in işgali sonrası İngilizler Hindistan'da egemen güç haline gelmiş ve rakiplerinin ülkeden tamamen çıkartılması için çalışmalara başlamışlardır. Öncelikle Bengal ile beraber Bihar ve Orissa gibi güçlü bölgelerde egemenlik ele geçirilmiş ve bu bölgelerde kurulmuş olan FDHK ve HDHK yerleşimleri hedef alınmıştır. İlk olarak Chandernagore'de bulunan ve daha önce etkisiz hale getirdiği Fransızları sonrasında ise Biderra bölgesinde bulunan Hollandalıları Bengal'den tamamen temizledi. Karşısında kendisine karşı koyacak başka bir Batılı güç bırakmadı.

2.2.2.5. İşgalin Sonuçları ve Yayılma Süreci

Bengal'in ele geçirilmesinin ardından sıra işgalin ödülllerinin toplanmasına gelmiştir. Bengal'in gerçek anlamda boşaltılma süreci burada başlamıştır. Öncelikle fiziksel anlamda gerçekleşen savaşla bölge yıpranmış, daha sonra savaş gerekçesi ile kumpanyaya ve savaş sürecinde kumpanya talimatı ile içeride isyan ve karışıklıklar çıkartan yerel gruplara ciddi ödemeler yapılmıştır. Bengal'in başına getirtilen Mir Cafer daha önce vaad ettiği ödemeleri gerçekleştirmiş ve yaklaşık 28 milyon rupi (3 milyon pound) civarında Kumpanyaya bir ödeme gerçekleştirmiştir. Bu rakamın yarısına yakını Clive'in de aralarında bulunduğu, savaş sürecinde ittifak oluşturan kumpanya yöneticileri

ve yerli kişilerden oluşan bir grup arasında paylaştırılmıştır. Ayrıca bölgede bulunan kumpanya yetkilileri tamamen kendi kişisel servetlerine odaklandıkları için başı boş tavırlar sergilemişler ve şirketin oluşturduğu düzenin bozulmasına neden olmuşlardır. İlk olarak Bengal'e gelen külçe altın sevkiyatı durdurulmuş, devamında Batıya gerçekleştirilecek ürün sevkiyatların finansmanını sağlamak için iç işlerinde kullanılacak vergilerin buraya aktarılmasını sağlamışlardır. Ayrıca İngilizler Bengal'e fiilen hakim olması sonucu kısmen bağımsız ekonomiye el atmış ve buradan gerçekleşen tüm ticaret ürünleri üzerinde söz sahibi olmuşlardır. Özellikle tuz, güherçile, tütün gibi ürünlerin ticareti ele geçirilmiş ve kumpanya güçlenirken yerel nevvabın zayıflaması söz konusu olmuştur.⁹⁹

Ancak Bengal'in fethinin ekonomik boyutunda işlerin yolunda gitmesi siyasi boyutu için geçerli olmamış ve savaş öncesi gerçekleştirilen ittifaklar sırasıyla bozulmuştur. İlk olarak Clive tarafından komploya hazırlık sürecinde Amir Chand ile yapılan ve büyük bir para aktarımı içeren antlaşma bozulmuştur. Aslında antlaşma hiç gerçekleşmemiş ve Clive'in Bengal seferinin lideri Amiral Watson'ın imzasını taklit etmesiyle sahte bir antlaşma Amir Chand'a imzalatılmıştır. Daha sonra Chand İngiliz mahkemelerine Kumpanya ve Clive'i şikayet etse de sonuç alamamıştır. Aynı şekilde Clive'in kendisi de Kumpanya üzerinden oldukça yüklü paralar kazanmış ancak yaptığı usulsüzlükler ve dolandırıcılıklar sonucu mahkemelik olmuştur. Antlaşmada bir diğer taraf olan Mir Cafer ise yalnızca 3 yıl Bengal tahtında kalabilmiş ve 1760 yılında kumpanya tarafından devrilerek yerine Mir Kasım yeni nevvab olmuştur.¹⁰⁰

Mir Kasım kendisinden önceki nevvabın hatalarını yapmamak ve kukla bir yönetim olmamak adına kendisine yakın konumda bulunan Bihar'da egemenliğini güçlendirmek istemiş ve bu yönde adımlar atmıştır. İlk olarak Bihar'da kumpanyanın bazı imtiyazlarını kısıtlama girişiminde bulunmuş ancak kumpanya tarafından oldukça sert bir şekilde reddedilmiştir. Yine aynı şekilde bölgesinde iç gümrük vergilerini kaldırarak kumpanyanın dastakların değerini etkisiz hale getirilmesini amaçlamıştır. Bu girişimler üzerine kumpanya ile karşı karşıya gelen ve savaşın kaçınılmaz olduğunu ön gören Mir

⁹⁹ Metcalf & Metcalf, age., s. 66.

¹⁰⁰ Robins, age., s. 120-122.

Kasım, Babür İmparatoru ve Ayodha nevvabı ile iş birliğine gitmiştir. Bu iş birliği yeterli olmamış ve 1764 yılında kumpanya ile Baksar'da gerçekleştirilen savaş kaybedilmiştir.¹⁰¹

Bu savaşın en önemli sonuçlarından birisi İngilizlerin hukuksuz olarak işgal etmiş oldukları bölgeyi resmileştirmesi olmuştur. Baksar savaşı sonrasında bölgeden uzaklaşmaya çalışan Mir Kasım ülkenin kuzeyine kaçmayı planlamış ancak İngilizlerce savaşta öldürülmüştür. Savaşta Mir Kasım'ın tarafında bulunan dönemin Babür İmparatoru Şah Alem, kumpanya ile bir yıl sonra 1765'te İlahabad Antlaşmasını imzalamış ve şirkete Bengal dahil üç eyalette vergi toplama hakkı tanımıştır. Bu vergi toplama hakkı ile İngilizlerin Bengal'de bulunan varlığı İmparator tarafından kabul gördüğü anlamına gelmiştir. Ayrıca şirketin vergi toplama hakkı ile hukuksal alana da müdahale etmesinin önü açılmıştır.¹⁰²

Kumpanyanın Hindistan içerisinde ilerleyişini sürdürmesi sürecinde yerel nevvablarla beraber bir taraftan da rakip şirketler hedef alınmış ve çok fazla varlığı kalmayan Fransızlara hızlı bir müdahale girişinde bulunulmuştur. İlk olarak 1760 yılında Pondicherry'ye yönelen kumpanya burada bulunan Fransız yerleşkesine saldırmış ve bununla da yetinmeyip şehri tamamen harap etmiştir. Pondicherry'nin hemen ardından Jinji ve Mahe bölgeleri saldırıya maruz kalmış ve ciddi bir direniş olmadan bu bölgelerde alınmıştır. Bu bölgeler Fransızların Hindistan'daki son yerleşim yeri olup elden çıkartılmasıyla Fransızların Hindistan macerası da uzun bir zaman için ortadan kalkmıştır. Şüphesiz ki burada İngiliz şirketin son dönemdeki başarılı çalışmalarının yanında Fransız şirketinin gösterdiği başarısız politikalar da etkili olmuştur. Özellikle şirkete son dönemde yapılan doğrudan hükümet müdahaleleri ve yöneticilerin zafiyetleri önem arz etmiştir.¹⁰³

Fransızların Hindistan'da kaybetmesinin birçok nedeninin yanı sıra özellikle İngilizlere karşı yürütülen 7 yıl savaşları, sömürge yarışı ile Hindistan'da başlaması ardından tüm Avrupa'ya yayılması nedeniyle önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Hindistan'da İngilizlerin 1757 yılında Bengal'i ele geçirmesi Fransızları ciddi derecede

¹⁰¹ Metcalf & Metcalf, age., s. 66.

¹⁰² Bulgur, age., s. 68.

¹⁰³ Keskin, age., ss. 33-34.

rahatsız etmiş ve önlem alma yoluna gidilmiştir. Ancak İngilizlerin Hindistan'ın büyük çoğunluğunda etkin olması ve Fransızların uzun rotası boyunca İngiliz tehdidine maruz kalması Fransızların Kıta Avrupası'nda bu sorunu çözmeyi planlamasına neden olmuştur. Avrupa'da İngilizlerin mağlup olması Hindistan'a yeterli korumanın gidememesi ve burada alınacak bir barış antlaşması dolayısıyla Hindistan'da bulunan FDHK'nın yerleşimlerinin güvence altına alınması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Fransa, Avusturya ve Rusya ile ittifak yapmış ve Almanya ile Rusya'ya savaş açmıştır. Yedi yıl savaşları bu anlamda düşünüldüğünde İngiltere ve Fransa arasında sömürge yarışı sebebiyle başlamış ancak zamanla tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Savaş sonucunda imzalanan antlaşmalar ile Fransızlar hem Hindistan'da hem de Kanada'da bulunan sömürgelerini kaybetmiş, İngilizlerin ise denizler ve sömürgeler üzerindeki üstünlüğü netleşmiştir.¹⁰⁴

2.2.2.6. Kumpanyanın Egemen Güç Haline Gelmesi

Kumpanyanın öncelikle Bengal, Bihar ve Orissa'da gerçekleştirmiş olduğu fetih, ardından yedi yıl savaşlarından İngilizlerin Kıta Avrupası'nda gerçekleştirdiği savaşın Hindistan'da kumpanya üzerinden yürümesi sonucu şirkete büyük bir güven oluşmuştur. Özellikle Bengal'in işgaliyle başlayan ve bölgeyi kontrol altına alan kumpanya aynı andan hem Babür İmparatoru destekli nevvab hem de bölgede bulunan Fransızlarla savaşmış ve iki savaştan da galip ayrılmıştır. Savaş sonrası tablo incelendiğinde 50.000'i bulmayan asker sayısı ile 150 milyonluk Hindistan'a hakim olan bir şirket görülmüştür. Şirketin bir ticari oluşumdan zamanla siyasi bir oluşuma dönüşümünün en büyük kırılma noktası Bengal'in ele geçirilmesi olarak görülmüştür. Devam eden süreçte şirket bölgede bulunan birçok krallıktan askeri yardım talebi ile karşılaşmıştır. Hindistan'da bulunan ve dağılmış durumda olan küçük müslüman sultanlıklar ve hindu krallıklar şirketten kendi askerlerini eğitmelerini talep etmişlerdir. Oysa bu talebin ileride çok daha büyük bir riske maruz bırakacağını ön görememişlerdir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Arthur R., Ropes, "The Causes of the Seven Years' War", **Royal Historical Society**, Cambridge University Press, 1889, ss. 147-148.

¹⁰⁵ Erçin, age., s. 118.

Harita 2: 1760 Sonlarında Hindistan

Kaynak: Nick Robbins, s.107

İngiltere'nin 1756-1763 yılları arasında gerçekleştirdiği yedi yıl savaşları galibiyetle sonuçlanmış olsa bile çok büyük kayıpları da beraberinde getirmiştir. Özellikle sömürgelerin güvenliğinin riske girmesi ve düzenli ticaretin aksaması; savaş maliyetleri ve Avrupa içerisinde yaşanan karışıklıklar İngiltere'yi iflasın eşiğine getirmiştir. İngiltere kumpanya aracılığıyla kaybettiği mali değeri divan hakkı ile telafi etmeyi amaçlamıştır. Kumpanya hissedarları ve İngiliz Hükümetinin 1769 yılındaki antlaşması ile; kumpanyanın Hindistan topraklarından elde ettiği tüm gelirlerin harcamalar düşüldükten sonra % 12,5 kâr payının şirket hissedarlarına dağıtılması kalanının İngiltere Hükümetine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Kumpanyanın Bengal'i ele geçirdikten sonra uyguladığı ticari politikalar ciddi sorunlara yol açmış ve çoğunlukla Bengal hazinesinin kumpanyaya geçirilmesi üzerine

kurulmuştur. Bu hedef doğrultusunda Clive'in daha önce Babür İmparatoru'ndan almış olduğu vergi toplama hakkına istinaden toplanan vergiden bir kısım İmparatora göndermiş kalan kısmı ise kumpanyaya aktarılmıştır. İmparatora gönderilen kısım şirkete yerel divan kurma hakkını almasını sağlamış ve arka planda yönetim kumpanyaya geçmiştir. Ayrıca rakamsal ölçütte Bengal'in vergi geliri o dönem için 25 milyon rupiden ibaret olup nevvab masrafları düşüldükten sonra kumpanyaya 12,5 milyon rupilik gelir getirisi elde edilmiştir. Bu rakam 21. Yüzyıl itibariyle 175 milyon pound gibi oldukça büyük bir meblağa tekabül etmektedir.¹⁰⁶

Ancak bir taraftan vergi gelirlerinin kumpanya aracılığıyla İngiltere'ye aktarılması bir taraftan tüm üretimin rakip olmadan şirkete geçmesi ticaretin sürdürülebilirliği ortadan kaldırmış ve sömürgeciliğin acı yüzünü ortaya çıkartmıştır. Şirketin Hindistan'da uyguladığı sömürgeci politika şirket için çalışan memurlarında politikası haline gelmiş ve memurlar kişisel servetlerini artırmak için rüşvet alma konusunda adete yarışır hale gelmişlerdir. Bu yarış sonunda meşhur "Bengal Kıtlığı" olarak bilinen 1769-1770 yıllarını ortaya çıkartmış ve halk tam anlamıyla sefalet içinde kalmıştır. Konuyla ilgili olarak haberler Londra'ya ulaşmış ve Londra parlamentosunda görev yapan Horace Walpole tarafından "Peru'da İspanyolların yaptıkları katliamları geride bıraktık. Onlar, tüm şeytani gayretlerine rağmen, hiç değilse, dini ilkeler adına katleliyorlardı. Biz ise katlettik, yerinden yurdundan ettik, yağmaladık, gasp ettik. Doğu Hindistan Şirketinin görevlilerinin tekeli nedeniyle üç milyon kişinin helak olduğu Bengal'deki kıtlık hakkında ne düşünüyorsunuz?" şeklinde dile getirmiştir.¹⁰⁷

Bengal Kıtlığının sonuçları sadece Hindistan içerisinde kalmamış aynı zamanda Kumpanyanın ekonomik gelirleri de hızla düşmüştür. Kumpanyanın gelirlerinde düşüş orantılı olarak Londra piyasasında işlem gören hisselerinin de düşmesi ile sonuçlanmıştır. Kumpanyanın girdiği bu dar boğaz İngiliz Parlamentosunu harekete geçirmiş ve çeşitli tedbir çalışmaları yapılmıştır. Şüphesiz Parlamantonun bu konuda harekete geçmesindeki en temel etken üyelerinin yarısından fazlasının şirket hissesine sahip olması gerçeğidir. Kumpanya karşısında bulunan öfkeli politikacılara karşı hızla harekete geçmiş ve üç

¹⁰⁶ Robins, age., s. 126.

¹⁰⁷ Bulut, age., s. 88-89.

danışmanını Bengal’de yaşanan kötü gidişatı değerlendirmesi açısından Hindistan’a göndermiştir. Ancak danışmanları taşıyan Aurora isimli gemi Hindistan’a ulaşmadan kaybolmuş ve bu önlem geçersiz kalmıştır. Bunun üzerine 1771 yılında Kumpanya idarecileri tarafından Warren Hastings Kumpanyanın Bengal Valisi olarak atanmış ve Hindistan’da bulunan yöneticilere çekidüzen vermesi konusunda yetkilendirmişlerdir.¹⁰⁸

Warren Hastings göreve vali olarak göreve başladığı sürede birden fazla alanda çalışmalar yapmış ve bir taraftan düzenleyici işlemlere odaklanırken bir taraftan da raporlama işlerine yoğunlaşmıştır. Göreve başladıktan bir yıl sonra 1772’de önce polis ve adalet sistemini şirketin himayesine vermiş sonra ise her bölgeye bir İngiliz hakim atamıştır.¹⁰⁹ Ayrıca Hastings burada bulunduğu süre içerisinde yaptığı raporlama işlemlerinden özellikle Bengal Kıtlığı üzerinde de çalışmalar yapmış ve Bengal’de 10 milyon kişinin açlıktan öldüğü tahmininde bulunulmuştur. Ancak Hastings bu gerçeği ortaya atsa da bu işin sorumlularının kumpanyadan veya memurlarından ziyade piyasanın el altından yürütülmesi neticesinde yapay bir gıda kıtlığı olduğunu belirterek yerel tüccarları suçlamıştır.¹¹⁰

Ancak siyasetler bir kenara bırakıldığında bu dönemde İngiltere içerisinde kumpanyayı eleştiren farklı grupların olduğu da görülmüştür. Özellikle 1770’lerin başında kumpanyanın kötü gidişatını elinde bulundurduğu ticari imtiyaza bağlayan önemli bir ekonomist bulunmuştur. Bahse konu dönemde Adam Smith tarafından ortaya atılan görüşlerde şirketin tekel hakkına sahip olması sonucu serbest ticaretin engellendiği ve müşterilerin istedikleri taktirde ikame arz kaynaklarına ulaşmalarının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Smith tekelin yalnızca adaletsizlik yaratmayacağını aynı zamanda iyi bir yönetimin de en büyük düşmanı olduğunu dile getirmiştir. Smith’in bu alanda tezleri dikkate alınmış ve kendisi daha sonra oluşturulmuş Kumpanyanın 1772 yılındaki çöküşünü soruşturacak komiteye üye olarak önerilmiştir. Ayrıca o dönem İngiliz Parlamentosu’ndaki Middlesex temsilcisi John Wilkes kumpanya hakkındaki

¹⁰⁸ Robins, age., s. 168.

¹⁰⁹ Muhammed Tarık, **History of Muslims in South Asia, British Period**, Lahor ts., C. 5, s. 96.

¹¹⁰ Robins, age., s. 149.

memnuniyetsizliğini dile getirmiş ve hızla büyüyen bu şirketin siyasi alandaki belirsizliği hükümet içerisinde bir korku oluşturmuştur.¹¹¹

Kumpanyaya karşı oluşan nefretin belki de en önemli nedeni yöneticilerinin işledikleri suçlardan herhangi birisi için dahi bir ceza almamalarıdır. Bengal’de gerçekleştirilen yolsuzluklara ve adaletten uzak rüşvete dayalı sisteme karşı kumpanyanın yetkilileri özellikle mahkemelere çıkartılmamış ve sistemin üstü kapalı devam etmesine göz yumulmuştur. O dönem şirket adına Kalküta’da çalışan William Bolts 1772 yılında yazmış olduğu Consideration on Indian Affairs adlı eserinde “Bengal’de suçlu olanlardan hiçbiri halen işlem görmemiştir. Bu konudaki hükümetin, konseyin, savcılarının yetersizliğini biz burada sadece adalete saygı duyarak gözleyeceğiz.”¹¹² diyerek durumu özetlemiştir.

Bengal’de yaşanan ticari karışıklık ve fakirleşme kumpanyanın dolayısıyla İngiltere’nin gelirlerinde bir azalma meydana getirmiş, bu da İngilizlerin şirkete bir düzenleme getirme isteğini ortaya koymuştur. İlk olarak 1765 yılında elde edilen divan hakkı sistemin çöküşündeki en önemli etmenlerden birisidir. Divan hakkı maliye alanında getirilmiş bir reform olup kumpanyanın görevlendirdiği bir grup tarafında bölgedeki vergi gelirlerinin toplanmasında sorumlu olmuştur. İlerleyen dönemlerde gelir gider gibi diğer mali konulara da müdahil olmuş ve çifte sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir tarafta Divan kuran kumpanya bir tarafta yönetici sıfatıyla bulunan nevvab ikili başlı bir yönetim oluşturmuş ve ticaretin karışık, verimsiz bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. Kumpanya adına çalışan memurların kişisel servet oluşturma eğilimleri yolsuzlukları ve adaletsizlikleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca divan hakkı sebebiyle kumpanya tarafından kurulan mahkemeler adaleti sağlayamamış kişisel çıkarlara hizmet etmiştir. Bu gelişmeler sonrası 1773 yılında İngiliz Paramentosunda Hindistan’a yönelik bir “Düzenleme Yasası” çıkartılmış ve Warren Hasting Hindistanda bulunan İngiliz topraklarından sorumlu Genel Vali olarak atanmıştır.¹¹³

¹¹¹ Robins, age., s. 161-164.

¹¹² William Bolts, **Considerations on India Affairs; Particularly Respecting the Present State of Bengal and Its Dependencies. With a Map of Those Countries**, 2. Basım: London, Chiefly from Actual Surveys, 1772, s. 215.

¹¹³ Stein, age., s. 218.

3. SÖMÜRGEÇİLİKTE MODERN YAKLAŞIM: İNGİLİZ MODELİ'NİN ORTAYA ÇIKMASI

3.1. Şirketin Bağımsızlığını Kaybetmesi ve İngiliz Hükümetinin Kontrolüne Geçmesi

3.1.1. Düzenleme Yasası ve Kumpanyaya Vali Atanması

Kumpanyanın Hindistan'da kazanmış olduğu askeri zaferler ve elde ettiği ekonomik güç giderek siyasi özerk bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Dönemin İngiliz Parlamentosunda bulunan vekillerin çoğunun kumpanya hissedarı olması şirketin ekonomik ve siyasi sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Parlamento çoğu zaman istemsiz şekilde alınan kararların sırf şirket hisselerinin borsada zarar etmesini önlemek adına arkasında durmuş bu da kumpanyaya oldukça özerk karar alma imkanı sunmuştur.

Ancak Bengal zaferi sonrası şirket yöneticilerinin başıboş ve kişisel çıkar odaklı kararları büyük zararlara yol açmış ve İngiliz halkından ve Parlamentosundan kumpanyaya karşı çok büyük bir muhalefet oluşmuştur. Özellikle Kumpanyanın başında bulunan Clive'in elde ettiği divan hakkı sebebiyle ciddi bir kötü yönetim ortaya çıkmış ve şirket baştan başa bir siyasi oluşum haline gelmiştir. Başta memnuniyetten kaynaklı oluşan heyecan kumpanyanın ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesiyle bir endişeye korkuya dönüşmüştür.¹¹⁴

Ayrıca kumpanyanın ekonomik öneminin yanında bir ordu sahibi olması da siyasi bir oluşum şeklinde kararlar almasına yol açmıştır. Kumpanya adına çalışan valilerinin vergi toplamaları, ceza mahkemeleri kurup davalara bakması ve yerel yöneticilerle antlaşmalar imzalaması İngiliz hükümetinden bağımsız bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Zamanla İngiliz Parlamentosu ile yaşanan çatışmalar ve şirket karından büyük miktarların direkt olarak İngiliz hükümetince talep edilmesi şirket ile hükümet arasında büyük bir siyasi sorunlara yol açmıştır. Şirketin bu bağımsız kararları ve uygulamaları parlamentonun müdahalesini kaçınılmaz kılmış ve 1773 yılında

¹¹⁴ Robins, age., s. 164.

“Düzenleme Yasası” olarak bilinen şirketin bazı işlemlerini düzenleyen bir kanun çıkartılmıştır.¹¹⁵

Düzenleme Yasası oldukça önemli konuları ele almıştır. Çıkış noktası incelendiğinde kumpanyanın kontrolden çıkmaya başlaması ve İngiltere içerisinde şirkete karşı oluşan olumsuz yargı büyük bir paya sahiptir. Özellikle kumpanyanın Bengal’ de kıtlığa sebep olduğu yıllar ve devamında sürekli şirket yetkilileri tarafından gerçekleştirilen yolsuzluklar başlangıçta sahip olunan ticari seferler amacından ne kadar uzaklaştığını göstermiştir.

Düzenleme Yasasının içeriği incelendiğinde hem idari hem de siyasi birtakım önlemler alındığı görülmüştür. Bu önlemler “*Yeni kanun hükümete, şirketin tüm işlerini denetleme yetkisi vermiyordu, ancak şirketin bütün haberleşmesinin bir kopyasını hükümete göndermesini gerekli kılmaktaydı. Diğer değişiklikler ise şöyleydi: Hissedarlar kurulunda oy sahibi olmak için, 1000 hisseye sahip olmak gerekiyordu (daha önce bu sayı 500 idi); hiç kimse dört oydan fazlasına sahip olamazdı, (daha çok sayıdaki hisseyi güvenilir elemanları üzerine kaydetmek suretiyle bu kural da delinmiştir). Bengal valisi İngiliz Hindistanı’nın genel valisi haline gelmekteydi. Onun kurulu (bir çeşit bakanlar kurulu) üyelerinin sayısı 12’den 4’e indirildi. Beş yıl için görevlendirilen Genel Vali ve ilk kurul üyelerinin isimleri kanunda yer almaktaydı. Yani bunlar hükümetçe atanmıştı. Kanunun en tartışmalı kısmı, bu Genel Vali ve Kurulun oluşum şekliydi. Kurul, Genel Vali ve 4 üyeden oluşmaktaydı. Kararlar oy çokluğu ile alınacaktı.*”¹¹⁶ şeklinde sıralanabilir.

Düzenleme yasası sonucunda Hindistan’a atanan ilk genel Vali Warren Hastings olmuştur. Hastings’in önemini ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Daha önce Bengal Valisi olarak görev yapan Hastings, hem yerel halkı tanınması hem de diğer kumpanya yöneticilerine nazaran yöneticilik tecrübesi ile bu görev için ideal aday konumunda olmuştur. İlk olarak 1750 yılında Hindistan’a gelen ve aylık 5 sterlin gibi bir ücretle sekreterliğe denk bir görevde başlayan Hastings, 1764 yılında Hindistan’dan ayrıldığında

¹¹⁵ Erçin, age., s. 119.

¹¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, 2. Baskı: Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, Cilt: III, ss. 173-174.

yaklaşık 30.000 sterlinlik bir serveti de beraberinde götürmüştür.¹¹⁷ Daha sonra 1772 yılında Hindistan'a gelen Hastings Bengal valisi olarak göreve başlamış ancak bir yıl gibi kısa bir süre sonrası Hindistan'daki tüm kumpanyanın yönetimine atanmıştır.

3.1.2. William Hastings'in İlk Faaliyetleri ve Siyasi Düzenlemeler

Hasting göreve başladığı tarihte çok fazla sorumluluk altına girmiştir. Daha önce de Hindistan'da bulunan ve birçok görev alan Hasting bu anlamda çok zorlanmasa da kumpanyanın son dönemde oluşturduğu karmaşa işi bir hayli zorlaştırmıştır. İlk olarak kumpanyanın sahip olduğu bölgelerde kurduğu başkanlıkları Kalküta'da kurulan yeni başkente bağlamış ve idari işleri tek elden yürütmeye çalışmıştır. Ancak bu durum çok kolay olmamış özellikle attığı her adımda ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bununla beraber İngiltere'de avam kamarasında bölgede uyguladığı kararlar sonucu soruşturma açılmıştır. Ancak Hasting bu soruşturmalardan aklanmış ve 13 yıllık hizmeti sonrasında bölgede İngiltere için yeni bir siyasi yapı oluşturmuştur.¹¹⁸

Hastings'in yaptığı faaliyetler arasında bulunan belki de Hindistan'ın bugünkü yapısını dahi şekillendiren çalışmalardan birisi de 1781 yılında Kalküta'da kurmuş olduğu Hindistan ve İslam üzerine çalışmaları destekleyen Arab Koleji (Arabic College)'dir. Burada daha fazla yatırım yapılması istenmiş ancak bütçe yetersizliği nedeniyle süreçlerde istenen verim alınamamış ve bu alanda yenileme çalışmalarını gerek olmayacağı Hastings tarafından İngiltere'deki yetkililere bildirilmiştir.¹¹⁹ Ancak bu kolej aslında Hindistan ve İslam eğitimi üzerine kurulmuş olsa da İngiliz kültürünün bölgede yayılmasına da büyük katkı sağlamıştır. İngiltere'nin sömürge anlayışının birçok alanda kendini göstermesi ve uzun yıllar kalıcı şekilde bölgede hüküm sürmesinde eğitim, siyaset ve sosyal birçok alanda etkili olması yer almaktadır.

Ayrıca ekonomik olarak İngiltere'nin Hindistan'da kumpanya aracılığıyla sürdürdüğü hüküm sırasında sadece bölgeden Avrupa'ya ticaret söz konusu olmamış ve alternatif ticaret rotaları da devreye alınmıştır. Bunlara en önemli örnek olarak 18. Yüzyıl

¹¹⁷ Bulut, age., s. 90.

¹¹⁸ Metcalf & Metcalf, age., s. 71.

¹¹⁹ Abram L. Harris, "John Stuart Mill: Servant of the East India Company", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 1964, S. 30 No. 2, s. 199.

sonlarına doğru Hastings tarafından görevlendirilen George Bogle örnek verilebilir. Bogle Tibet üzerinden Çin ile açık ticaret yapmak için görevlendirilmiştir.¹²⁰

Hastings'in çalışmaları genel olarak kumpanyanın düzene oturtulmasını sağlamakla beraber arka planda Hindistan toplumunu şekillendirmek üzerine kurulmuştur. Bölgede bulunduğu süre boyunca farklı alanlarda çalışma gerçekleştirmiş ve aslında "İngiltere Hindistanı" olarak adlandırılacak bir yapı kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla öncelikle dil, edebiyat ve kültürel miras gibi sosyal alanlara yönelmiş ve İngiltere'den William Jones'u Bengal Mahkemesi'nde hakim olarak göreve başlatmıştır.¹²¹

Ünlü bir filolog olan Jones, 1746 yılında İngiltere'de doğmuştur. Oxford'da hukuk ve şarkiyat alanında eğitimini tamamladıktan sonra Fransızca, İtalyanca, Arapça, Türkçe ve Çince gibi birçok dil öğrenmiştir. Bengal yüksek mahkemesine hakim olarak atanmış, burada toplumun modern dönüşümü sağlanması için çalışmalara başlamıştır. İlk olarak Asiatic Society of Bengal adını verdiği bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyete bağlı olarak çalışan Asiatic Research adlı yayın organı ile Sanskritçe üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda ilk akademik çalışmayı gerçekleştiren Jones, daha sonra Hindistan dili ve edebiyatı anlamında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bengal'e hakim olarak atandığı 1783 yılından vefat ettiği 1794 yılına kadar toplumsal anlamda birçok çalışma gerçekleştirmiş, hem kumpanya yöneticilerinin hem de yerel halkın sevgisini kazanmıştır. Bu sevgi dolayısıyla yerel halk kendisine "Selim" ismini takmıştır. Jones'un Hindistan dili ve edebiyatı üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar bugün bir anıt dikilerek onurlandırılmasını sağlamıştır.¹²²

Hastings İngiltere adına tüm kumpanyaya vali olarak atandığı günden itibaren 13 yıllık hizmeti süresince yaptığı önemli faaliyetlerden bir diğeri yerel halkın yargılanacağı yöntemi kendinin belirlemesi yolundaki çalışma olmuştur. Bilindiği üzere

¹²⁰ Philip J. Stern, "History and Historiography of the English East India Company: Past, Present, and Future!", **History Compass**, 2009, C. 7, S. 4 s. 1156.

¹²¹ Zareer Masani, "Warren Hastings, Governor-General of India", **History Today**, S. 67, 2017 <https://www.historytoday.com/archive/warren-hastings-governor-general-india> (Erişim Tarihi:26.05.2020).

¹²² Kemal Kahraman, "Sir William Jones", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, C. 23, ss. 581-582.

özellikle Clive döneminde Bengal'in ilk işgal edildiği zamanlarda gerçekleştirilen adaletsiz yargılama sistemine çözüm getirmiş ve Müslümanların Fetvayı Alemgiri ile yargılanmasını, Hinduların ise kendi kutsal kitaplarından seçme hükümlerle hazırlattığı kurallara göre yargılanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde ticarete yaşanan eşitsizlikte giderilmeye çalışılmış ve iç ticaretteki vergileri yerli ve Avrupalı tüccarların hepsi için % 2,5 olarak belirlemiştir. Bu dönemde yine Bengal yöneticisine ülke gelirlerinden ödenen 3.200,00 rupinin de yarıya düşürülmesini sağlamıştır.¹²³

Ancak bu iyimser tablonun yanında Hastings ciddi bir de muhalefetle karşılaşmıştır. Düzenleme yasasının temelini oluşturduğu Bengal Konseyi'nde anlaşmazlıklar çıkmaya başlamış ve Hastings'e karşı görüşler hızla artmıştır. Konsey üyelerinden Philip Francis bu muhalefetin başını çekmiştir. Daha önce de İngiliz hükümetine karşı yapmış olduğu başarılı eleştiriler kumpanyanın düzene oturtulmasını sağlaması için Hindistan'a gönderilmesinde önemli rol oynamıştır. O dönem yakın arkadaşı olan John Bourke'e kumpanyada yaşanan yolsuzlukları anlatmış ve Hastings'i bundan sorumlu tutmuştur. Hastings ile arasında yaşanan tartışmalar 1780 yılına gelindiğinde öyle boyutlara varmıştır ki sonu düello ile bitmiştir. Düello sonu omzundan yaralanan Francis İngiltere'ye dönmüş ancak Siyaset felsefecisi ve Liberal devlet adamı Edmund Burke Hasting adına görevi kötüye kullanma suçlamasıyla soruşturma açmıştır.¹²⁴

Tıpkı diğer yöneticiler gibi Hastings de başlangıçta iyi niyetlerle Hindistan'a gelmiş ancak bir noktadan sonra değişim kendisi için de kaçınılmaz olmuştur. Hindistan'ı şekillendirirken kendisi de kumpanya ile birlikte şekillenmiş ve zamanla yolsuzluklara karışmıştır. Özellikle konsey içerisindeki muhaliflerin başı olan Francis'in İngiltere'ye dönmesi ve onu en çok destekleyen John Clavering'in vefatı sonrası Hastings işleri dilediği gibi idare etmiştir. Öncelikle 1781 yılında Hindistan'da sahip olduğu afyon sözleşmesini patronunun ve kumpanya yöneticisinin oğlu Stephen Suivan' a son derece düşük bir fiyatla bırakmıştır. Devam eden süreçte Çin'e daha fazla afyon satışı için Nonsuch ve Betsy isimli iki gemi ile 2.450 sandık afyonu İngiltere'deki Parlamentodan

¹²³ Muhsin Ramazan İşsever, "Avrupalıların Hint Alt Kıtasındaki Sömürgecilik, Şarkiyat Faaliyetleri ve Warren Hastings", **Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları**, Demavend Yayınları, İstanbul, 2018, s. 224.

¹²⁴ Robins, age., s. 188-190.

habersiz şekilde ihraç etmiştir. Ancak bu durum ortaya çıkmış ve büyük sorunlara yol açmıştır. Ocak 1782'ye gelindiğinde Hintli kraliyet kadınlarının sahibi olduğu ileri sürülen 2 milyon poundluk hazineyi elde etmek için eski bir müttefiki ile anlaşmış ve kadınların esir tutulmasından sorumlu olmuştur.¹²⁵

Hastings' in bu kötü gidişat sonrasında 1785 Şubat'ında Kalküta'yı terk edip İngiltere'ye dönmüştür. Ancak başlangıçta mükemmel bir figür olan Hastings sonrasında bir hayal kırıklığı olmuş ve bu durumu arkadaşı William Cowper 1782 yılında yazdığı "sitem" şiirinde dile getirmiştir.

Namuslu bir özgürlüğün memelerinden emmene rağmen,
Fethedilen Doğuya köleliği taşıdın.
Alaşağı ettin de Hindistan'ın korkuyla hizmet edilen Tiranlarını,
Yerine daha büyük bir tiran olarak kendini mi koydun?
Oralara silahlı ve aç olarak gidip,
Moğolların zengin damarlarından beslenip,
Tok olarak döndün.
Zenginliğiyle muktedir büyük bir despot,
Yoksa bunu yağma ve dalavereyle mi elde etti?
Asyalı kurnazlığıyla doludur kafaları,
Fakat hem senin hem de kendilerinin erdemleri geride bırakılmıştır;
Ve ruhlarını satarak memlekete para getirdiler.
Yoksa baştan çıkarıp fakirleri kendilerini onlara satsınlar
Diye mi?¹²⁶

¹²⁵ Robins, age., s. 193-195.

¹²⁶ William Cowper, **The Poetical Works of William Cowper**, 1. Baskı: London, Gall and Inglis, 1830, s. 80.

3.1.3. Hindistan'da İngiliz Reformları ve Şirketin Aşırı Büyümeye Dayalı Kontrol Kaybı

Hastings'in Hindistan'dan dönmesi üzerine 1786 yılında kumpanyaya genel vali olarak Amerika'da yerel isyancılara karşı önemli bir başarı kazanan Lord Cornwallis atanmıştır. Kendisi kumpanyaya çeki düzen vermek ve Hindistan'da bazı reformları gerçekleştirmek amacıyla göreve gelmiştir. Ayrıca İngiltere Parlamentosu daha fazla savaş istememiş ve validen savaşa girmeme sözü almıştır. Ancak Cornwallis'de bu sözü tutamamış ve Güney Hindistan'da bulunan kendisince İngiliz varlığına tehdit gördüğü unsurlar ile savaşa girmiştir.¹²⁷

Bununla birlikte bazı alanlarda ciddi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Hintli memurların tasfiyesi önem arz etmektedir. Kumpanyada görevli üst düzey Hintli memurlar tasfiye edilmiş ve yolsuzluğun sebebi olarak bu memurlar gösterilmiştir. Kumpanya Cornwallis önderliğinde 1793 yılında tüzük değişikliğine gitmiş ve belirli bir maaşın üzerindeki tüm memurların İngiliz kökenli olması gerektiği belirtilmiştir.¹²⁸

Hindistan'da bir diğer reform hareketi ise Fort William Kolejinin açılması olmuştur. O dönem kumpanyanın giderek disiplinden uzaklaşması ile atanan memur ve yöneticilerin kültüre uzak olmaları verimsiz çalışmalara sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine o dönem kumpanya adına görevde bulunan Lord Wellesley 18 Ağustos 1800'de Kalküta kurulmuştur. Burada hem sivil memurlara hem de askeri personele göreve başlamadan önce yerel dillerin öğrenilmesine yönelik eğitim verilmiştir. Okula yüksek maaşlarla Avrupalı profesörler atanmış ve yoğun bir dil eğitimi verilmiştir. Bu dönemde İskoç bir cerrah ve aynı zamanda dil bilimci olan John Borthwick Gilchrist'in sözlük ve gramer çalışmaları bu okulun en ünlü eserlerinden olmuştur.¹²⁹

Her ne kadar şirketin düzene girmesi adına sürekli reform yapılırsa da hem ticari hem de siyasi açıdan aşırı büyüyen şirketin kontrolü kaybedilmeye başlanmıştır. Şirketin 1803 yılı itibariyle genel görünümüne bakıldığında yaklaşık olarak 260.000 kişiden

¹²⁷ Stein, age., s. 219.

¹²⁸ Metcalf & Metcalf, age., s. 74.

¹²⁹ Tariq Rahman, "Fort William College", *Encyclopedia of Islam*, Haziran, 2013, ss. 122-123.
<https://www.researchgate.net/publication/273156242> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)

oluşan bir orduya sahip olduğu görülmektedir. Ki bu rakam o dönem için İngiltere ordusunun iki katına tekabül etmektedir.¹³⁰

Şirketin askeri alanda bu kadar ilerlemesinde şüphesiz ki 1798 yılında kumpanyaya genel vali olarak Lord Richard Wellesley'nin payı büyüktür. Wellesley şirketin bölgesel güçlerden biri olmasından ziyade tüm Hindistan'ı kuşatarak İngiltere'nin bölgedeki en büyük güç olmasını sağlayacak 20 yıllık bir askeri plan başlatmıştır. Bu anlamda birçok askeri harcama yapmış ancak İngiliz parlamentosundan yeterince yüksek sesler çıkmamıştır. İlk olarak 1799 yılında bölgede ciddi bir güç sahibi olan yerel sultanlık Tipu ile savaşmış ve ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 1803 yılında başlayan Delhi fethi zaman zaman çatışmalar olsa da ele geçirilmiş ve bu bölgede hüküm süren Marathalar 1817 yılı itibariyle kontrol altına alınmıştır.¹³¹

Lord Wellesley sadece yerel sultanlıklar çatışmayıp aynı zamanda Avrupa'lı rakipleri ile de mücadele etmiştir. Uzun süre boyunca elde edilen askeri güç Hollandalı tüccarların yoğun faaliyet gösterdiği baharat adalarına karşı hakimiyeti ele geçirme arzusunu da artırmıştır. Hollandalı şirketin ucuz iş gücü ile elde ettiği baharat ve kahve Avrupa'ya lüks ihracat ürünleri olarak satılmakta ve yüksek gelir getirmekteydi. Bu amaçla kumpanya 1811 yılında Java adasına saldırmış ve burayı ele geçirmiştir. Java'ya İngiliz pamuklu ve baskı tekstil ürünleri ihraç edilmeye başlanmıştır. İlk aşamada bu ürünlere talep göstermeyen Java halkı zamanlar baskılar sonucu ürünlere adapte olmuştur. Bu dönemde İngiliz tekstil ürünlerinin ciddi anlamda adı duyulmuş ve Java üzerinden Çin'e ve Japonya'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Aynı dönem Hollandalı şirket ciddi ekonomik kayıplar vermiş ve Hollanda hükümetinin bu konudaki güçsüz pozisyonu güçlü bir önlem alınmasını da imkansız hale getirmiştir. İngiliz şirketin ticaret hacmi o kadar gelişmiş bir hal almıştır ki 1823 itibariyle İngiliz kumaşları dolayısıyla elde edilen gelir 300.000,00 sterline ulaşmıştır. Ki bu o dönem en büyük üç ticaret kaleminden biri olmuştur. Ancak o dönem kumpanyada Java valisi olarak görev alan Stamford Raffles realist bir yönetici olarak bu hızlı büyüme karşısında sistemin yetersiz

¹³⁰ William Dalrymple, **The East India Company: The Original Corporate Raiders**, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/04/east-india-company-original-corporate-raiders> (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

¹³¹ Metcalf & Metcalf, age., s. 82-83.

olduğunu ve bu durumun daha fazla sürdürülemeyeceğinin öngörmüştür. Kumpanyanın baharat adaları dolayısıyla Hollanda ile hali hazırda ticari ve siyasi savaş halinde olması, Hindistan içinde Hintli tüccarlarla yaşanan sorunlar ve aşırı büyüyen ticaret hacminin kontrolünün zor olması nedenleri ile 1824 yılında Hollandalı şirket ile Anglo-Dutch Treaty anlaşması imzalanmış ve adalarda İngiliz şirketin yanında Hollandalı şirketinde ticaret yapmasının önü açılmıştır.¹³²

Ancak her ne kadar şirketin ticari yayılmacılığı devam etse de belirli bir noktadan sonra sürdürülemeyecek politikalar ortaya konmuş ve kendi büyüklüğü altında ezilmeye başlamıştır. İngiltere içerisinde muhalif sesler yükselmiş ve şirketin bir şekilde İngiliz Hükümeti kontrolüne girmesi gündeme gelmiştir. Şirket, 19. yüzyılın başında Asya'da bulunan ülkelerin hepsinden siyasi ve ticari olarak güçlü bir devlete bürünmüştür. Buna bağlı olarak İngiliz Parlamentosundaki muhalefet sonucu East India Company Act 1813 anlaşması ortaya konulmuş ve şirketin çay ticareti ve Çin ile çay ağırlıklı ticareti hariç olmak üzere tekel imtiyazı elinden alınmıştır. İngiliz hükümetinin bu kararı almasına her ne kadar ülke içerisinde yaşanan muhalefet sebep olsa da geriplanda Hindistan'ın İngiltere için tek önemli ham madde sağlayıcısı olması ve kumpanyanın kötü yönetim tarzı nedeniyle bu önemli pazarı riske atmasına göz yummak istenmemesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca büyüyen kumpanyaya bir şirket olduğunun hatırlatılması ve İngiliz hükümetinin Hindistan'a direkt müdahalesinin önünü açmak geriplanda yatan nedenlerdir.¹³³

3.1.4. Şirketin Feshedilme Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Kumpanyanın feshedilerek kapatılma sürecine girilmesinde birçok neden öncülük etmiştir. Ancak şüphesiz ki en önemli etken doğal sınırlarının çok ötesine ulaşan şirketin artık kontrol edilemez bir hale gelmesidir. Sahip olduğu ticari ve askeri güç şirketin bir devlet gibi çalışmasına neden olmuş, ancak devlet disiplininin oldukça uzak politikalar sergilemiştir. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde yoğun vergiler, misyoner faaliyetler ve Hindistan hakkında oluşan milli bilinçlenme sonucu şirketin dağılıma sürecinin 19.

¹³² H. R. C. Wright, "The Anglo-Dutch Dispute in the East 1814-1824", *The Economic History Review*, 1950, S. 3, No.2, ss. 229-239.

¹³³ Anthony Webster, "The Political Economy of Trade Liberalization: The East India Company Charter Act of 1813". *The Economic History Review*, 1990, S. 43 No. 3, ss. 404-419.

Yüzyılın başında başlamış, önce 1873 yılında hukuki varlığının ortadan kalkmasıyla tamamen son bulmuştur.¹³⁴

Her ne kadar şirketin mali verileri olumsuzluklar içerse de feshedilmeye giden süreçte önemli rol oynayan bir başka etken de Avrupa'da sanayi devriminin başlamasıdır. 19. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu devrimde batılı emperyalist devletler sömürgelerini daha çok pazar mantığıyla görmüş ve kendi ülkelerinde ürettikleri ham maddeler için potansiyel alıcı olarak yaklaşmışlardır. İngiltere için de durum bundan ibaret olmuş ve kumpanyanın ilk geldiği tarihte başlayan karşılıklı ticaret ve Hindistan'da açılan fabrikalara dayalı gelişim süreci yerini kaynakların sürekli dışarıya aktarımı sonucu gerileme sürecine bırakmıştır. Bu noktadan sonra Hindistan ithalat üzerine kurulu bir pazara dönüşmeye başlamıştır.¹³⁵

Bu dönemde en ciddi gelir kalemlerinden olan Çin ile çay/afyon ticareti de darbe yemiştir. Başlangıçta Çin'den ithal edilen çayın karşılığı afyon ve gümüş ile ödeniyor aynı şekilde ihraç edilen afyon karşılığında da gümüş ve çay alınıyordu. Bu alımlar sonucu dış ticaret dengesi tablo 5'te görüleceği üzere başlangıçta Çin lehine ilerlerken zamanla afyon fiyatlarının çaya göre on kat hızlı artması sonucu Çin aleyhine dönmüştür. Tabloda 18. Yüzyılın ikinci yarısından 19. Yüzyıl ilk yarısına kadar geçen sürede Çin'e giren ve Çin'den çıkan gümüş rezervi sonucu kalan net rezerv görünmektedir. İlk yıllarda Çin'de kalan net gümüş miktarı pozitif ilerlemiş ve 1820'lere kadar fazla verilmiştir. Ancak bu tarihten sonra hızla artan afyon fiyatları nedeniyle Çin hızla ticaret açığı vermiştir.¹³⁶

¹³⁴ Özcan, 2000, age., s. 294-295.

¹³⁵ Azmi Özcan, "İngiliz Sömürgeciliği", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, C. 22, s. 299-302.

¹³⁶ Robins, age., s. 237-238.

Tablo 5: Çin'e Giren ve Çin'den Çıkan Gümüş Miktarı 1761-1833

Tarih	Ton
1761-1770	132
1771-1780	293
1781-1790	637
1791-1800	200
1801-1810	1.034
1811-1820	385
1821-1830	-88
1831-1833	-384

Kaynak: Hsin Pao Chang, *Comissioner Lin and the Opium War*, Newyork, Norton, 1964.

Bu kumpanya için başarılı bir ticaret gibi görünse de o dönem Çin'de sadece bir şehir de ticaret yapma izninin olması ve 1813 yılındaki kanun ile Hindistan'da ticaret tekelinin alınması sonucu William Jardine ve James Matheson gibi İngiliz tacirlerin kaçak afyon ticaretleri yapması kumpanyayı oldukça büyük ekonomik kayıplara uğratmıştır. Kumpanyanın 1833 yılında yenilecek diğer beratına kadar geçen 15 yıllık sürede ilk beş yıl 1,3 milyon poundluk kârı ikinci beş yıl 830 bin pounda, son beş yıl ise 565 bin pounda gerilemiştir.¹³⁷

Kumpanyanın sözleşmesinin 1833 yılında yenilenmesine karar verildiğinde bazı sorunlarda bu yenileme ile beraber gelmiştir. Özellikle İngiliz elitlerin çıkarlarına ters düşen köleliğin kaldırılması bu dönemde tartışılmış ve Parlamento tüm sömürgelerde bulunan köleliklerin kaldırılmasına yönelik büyük bir baskı oluşturmuştur. Ayrıca Güney Hindistan'da kumpanya adına varlıklı toprak sahipleri için tarım işçisi olarak çalışan birçok köle bulunmaktaydı. Bu kapsamda 1833 yılında Köleliği Kaldırma Yasası kabul edilmiş ancak sadece bazı bölgelerde uygulanabilmiştir. Bu bölgeler; Batı Hint Adaları, Mauritis, Ümit Burnu ve Kanada'dan oluşmaktadır. Bu bölgelerden serbest bırakılan köle sayısı 1834 itibariyle 1 milyonu geçerken aynı dönem Kuzey ve Güney Amerika'da serbest bırakılan köle sayısı 4 milyonu bulmuştur. İlerleyen çalışmalarda Hindistan'da

¹³⁷ Charles Grant, *Speech to House of Commons*, 13 Haziran 1833.
https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1833/jun/13/east-india-companys-charter#S3V0018P0_18330613_HOC_28 (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

serbest bırakılan köle sayısının 8-16 milyon arasında olduğu tahmin edilmiştir. Ki bu o dönem için birçok Batılı ülke nüfusundan fazladır.¹³⁸

Kumpanyanın 1833 yılında yenilenen sözleşmesinde birçok konuda düzenleme yapılmıştır. İlk olarak şirketin ticari imtiyazları elinden alınmış ve Hindistan’da ticari aktiviteleri sonlandırılmıştır. Sadece Hindistan’da değil aynı zamanda Çin’de gerçekleştirdiği ticaret durmuş ve Çin ticareti başka şirketlere açılmıştır. Sadece İngiltere hükümetinin Hindistan’daki temsilciliği haline gelmiştir. Bengal valisi Hindistan’ın tamamında yeniden yapılanmaya gitmiş ve tüm sömürge toprakları yeniden dizayn edilmiştir. Bu süreçte Tüm Hindistan’a kraliyet adına Lord William Bentick resmi vali olarak atanmıştır. Bombay ve Madras’ın hukuki statüleri düşürülmüş ve tüm İngiliz Hindistan’ı tek bir merkezden yönetilir hale gelmiştir.¹³⁹

Ayrıca burada bir diğer önemli gelişme ise St. Helena adasının ve yakınında bulunan bazı topraklar ile içerisinde faaliyet gösteren tesis, fabrika gibi kurumların tamamen İngiliz Kraliyetine devredilmesidir. Bu devir birçok açıdan önem taşımaktadır. İngiltere’nin Kraliyet olarak ilk resmi toprak fethi olması ve kumpanyanın yavaşça devreden çıkartılarak direkt İngiliz hükümetinin işgale başlaması açısından bir milat sayılabilir. Bu nedenle 1833 yılında kumpanya ve Hindistan ilişkilerini düzenleyen Government of India Act 1833 kanununun bir diğer adı Saint Helena Act 1833 diye geçmektedir.¹⁴⁰

Bu tarihten sonra kumpanya hızla pasifize edilmiş ve İngiltere’nin Hindistan’ı şirketten kraliyete devri aşamasına geçilmiştir. İlk olarak genel vali Lord Bentick eski ticari yapıyı reforme etmiş ve ucuz endüstriyel pamuk üretiminin yolunu açacak yatırımlar yapmıştır. Bununla beraber Bentick’in en önemli reformlarından bir diğeri ise “sati (sütte)” ismiyle anılan geleneğin kaldırılarak sosyal hayata müdahale olmuştur. Sati Hintli dul kadınların kocaları öldükten sonra onlarla birlikte yakılması geleneği olup yıllar boyunca kültürde yer almış bir ögedir. Bu nedenle satinin kaldırılması Hindistan’da

¹³⁸ Stein, age., s. 223-224.

¹³⁹ **Charter Act 1833**, Advocatespedia.
https://advocatespedia.com/582.Charter_Act_1833 (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

¹⁴⁰ **Saint Helena Act 1833**, Legislation UK.
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Will4/3-4/85/section/112> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

kumpanyaya karşı büyük bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Hintli entelektüeller kendi sosyal hayatlarına başka bir toplum tarafından müdahale edilmesine ve yön verilmesine karşı çıkmıştır. Satinin kaldırılması daha sonra yaşanacak 1857-1859 arası büyük isyanın temelini oluşturan nedenlerden biri olmuştur.¹⁴¹

Bu dönemde Hindistan'da köklü değişimler yaşanmaktaydı. Bunlardan en önemlisi ise kamusal alanlarda yapılan tartışmalar olmuştur. İlk olarak 19. Yüzyılın başlarında Ram Mohan Roy gibi aydın ve donanımlı Hintliler uluslararası metinleri alıp William Fort Koleji aracılığıyla yerel dillere çevirmiş ve “adda” adı verilen kamusal alanlarda bu metinler tartışılmıştır. Başlangıçta sadece gelişmiş bölgelerde ilerleyen süreç iç bölgelere misyonerlik ve din faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelere kadar ilerlemiş ve Hint halkının aydınlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Şüphesiz ki politikanın Lord Bentick ve dolayısıyla İngiltere tarafından desteklenmesi önemlidir. Ancak bu destek her zaman kontrollü olmuş ve sömürge toplumunun belirli bir oranda bilinçlenmesi istenmiştir.¹⁴²

Reformların devam etmesi kumpanyaya düşen görevken ticaret ve savunma alanında daha çok İngiliz hükümeti ön plana çıkmıştır. Çin'e gerçekleştirilen ihracattaki en büyük payı oluşturan afyon Hindistan'da kumpanya aracılığıyla üretilmekte ancak bir den fazla İngiliz tüccar tarafından Çin'e ihraç edilmiştir. Ancak bu ihraç Çin açısından hem yüksek afyon fiyatları hem de Çin halkının sağlığını bozması açısından oldukça sıkıntılı bir ticarete dönüşmüştür. Çin imparatoru 1839 yılında Lin Zexu'yu özel yetkili olarak Kanton'a atayarak afyon ticaretini baskılamak istemiştir. Lin ilk olarak Kanton'da bulunan 20.283 sandık afyona el koymuş ve bu afyonu kireçle karıştırarak okyanusa dökülmesini emretmiştir. Tüccarlarla yaşanan bu sorun parlamentoya taşınmış ve ilk afyon savaşı diyebileceğimiz 1840 Çin ve Britanya kıyı savaşı ile sonuçlanmıştır. Savaş iki yıl sürmüş ve 1842 yılında Çin filosunun yerle bir edilmesi ile sonuçlanmıştır. Savaş sonrasında Nankin antlaşması imzalanmış ve Çin Hong Kong'u daimi olarak Britanya'ya

¹⁴¹ Stein, age., s. 229.

¹⁴² Metcalf & Metcalf, age., ss. 101-102.

teslim etmiştir. Antlaşmanın bir diğer önemli maddesi ise Kanton, Xiamen, Fuzhuo, Ningbo ve Şangay'da bulunan tüm limanlar İngiliz ticaretine açılmıştır.¹⁴³

19. yüzyıl ortalarına yaklaşırken bir taraftan kumpanya İngiltere hükümeti adına ticari ve siyasi hareketlerini sürdürürken bir taraftan da sosyal ve kültürel hayata yönelik reformlara devam etmiştir. Özellikle 1840'lara kadar doğuda Burma kuzeyde ise Nepal olmak üzere sınırlar genişletildi. Ancak bu bölgelere göre daha batı da kalan Pencap'ta yerel bir sih olan Ranjit Singh, 20 bin piyade ve 4 bin süvariden oluşan güçlü bir güçlü bir ordu kurdu. Bir müddet iki tarafında bir birbiri ile çatışmama düşüncesi 1839 yılında Ranjit'in ölmesi üzerine bozuldu. Yaşanan iç çekişmeler ve kumpanyanın bu dönemdeki zayıflığı kullanması sonucu 1850 yılında Pencap fethedildi. Bu durum Hindistan alt kıtası tamamen kumpanyaya dolayısıyla İngiliz hükümetine geçmesine sebep oldu. Bu fetihler sonrası kültürel ve sosyal çalışmalar yapılmış ve Hindistan'ın yeni kapitalist düzenin tarım ihtiyacını karşılayacak şekilde bir ekonomiye dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Öncelikle yeni bir hukuk ve mülkiyet sistemi ortaya konulmuş ve göçebe Hintliler daha çok toprağa bağlanmıştır. Bazı seçkin Hintliler bu dönemde Britanyalı girişimcilerle ilerlemiş ve sermaye şirketleri oluşturmuştur. Ancak bu oldukça az bir kesim için söz konusu olmuştur. Ayrıca bu süreçte güney Hindistan tapınakları vergiye bağlanmış ve yolsuzluklara açık hale getirilmiştir. Yeni kanunlarla bireysel ilerleme daha ön plana çıkıyor ve Hindistan gibi kast sisteminin olduğu bir yönetimde bu durum daha ciddi dezavantajlara sebep olmuştur.¹⁴⁴

¹⁴³ Robins, age., s. 244-247.

¹⁴⁴ Metcalf & Metcalf, age., ss. 103-104.

Tablo 6: Şirketin 1815-1859 Yılları Arasındaki Mali Verileri.

7/19/2002

1

Home Charges 1

Table 12 Home Charges and Deficits 1815-1859 (Year)	Indian Expenditures	Home Charges	Total Charges	Gross EIC Indian Revenues	Surplus or Deficit Balance
1815	15,794,717	2,912,994	18,707,711	17,229,473	-1,478,237
1816	16,766,472	2,489,980	19,256,452	17,168,204	-2,088,247
1817	16,859,746	1,968,541	18,828,287	18,010,144	-818,143
1818	17,615,465	2,121,180	19,736,645	18,305,279	-1,431,366
1819	19,425,273	3,426,042	22,851,315	22,258,104	-593,211
1820	18,733,702	2,303,548	21,037,250	19,179,150	-1,858,100
1821	19,528,694	2,295,483	21,824,177	21,260,585	-563,592
1822	19,452,229	3,218,882	22,671,111	21,753,311	-917,800
1823	19,949,241	3,549,170	23,498,411	23,067,086	-431,325
1824	19,372,104	5,291,586	24,663,690	21,202,913	-3,460,777
1825	21,904,037	2,807,624	24,711,661	20,705,104	-4,006,557
1826	24,139,534	3,528,643	27,668,177	21,091,821	-6,576,356
1827	23,158,151	3,265,627	26,423,778	23,327,779	-3,095,999
1828	23,865,428	2,911,297	26,776,725	22,812,172	-3,964,553
1829	20,831,373	3,067,177	23,898,550	23,112,260	-786,290
1830	18,262,217	1,715,084	19,977,301	19,296,626	-680,675
1831	18,329,827	1,446,581	19,776,408	20,449,289	672,881
1832	17,876,851	1,476,655	19,353,506	19,023,290	-330,216
1833	18,253,511	1,476,655	19,730,166	18,754,636	-975,530
1834	17,628,493	1,293,637	18,922,130	18,754,467	-167,663
1835	17,386,475	2,162,868	19,549,343	19,338,603	-210,740
1836	16,722,673	2,109,814	18,832,487	20,307,553	1,475,066
1837	17,685,657	2,210,847	19,896,504	21,301,744	1,405,241
1838	17,883,140	2,304,445	20,187,585	21,142,341	954,757
1839	19,115,363	2,615,465	21,730,828	21,433,738	-297,090
1840	20,033,455	2,579,966	22,612,421	20,400,976	-2,211,445
1841	20,300,788	2,625,776	22,926,564	21,185,539	-1,741,026
1842	21,082,810	2,834,786	23,917,596	22,170,491	-1,747,105
1843	21,832,569	2,458,193	24,290,762	22,980,138	-1,310,624
1844	22,412,830	2,944,073	25,356,903	23,843,016	-1,513,888
1845	22,263,591	2,485,212	24,748,803	24,039,161	-709,643
1846	24,162,136	3,044,067	27,206,203	24,621,689	-2,584,514
1847	24,353,499	3,066,635	27,420,134	25,680,746	-1,739,388
1848	24,250,948	3,016,072	27,267,020	25,102,466	-2,164,554
1849	24,232,809	3,012,908	27,245,717	25,728,377	-1,517,340
1850	24,787,153	2,750,937	27,538,090	26,680,072	-858,018
1851	24,882,815	2,717,166	27,600,001	26,561,839	-1,038,162
1852	25,074,923	2,506,377	27,581,300	27,269,254	-312,046
1853	23,816,260	2,697,488	26,513,748	26,938,005	424,257
1854	25,292,013	3,262,289	28,554,302	26,748,986	-1,805,316
1855	26,007,864	3,011,735	29,019,599	27,312,235	-1,707,364
1856	26,599,461	3,264,629	29,864,090	28,891,299	-972,791
1857	30,873,709	2,574,328	33,448,037	33,378,026	-70,011
1858	35,078,528	4,492,470	39,570,998	31,706,776	-7,864,222
1859	43,590,793	6,051,566	49,642,359	36,060,788	-13,581,571
Annual Average Deficit					-1,672,206
Total Deficit					-76,921,498
All Amts Sterling					

Kaynak: John F. Richards, s.24

Tablo incelendiğinde yıllar itibariyle kumpanyanın harcamaları Indian Expenditures (Hindistan Harcamaları) adı ile yer almakta ve neredeyse her yıl artış göstermektedir. Aynı tablo üzerinde yer alan Gross EIC Indian Revenues (kumpanyanın Hindistan'daki gelirleri) sütununda ise şirketin yıllar itibariyle kazançları yer almaktadır. Ancak gelirler artmakla birlikte giderlere göre oldukça yavaş ilerlemiştir. Ayrıca tabloda yer alan home charges ise Hindistan dışında kumpanya için yapılan dolaylı harcamaları vermektedir. Gelir gider farkının incelenmesi amacıyla tablonun ilk verisi 1815 yılı

incelendiğinde dolaylı harcamalarla birlikte 1,5 milyon sterlini zarar söz konusu iken 1859 yılında bu fark 13,5 milyon sterline denk gelmektedir.¹⁴⁵

3.1.5. 1857 İsyanı ve Şirketin Feshedilmesi

Şirketin ticari imtiyazlarının elinden alınarak mali sıkıntılar yaşaması ve İngiliz hükümeti adına reform adı altında toplumsal hayata yaptığı müdahaleler bir noktadan sonra kaçınılmaz sonu getirmiştir. İlk olarak 1857 yılında yaşanan isyan kimilerine göre Hindistan'ın ilk bağımsızlık savaşı olarak değerlendirilmektedir. İlk olarak Mayıs 1857 yılında Delhi yakınlarında bulunan bir karargahta başlayan askeri isyan zamanla halktan da destek bulmuş ve hızla Hindistan kıtasına yayılmıştır. İsyanın çıkış nedeni temel olarak kumpanyanın orduda kullanılmak üzere yeni tüfekler temin etmesi ile başlamıştır. Bu tüfeklerin temel özelliği mermilerin hayvansal yağ ile tüfeğe sürülmesi ve sürülmeden önce ısırılması ile çalışmaktadır. Ancak söz konusu hayvansal yağın ineklerden edinilmesi Hindular için kutsal sayılan hayvan olması sebebiyle reddedilmiş; domuzlardan edinilmesi ise Müslüman Hindular tarafından haram olması sebebiyle reddedilmiştir. Bu basit nedenle başlayan isyan hızla yayılmış zamanla bir kurtuluş mücadelesine dönmüştür.¹⁴⁶

Büyük oranda gücünü kaybetmiş olsa da Babür İmparatorluğu da 1857 isyanını desteklemiş ve Sultan II. Bahadır Şah etrafında birleşen Hindu ve Müslüman birlikler Delhi, Kanpur ve Leknev bölgelerinde şiddetli çatışmalar yaşamıştır. Ancak söz konusu isyan İngiliz hükümetince kanlı bir şekilde bastırılmış ve İngilizler uyguladığı katı siyasetle isyana önderlik eden çok sayıda kişiyi öldürmüş, diğerlerini ise sürgüne göndermiştir. Ayaklanmanın şiddetli bir şekilde bastırılmasından sonra İngilizler 2 Ağustos 1858 yılında çıkartılan kanunla kumpanyanın tüm yetkilerini elinden almış ve Hindistan'ı tamamen kendisine bağlamıştır. Londra'da Hindistan'ın yönetiminden

¹⁴⁵ John F. Richards, "The Finances of the East India Company in India, c. 1766-1859", **London School of Economics and Political Science Department of Economics History**, 2011, Working Papers No. 153/11. <http://eprints.lse.ac.uk/37829/1/WP153.pdf> (Erişim Tarihi: 17.08.2020)

¹⁴⁶Keskin, age., ss. 36-37.

sorumlu bir bakanlık kurulmuş ve kumpanya tamamen kağıt üstünde varlığını sürdürecektir hale gelmiştir.¹⁴⁷

İsyan sonrası kabul edilen 1858 Hindistan İdare Kanunu'nda ilk olarak kumpanyadan alınan topraklar kraliçeye ait olarak belirlenmiş ve dönemin İngiliz Kraliçesi Viktorya kendini Hindistan imparatoriçesi olarak bildirmiştir. Hindistan'da kurulan İdare mahkemeleri ve yönetim merkezleri askıya alınmış ve yetkileri Londra'da kurulan Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan 15 üyeli ve üyelerinin parlamentodan seçilmesi zorunlu sekreteryaya geçmiştir. Kanunla Hindistan direkt olarak İngiliz kolonisi sayılmış ve Hindistan ile İngiliz Parlamentosu arasında ilişkileri yürütecek sorumlu olarak ilk Hükümet valisi ve kraliyet naibi olarak Lord Canning atanmıştır.¹⁴⁸

İngiltere'nin Hindistan yönetimini devralması kumpanyanın tamamen işlevsiz hale gelmesine neden olsa da kumpanya yaklaşık 16 yıl daha varlığını sürdürmüştür ancak sadece temel işlevi olan kâr payı dağıtma işlemini gerçekleştirebilmiştir. Bununla da kalmayıp döneminin en görkemli binası olan Leadenhall caddesinde bulunan merkez binasını satarak pek çok çalışanını emekli etmiştir. Bu aşamadan sonra sadece kalan hisse sahiplerine rutin ödemeleri gerçekleştirmiştir. Bu ödemeler 1873 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra şirket parlamentoya başvurarak kalan 6 milyon poundluk hisse senedinin dağıtılmasını talep etmiştir. Parlamantonun kabulü sonrası Aralık 1873 yılında kumpanya son toplantısını yapmış ve Nisan 1874 yılında ödeme yapılmıştır. Mayıs ayında kumpanya son kez toplanmış ve kapanış işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kumpanya hesabında yaklaşık 32.000 pound para kalmıştı. Bu tutar ise ironik bir şekilde kumpanyanın ilk olarak kurulduğu 1599 yılında ortaya çıkan kuruluş sermayesi 30.000 poundla oldukça yakındı. Bu para ile idare, katip ve muhasebeci ödemeleri gerçekleştirilmiş ve 1 Haziran 1874 yılı itibariyle şirket tamamen kapatılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Azmi Özcan, "Hindistan- III.Tarih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C. 18 ss. 75-81.

¹⁴⁸ T.G. Percival Spear, "Government of India Act of 1858", **Encyclopedia of Britannica**.
<https://www.britannica.com/place/India/Government-of-India-Act-of-1858> (Erişim Tarihi: 25.09.2020).

¹⁴⁹ Robins, age., ss. 289-291.

3.1.6. Kumpanyanın Feshinden Hindistan'ın Bağımsızlığına Giden Süreç

Hindistan, 1857 yılında yaşanan ayaklanma sonrası İngiltere tarafından işgal edilmiş ve kumpanyaya ait Hindistan'da bulunan tüm mal varlığı İngiliz hükümetine geçmiştir. İşgal sonrası kumpanya yaklaşık 20 yıl boyunca sadece kâğıt üzerinde varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde İngiliz Kraliçesi kendisini Hindistan'ın da Kraliçesi olarak tanımlamış, kumpanyanın 1874'te tamamen ortadan kalkmasından sonra gerçekleşen törenle bu durum yasal bir zemin kazanmıştır.

Kumpanyanın feshinden sonra 1877 yılında İngiliz Kraliçesi aynı zamanda "Hindistan İmparatoriçesi" unvanı almış ve Hindistan fiili olarak İngiliz toprağı haline gelmiştir. Genel valinin Delhi'de gerçekleştirdiğı İmparatoriçelik törenine Hindistan'da bulunan prensler ve kırsal alanlarda bulunan nüfuz sahibi kişiler katılmış ve İngiltere'ye sadakatlerini sunmuşlardır. Şüphesiz ki Hindistan'ın İngiliz yönetimine itirazsız geçmesindeki en önemli 1857 yılında gerçekleşen isyan sonucu yaşanan ağır kayıptır. Söz konusu kayıp Hintlilerin İngilizler karşısında tüm güvenini yitirmesine sebep olmuş ve tamamen itaat yoluna gitmelerini sağlamıştır. Ayrıca 19. Yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan ve dönemin moda deyimiyile kendilerine "Doğal Liderler" unvanıyla hitap edilen yerel prensliklerin ve nüfuz sahibi kişilerin gelişmeyi ve modernliğı sadece İngiltere'ye sadık kalarak elde edebileceklerini düşünmeleri de önemli etkenler arasında yer alır.¹⁵⁰

İngiliz yönetimi süresince; bazı yerel bölgelere vergi toplama, gelir elde etme hakkı gibi ekonomik; müfredatları değiştirilmiş ve modern eğitim sunan okullar gibi sosyal alanlarda reformlar yapılmıştır. Ancak en önemli reformlar siyasal alanlarda söz konusu olmuştur. Bu reformlar Hindistan'ın bağımsızlığına giden yolda önemli yapı taşlarını oluşturmuştur. İlk olarak 1885'te Hindistan Kongre Partisi kurulmuş ve Hindistan'da yerel bilincin uyanması için kıvılcımlar yakmıştır. Söz konusu partinin ağırlıkla Hindu milliyetçiliğı üzerinden ilerlemesi sonucu, İngilizler önce 1905'te Müslümanlara Bengal'de bir özerk alan tahsis etmiş ve 1906'da ise Hindistan Müslümanlar Birliğı kurulmuştur.¹⁵¹

¹⁵⁰Metcalfe & Metcalfe, age.,ss. 125-130.

¹⁵¹ Özcan, 1998, age., ss. 75-81.

İngilizlerin kurguladığı karşılıklı tavizlerin arka planında siyasi birliğin engellemesi yatmıştır. Hindistan’da özellikle 1850’lerden bağımsızlık tarihi olan 1947’ye kadar sürekli milliyetçilik akımı alevlendirilmiş ve ülkenin bölünerek yönetilmesi amaçlanmıştır. Hindistan’da en yoğun iki grup olan Müslümanlar ve Hindular arasında Müslümanların yemek için sığır kesmesi veya Hinduların cami çevrelerinde gürültü yapmaları bahane edilerek sık sık çatışmalar çıkmıştır. Milliyetçi ayrışma sadece dinsel alanda kalmamış aynı zamanda Ganj kıyısında faaliyet gösteren ticaret hanelerden, toplumsal alanlara sıçramıştır.¹⁵²

Siyasal alanda yaşanan gelişmeler ve çatışmalar sonucu İngiliz Genel Vali Lord Curzon Hindistan’ı bölgesel olarak etnik kimliklere göre bölmeye başladı. Bu bölünme Hindistan’ın kalbi olan Bengal’in Hindular ile Müslümanlar arasında bölünmesiyle başladı. Batı Bengal Bihar ve Odisa’yı da içine alacak şekilde Hindulara, Doğu Bengal ise Müslümanlara bırakıldı. Ancak bu bölünmeye rağmen Hindistan Kongre Partisi Kalküta’da 1905 yılında toplandı ve ilk kez Bağımsızlık talebi gündeme geldi. Aynı şekilde Hindular kadar güçlü olmasa da Hindistan Müslüman Birliği’de Doğu Bengal’in başkenti Dakka’da gerçekleştirdiği kongrede bağımsız topluluk çıkarlarını korumaya çalışmışlardır.¹⁵³

Bağımsızlık talepleri hızla tüm Hindistan’a yayılmış ve tüm etnik gruplar tarafından kabul görmüştür. Bunun üzerine 1919’da yeni Hindistan Hükümeti Yasaları açıklanmış ve kısmen özek sayılabilecek ancak iki başlı imparatorluğun önünü açan yasalar oluşturulmuştur. Bu ikili yönetim büyük aksaklıklara yol açmış ve Kongre Partisinin önde gelen üyelerinde Gandhi liderliğindeki bir grup 1920’de tekli yönetim ve bağımsızlığa yönelik gösteriler düzenlemiştir. Bu gelişmeler sonrası 1922 yılında İngilizler Gandhi’yi 6 yıl hapse mahkum etmiştir. Aynı dönemde Hint-Müslüman çatışmaları tekrar alevlenmiş ve 1931’de büyük çaplı ayaklanmalar yaşanmıştır.¹⁵⁴

Hindistan’da 1930’lar genel olarak isyan, ekonomik bunalım ve siyasi belirsizlikle geçmiş ve 1939 yılında ikinci dünya savaşının patlak vermesiyle ülke en kötü

¹⁵²Stein, age., ss. 289-291.

¹⁵³Keskin,age., ss. 68-69.

¹⁵⁴Stein, age.,ss. 310-318.

dönemini yaşamıştır. Bu belirsizlikten cesaret alan Hint gruplar bağımsızlık taleplerini daha yüksek ifade etmiştir. İlk grup olan Hindistan Müslüman Birliği 1940'taki genel kongresinde Hindistan'dan ve İngiliz Sömürgecilerden ayrı bağımsız Müslüman devletlerin kurulmasını ifade eden Pakistan Kararı'nı açıklamıştır. Aynı dönemlerde İngiltere önce Hitler sonra Japonya ile savaş girmiş ve ciddi ekonomik sorunlar yaşamıştır. İngiltere, savaş bitiminde Hindistan Kongre Partisine bağımsızlık sözü vermiş ancak bu söz partinin önde gelen lideri Gandhi tarafından yeterli görülmemiştir. Bu anlaşmazlık sonrası 1942 yılında büyük çaplı isyanlar çıkmış ve özellikle Bombay'daki fabrika işçileri polisle çatışmıştır.¹⁵⁵

İsyanlar ve çatışmalar ikinci dünya savaşının gölgesinde yaklaşık 3 yıl sürmüş ve 1945'te savaşın bitmesiyle Hindistan'da seçim yapılmıştır. Seçimi kazanan yönetim ile İngiliz Hükümeti Hindistan'dan tamamen çekilme konusunda fikir birliğine varmıştır. Ancak çekilme şartlarından Hindu ve Müslüman grupların bölgelerinin ayrılarak federatif devlet sistemi Kongre Partisi tarafından kabul görmemiştir. Buna rağmen 3 Haziran 1947'de son İngiliz Genel Valisi Lord Mountbatten, Hindistan'ın Batısı ve Doğusunu içine alacak Pakistan devletini kurulması planını açıkladı. Söz konusu planı hem Müslüman hem de Hindu gruplar kabul etti ve plan 18 Temmuz 1947'de İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edildi. Bu kabulün ardından önce İngilizler Hindistan'dan tamamen çekilmiş, 14 Ağustos 1947'de ise Hindistan ve Pakistan devletleri kurulmuştur.¹⁵⁶

3.2. Yeni Sömürgecilik modeli

3.2.1. İngiliz Sömürge Modeli: Çokuluslu Şirketler Aracılığıyla Sömürü

İngiliz sömürgecilik modelinin temeli incelendiğinde 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan ve hızla dünyaya yayılan sanayileşme akımı görülmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan kapitalist sanayileşme süreci yeni bir olgu ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin işgal edilmeden de sömürgeleştirilebileceği Hindistan'da kendini göstermiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen sömürgeciliğin en önemli avantajı ise sömürge devletin ciddi bir işgal olmadığı için sömürge olduğunun farkına varmaması ve ticaret yaptığını

¹⁵⁵Metcalf & Metcalf, age., ss. 207-209.

¹⁵⁶Özcan, 1998, age., ss. 75-81.

düşünmesi sebebiyle kısır bir döngüye girmesidir. Buna en güzel örnek Hindistan'ın yanı sıra Latin Amerika ülkeleri olacaktır. 19. Yüzyılın ilk yarısında İspanya ve Portekiz'den bağımsızlıklarını kurtarsalar bile belli oranda sömürge olmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.¹⁵⁷

İngiliz sömürgecilik modelini genel olarak tanımlarsak; Hindistan'da yaşanan sömürgecilik faaliyetleri ile ortaya çıkan ve bir ülkenin işgal edilmeden de ticaret şirketleri aracılığıyla sömürgeleştirilebileceğini göstermektedir. Bu sömürgecilik modelinin kısa tarihine baktığımızda Hindistan'a gelen kumpanyanın iyi ilişkiler kurarak ticari imtiyazlar elde etmesi ve devamında sosyo-kültürel hayata yönelik müdahaleleri görülmektedir. Yeterli siyasi güce ulaşmasının ardından tüm ülkenin ticari sömürgeye dönüştürülmesi kaçınılmaz olmuştur. Daha sonra şirketin fiziki işgallere başlaması ve en sonunda feshedilerek tüm toprakları İngiliz kraliyetine devretmesi ile süreç tamamlanmıştır.

Bu kapsamda Hindistan'ın önce şirket sonraysa İngiltere'nin direkt himayesine girmesi daha önce görülmemiş bir sömürgecilik örneği teşkil etmiş ve yeni dünya düzeninde ve küreselleşme de ciddi bir örnek teşkil etmiştir. Bu örnek sonrası 19. Yüzyıl sonlarında sanayileşmiş ülkelerin daha az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkeleri ticari olarak köşeye sıkıştırmış ve ikili ekonomik antlaşmalar imzalatarak yeni sistemde sömürülmesini sağlamıştır. İngiltere'nin Çin ve Osmanlı gibi büyük imparatorluklarla yaptıkları ticari antlaşmalar bunlara ilk örneklerdendir.¹⁵⁸

Yeni tip sömürgeciliğin odak noktası şirketlerden oluşmaktadır. Şirketlerin yapı olarak sermaye şirketi şeklinde kurulması dolayısıyla hisseleri üzerinde çoğulcu bir yapının olması önem arz etmektedir. Güçlü sermaye yapısı ile girdiği pazarlarda kar getiren yatırımlar sonrası monopol oluşturup sömürgeleştirme kısmına geçecektir. İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı bu sistemi Hollandalı kumpanya da Endonezya'da uygulamıştır. Fransızlar ise benzer bir sistem olan nevvablık kurumunu Güney Hindistan'da uygulamaya koymuşlardır.¹⁵⁹ Bu sistemde Fransızlar adına sömürge

¹⁵⁷ N. Filiz İrge, "Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Edirne, 2005, C. 6 S. 1 s. 71.

¹⁵⁸ Doğan & Erdoğan, age., s. 845.

¹⁵⁹ Robins, age., s. 298.

faaliyetlerini nevvablık makamı yürütmüştür. Bunların hepsinin temelinde aynı prensip yatmaktadır. Devletler kendi sömürgeleştirme politikalarını ticari faaliyetler ile şirketler üzerinden yürütmektedir.

Şirketler yoluyla ticaret adı altında sömürge tarzı İngilizler için oldukça geleneksel hale gelmiştir ki bu durum 19. yüzyılda Çin’le ticaretten sorumlu ve dönemin Hong Kong valisi olan İngiliz Vali Sir John Browning’in Clarendon’a yazdığı mektupta “Öncelikle ticaret yapmakla başlayan ve devamında ticaret yaptıkları toprakları yönetmek Anglo-Sakson milleti adına olağandışı bir özellik değildir” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁰

İngilizlerin temelini atmış olduğu çok uluslu şirketler üzerinden yürütülen bu model birçok kaynaktan yeni sömürgecilik olarak geçmekle beraber oldukça fazla da eleştiri almaktadır. Eleştirilerin temel nedeni çok uluslu şirketler ile uluslararası örgütlerin birlikte hareket ederek kırılgan ve zayıf pazarları kendilerine hizmet edecek şekilde dönüştürmeleridir. Burada sömürülen ülke hızla fakirleşirken uluslararası şirket sermayeyi ve dolayısıyla refahı kendi ülkesine götürmektedir. Bununla birlikte bir diğer eleştiri konusu ise bu şirketlerin kendi ülkelerinde uyguladıkları politikalar ile güçsüz ekonomilere sahip ülkelerde politikalar farklılık arz etmektedir. Bu politikalara işçi sağlığı ve hakları, iş güvenliği, çevresel duyarlılık gibi konular örnek verilebilir.¹⁶¹

3.2.2. İngiliz Sömürgeciliğinin Başarılı Olmasını Sağlayan Etmenler ve Klasik Anlayıştan Farkları

İngilizlerin sömürgecilik modelinin başarılı bir şekilde uygulamasında en çok dikkat çeken husus İngilizlerin yerel halklara karşı dostluk ilişkileri kurması yer alır. Rakip ülkelerin şirketleri düşünüldüğünde ne Hollanda Doğu Hint Kumpanyası ne de Fransız Doğu Hint Kumpanyası yerel halka yönelik olarak uzun vadeli planlar yapmamış, daha çok ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. İngilizler de ise durum farklı ilerlemiş kumpanya başlangıçta yerel yöneticilerle önemli dostluk ilişkileri kurmuşlar ve yerel

¹⁶⁰John Darwin, “Imperialism and the Victorians: The Dynamics of Territorial Expansion”, **The English Historical Review**, 1997, S.112, No. 447, s. 618.

¹⁶¹ Deniz Altınbaş, “İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni Sömürgecilik”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, 2011, S. 11, No. 12, s. 48.

halkın sorunları ile ilgilenmişlerdir. Bu sayede diğer şirketlerin aksine dost bir millet olarak görülmüş ve Hindistan’da ticari üsler kurma hakkı elde etmişlerdir.¹⁶²

İngilizlerin ülkede ciddi anlamda iyi ilişkiler kurması yerel halkların bile yönetim kadrosunda kendi içlerinden birinin hüküm sürmesindense İngiliz yönetiminin başta olmasını tercih etmişlerdir. Bu tercihi İngiliz bir yönetici olan Sir Straise “Müslümanların çıkarları ile bizimki birdir. İngiltere’nin idaresini Hindularinkine daima tercih ederler” şeklinde ifade etmiştir. Aynı dönem de Hindistan’da önemli görevlerde bulunmuş Müslüman aydınlardan olan ve isyan sırasında yüksek hakimlik görevinde bulunan Seyyid Ahmet ise “İngiliz rejiminin Hindistan’da sonsuza kadar yaşaması en büyük arzumuzdur” ifadesi ile bu durumun karşılık içerdiğini belirtmiştir.¹⁶³

İngiliz yönetiminde geçen sürede ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda birçok reform yapılmış olsa da bunların temelinde sömürgecilik mantığı sürdürülmüştür. Modern sömürgeciliğe iyi bir örnek olması açısından Hindistan’ın demiryolları 1910 itibariyle dünyanın dördüncü büyük demiryolu ağına sahipti. Ancak söz konusu altyapı hizmeti İngiliz kapitalist şirketlerce sabit kar garantisiyle yaklaşık 50 milyon sterline gerçekleştirildi. Bu ise Hindistan için ciddi bir maliyet oluşturuyordu.¹⁶⁴

İngilizlerin en önemli özelliği ise daha önce birçok sömürge devletin düştüğü tuzağa düşmemek oldu. Bu tuzak sömürge devletlerini savaş yoluyla işgal edilmesi ve kendi dini inancını yayarak sömürülen devletin kültürünün yok edilmesiydi. Hindistan’ı sömürmek için gelen Portekizlilerin Hindistan’da engizisyon kurması veya Fransızların Cizvitler aracılığıyla Hristiyanlığı yayma çabaları bölgede fazla tutunamamasına sebep olmuştur. Oysa İngilizler misyonerlik faaliyetlerinden uzak durarak yerel kültürü korumuştur. İlerleyen zamanlarda ise tamamen yerleşim elde edip önce reformlarla Hint kültürünü Batı kültürüne dönüştürmeye çalışmış 19.yüzyıldan sonra Hindistan’a İngiliz misyonerlerini yerleştirmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² Erçin, age., s. 130.

¹⁶³ Renee Grousset, **Asya’nın Uyanışı**, Çev. Sadettin Gömeç, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 66.

¹⁶⁴ Stein, age., s. 262.

¹⁶⁵ Metcalf & Metcalf, 2018, s. 62.

SONUÇ

İngilizlerin Hindistan'da gerçekleştirdiği sömürgecilik faaliyetleri o döneme kadar görülmemiş bir yöntemi teşkil eder. Klasik anlayışla devam eden sömürgecilik faaliyetleri 1599 yılında kurulan Doğu Hint Kumpanyası ile tamamen farklı bir zemine taşınmıştır. Kumpanyanın başlangıçta yaşadığı zorluklar ve rekabet ortamı onun sonraki başarısını elde etmesinde büyük rol oynar. Aldığı tekel imtiyazı ile Hindistan'da önemli faaliyetler yürütmüş ve hızla büyümüştür.

Şüphesiz ki kumpanyanın bu başarısının en önemli nedenlerinden biri kurduğu iyi ilişkiler ve uzun vadeli yatırımlardır. Kendisiyle beraber bölgede faaliyet gösteren Hollandalı ve Fransız rakiplerine göre daha ılımlı politikalar izleyerek yerel kültürü koruması Hindistan'da hızla etkin olmasına ve rakiplerinin devre dışı kalmasına sebep olmuştur. Yeterli büyümeyi sağlamanın üzerine ticari faaliyetlerin yanında askeri faaliyetlere soyunmuş ve ekonomik anlamda işgal hareketlerine başlamıştır. Önce sosyo-kültürel daha sonra siyasal alanda yaptığı reformlar başlangıçta uyguladığı iyi niyetli ticari ortaklık politikalarıyla taban tabana zıtlamıştır. Ancak dönem imparatorluğu Babür Devletinin ve bölgesel düzeyde etkinlik gösteren yerel krallıkların bu durumu çok geç fark etmesi işgal karşısında etkili bir direniş yapılmasını engellemiştir. Kumpanya her ne kadar bazı dönemlerde yöneticilerinin kişisel çıkarları dolayısıyla istikrarsızlıklar yaşasa da 19.yüzyıl ortalarına doğru tüm Hindistan'ı ele geçirmiştir.

Hindistan'ın ticari olarak ele geçirilmesi sadece Hindistan özelinde değil bulunduğu bölge özelinde de İngilizlere büyük bir güç kazandırmıştır. Hindistan'ın coğrafi olarak Çin, Orta Asya ve Asya Pasifik bölgelerinin kesişim noktasında bulunması İngilizlere birçok yeni pazar için kapı oluşturmuştur. Kumpanya Hindistan'ın kontrolünü

ele geçirdikten sonra Çin ile hızlı bir ticarete başlamış ve büyük bir ticaret hacmi elde etmiştir. Asya pasifik ülkeleriyle Bengal üzerinden ticari faaliyetler yürütmüş, Kashmir ve Ladakh üzerinden Orta Asya ülkelerine yönelik yeni pazarlara ulaşmıştır.

Kumpanya faaliyet gösterdiği süre boyunca gücü elinde tutmak için birçok yöneteme başvurmuştur. Özellikle tekel imtiyazını korumak adına İngiltere Parlamentosundaki siyasi figürlere verdiği rüşvetler bilinen en önemli yöntemi olmuştur. Ancak her ne kadar bu rüşvetler kumpanyayı uzunca bir süre ayakta tutsa da zamanla bozulan ekonomisi, aşırı büyümeye dayalı kontrol kaybı ve yöneticilerinin kişisel çıkarlarını kumpanyanın çıkarları üzerinde tutması şirketin hızla çöküş sürecine girmesine yol açmıştır. Özellikle 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde şirketin 50 milyon pound gibi borcu olduğu (İngiltere'nin 1850-1874 arası gayri safir milli hasılasının 51-97 milyon pound arasındadır) Karl Marx'ın New York Daily Tribune'de 21 Eylül 1857 tarihinde "Hindistan'daki İngiliz Gelirleri" başlıklı makalesinde dile getirilmiştir. Bu ekonomik çöküş sonrası kumpanya hızlı bir tasfiye sürecine alınmış ve 1874'te tamamen feshedilmiştir.

Kumpanya sonunda feshedilse de tarihte önemli etkiler bırakmıştır. Bir şirketin bir ülkeyi, ki bu ülkenin Hindistan gibi büyük bir ülke olması, sömürgeleştirmesi o döneme kadar görülmemiş bir olaydır. Şüphesiz kumpanyanın bu başarısında birden fazla faktör rol oynamıştır. Doğrudan işgalden ziyade ticaret faaliyetleriyle yerel halka güven verilmesi ve doğrudan yönetimden kaçınılması başarıda önemli etken olmuştur. Neredeyse 300 yıl boyunca sömürülen Hindistan'ın sadece son 70-80 yılda doğrudan müdahaleye maruz kaldığı görülmektedir. İngilizlerin yönetimden uzak durarak şirketler aracılığıyla sömürge faaliyetlerini yürütmesi hem yerel halkın endişelerinin önüne geçmiş hem de sömürgecilğe karşı olası bilinçlenmeyi engellemiştir.

Ayrıca İngilizler şirketle birlikte bölgeye çok sayıda misyoner göndermiş ve bu sayede bölge sosyo-kültürel alanda dönüştürülmeye başlanmıştır. Misyonerler başlangıçta faaliyetlerini Hristiyanlık gibi din olgusu üzerinden yürütürken zamanla yerel halkın kültürüne nüfuz etmiş ve ticari alanlar da dahil olmak üzere her alanda etkili olmuşlardır.

Hindistan'da yaşanan bu sömürgeci oluşuma yerel halk ne yazık ki oldukça geç tepki vermiştir. Babür İmparatorluğu'nun giderek zayıflaması, yerel krallıklar arasında yaşanan taht kavgaları ve kast sisteminde üst noktalarda yer alan toprak sahiplerinin kişisel çıkarları ve elde ettikleri imtiyazlar uğruna bu işgali görmezden gelmeleri Hindistan gibi önemli ekonomik potansiyele sahip bir ülkenin sömürgeleşmesine neden olmuştur.

Hindistan'ın sömürge devlet olmasında İngiltere'nin uyguladığı sistemin yanı sıra Hindistan'ın sosyal ve kültürel olgularının da sömürgeleşmeye müsait bir yapıda olması önem arz eder. Birden fazla etnik grubun bir arada yaşaması insanların birlikte ve uyum içinde hareket etmesini engellemiş olup kontrolü kolay bir toplum olmasını sağlamıştır. Ayrıca Müslümanlık ve Hinduizm gibi dinlere mensup kişilerin dini etkinliklerine yönelik bir tehdit algılamaması İngiliz yayılcılığı karşısında ses çıkarmamalarına sebep olmuştur. Hali hazırda Hindistan'ın sahip olduğu kast sisteminin sınıflar arasında keskin bir ayırım oluşturması ve kölelik kavramı nedeniyle sömürgeci düzene karşı çıkacak grupların eksik olması bu işgalin hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır.

Bu olguların yanı sıra Hint aydın kesimin içinde bulunduğu İngiliz hayranlığı sömürge karşısında halkı bir araya getirerek milli bilinci ve farkındalığı ortaya çıkaracak kimsenin kalmamasına neden olmuştur. İngilizler, Hindistan'da var olan kast sisteminin üzerine yeni bir sınıf daha ekleyerek kendilerini koymuş, bilimden felsefeye kadar birçok alan başarı sahibi Hintlileri bile kendisinden aşağıda görmüştür. Özellikle genç aydınlar arasında söz konusu olan İngiliz hayranlığı bu alçaltıcı durumun uzun bir süre görülmesini engellemiş ancak bir noktada bağımsızlık mücadelesine giden yolda önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Kumpanyanın faaliyet gösterdiği yaklaşık 300 yıl sonunda İngilizlerin öncülüğünde yeni bir sömürgeci düzen oluşmuş ve bir devletin fiili olarak işgal edilmeden şirketler yoluyla sömürgeleştirilebileceği ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki çok uluslu şirketlerin temeli Doğu Hint Kumpanyası ile atılmıştır. Büyük petrol şirketleri, doğalgaz şirketleri, bankalar gibi birçok örnek aslında küreselleşme adı altında hayatımıza giren birer Doğu Hint Kumpanyasıdır.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2000). Timur ve Devleti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akhtar, A. A. (2016). Plassey Plot in 1757: English Enimty, Marwari Moneybags, French Friendship & Nawabs. *Serbian Studies Research*, 167-185.
- Altınbaş, D. (2011). İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni Sömürgecilik. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, s. 33-76.
- Arat, R. R. (1989). Babürname Babür'ün Hatıratı III. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları .
- asda. (2020, Mayıs 02). *1600s to 1800s-India Office Trading Documents*. British Library:
<https://www.bl.uk/learning/langlit/texts/empire/india/1600sto1800s.html>
adresinden alındı
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bergen, L. (2019, Mart 25). Yeni Emperyalizmin Şafağı.
<https://www.lutfibergeren.com/yeni-emperyalizmin-safagi.html> .
- Blakemore, E. (2020, Mart 13). *What is Colonialism*. National Geographic:
<https://www.nationalgeographic.com/culture/topics/reference/colonialism/>
adresinden alındı
- Blakemore, E. (2020, Mart 18). *What is Colonialism*. National Geographic:
<https://www.nationalgeographic.com/culture/topics/reference/colonialism/>
adresinden alındı
- Borges, G. A. (2014, Aralık). The Iberian Union and the Portuguese Overseas Empire, 1600-1625: Ormuz and the Persian Gulf in the Global Politics of the Hispanic Monarchy. *E-Journal of Portuguese History*, s. 1-26.
- Britannica, T. E. (1998). Spanish Armada. <https://www.britannica.com/topic/Armada-Spanish-naval-fleet> (Erişim Tarihi:24.04.2020) .
- Bulgur, D. (2004). Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti, . *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, s. 63-102.

- Bulut, Y. (2003). Hindistan’da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 71-106.
- Chang, H. P. (1964). *Comissioner Lin and the Opium War*. Newyork: Norton.
- Charter Act 1833*. (2020, Eylül 15). Advocatespedia:
https://advocatespedia.com/582.Charter_Act,_1833 adresinden alındı
- Chaudhuri, K. N. (1963). The East India Company and the Export of Treasure in the Early Seventeenth Century. *The Economic History Review*, s. 23-38.
- Colonia*. (2020, Şubat 27). Oxford English Dictionary Second Edition on CD-room. adresinden alındı
- Common, H. o. (2020, Mayıs 02). *The Glorious Revolution*. Parliament UK:
<https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-information-office/g04.pdf> adresinden alındı
- Cowper, W. (1830). *The Poetical Works of William Cowper with Life*. London: Gall and Inglis .
- Çerağ, M. A. (1996). Tarih-i Pakistan. Lahor: Sang-e Meel Yayınları.
- Dalrymple, W. (2020, Ağustos 12). *The East India Company: The Original Corporate Raiders*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/04/east-india-company-original-corporate-raiders> adresinden alındı
- Darwin, J. (1997, Haziran). Imperialism and the Victorians: The Dynamics of Territorial Expansion. *The English Historical Review*, s. 614-642.
- Demir, H. (2017). Hümayun’un Sürgün Hayatı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları.
- Dizlek, Ö. (2018). Sömürgecilik ve 1763-1947 Dönemi Pax-Brittannica: Hindistan Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, O., & Erdoğan, A. (2017). XIX Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 839-847.
- Durukan, M. (2015). Geç Antik Çağ’da Doğu Akdeniz’deki Ekonomik Gelişmenin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu’nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia’daki Diğer Kanıtlar. *Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, 244-245.
- Erçin, A. (2017). İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858). *Bartın Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, s. 111-133.
- Foster, S. (2016). *The Voyages of Sir James Lancaster to Brazil and the East Indies 1591-1603*. Newyork: Routledge Publishing.

- Frank, A. G. (1996). India in the World Economy 1400-1750. *Economic and Political Weekly*, 50-64.
- Grant, C. (2020, Eylül 12). *Speech to House of Common*. Parliament UK: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1833/jun/13/east-india-companys-charter#S3V0018P0_18330613_HOC_28 adresinden alındı
- Grant, R. G. (2017). *Battle of Flores*. Encyclopedia of Britannica : <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Flores-1591> (Erişim Tarihi:24.04.2020) adresinden alındı
- Grousset, R. (1999). *Asya'nın Uyanışı*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Gündüz, A. (2016, Mart). Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler "Ortadoğu Örneği". *Makale*. Tarih Okulu Dergisi (TOD).
- Hacıoğlu, V. (2017). *Doğu Hindistan Kumpanyası Bir Sömürge Tarihinden Poetik Fragmanlar*. İstanbul: Akoğul Basım Yayın Dağıtım .
- Harding, R. (2003). "Deniz Savaşları 1453-1815" Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815), Ed. J. Black, (çev. Y. Alogan). İstanbul.
- Harris, A. L. (1964, Mayıs). John Stuart Mill: Servant of the East India Company. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, s. 185-202.
- İrge, N. F. (2005, Haziran 1). Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 59-88.
- İşsever, M. R. (2018). Avrupalıların Hint Alt Kıtasındaki Sömürgecilik, Şarkiyat Faaliyetleri ve Warren Hastings. *Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları Demavend Yayınları*, s. 220-226.
- Kahraman, K. (2001). Sir William Jones. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 581-582.
- Kalkan, T. (2016). Herat ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası (Mirza Şahrüh Dönemi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavas, A. (2009). Sömürgecilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 394-397.
- Kayalı, Y. (2014). Timur'un Hindistan Seferi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Keay, J. (1993). *The Honourable Company*. London: HarperCollins Publications.
- Keskin, M. (2005). *İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konukçu, E. (1991). Babürlüler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 400-404.

- Kroell, A. (2020, 26 04). *East India Company (French)*. Encyclopedia Iranica: East India Company (French) adresinden alındı
- Kuş Büyüktaş, C. (2018). Babür Şah'ın Varlık Mücadelesi ve Hükümdarlık Döneminde Sığındığı Kur'an Ayetleri. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Masani, Z. (2020, Mayıs 05). *Warren Hastings, Governor-General of India*. History Today: <https://www.historytoday.com/archive/warren-hastings-governor-general-india> adresinden alındı
- Metcalf, B. D., & Metcalf, T. R. (2018). *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Morril, J. (1999). *Elizabeth I*. Encyclopedia of Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-I#accordion-article-history> (Erişim Tarihi:25.04.2020) adresinden alındı
- O'connor, D. (2012). *The Chaplains of the East India Company 1601-1858*. Newyork: Continium International Publications.
- Oruç, C. (2018). Şah Cihan Döneminde Babürlü-Safevi Diplomatik İlişkileri. *Prof. Dr. Azmi Özcan Özel Sayısı*. Artvin: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi.
- Ömür, E. (2016). Edward Terry ve Francisco Pelsaert'in Seyahatnameleri Işığında Cihangir Döneminde Babürlü Devletinde Yönetim ve Yaşayış. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya : Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, A. (1998). Haydarabad Nizamlığı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32-35.
- Özcan, A. (1998). Hindistan-III. Tarih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 75-81.
- Özcan, A. (2000). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 294-295.
- Özcan, A. (2000). İngiliz Sömürgeciliği. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 299-302.
- Öztürk, Ü. (2012). İngiliz Edebiyatında Sömürgecilik ve Kölelik: Aphra Behn'in "Oroonoko ve Soylu Köle" Romanı Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pedani, M. P. (2013). Venedik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44-47.
- Pırlanta, İ. (2001). Babür Şah ve Babürlü Devleti'nin Kuruluşu. *Yüksek Lisans Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Qureshi, M. N. (1998). Hindistan Müslümanları Birliği. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi Yayınları.

- Rahman, T. (2013, Haziran). Fort William College. *Encyclopedia of Islam*, s. 122-124.
- Richards, J. F. (2020, Eylül 20). The Finances of the East India Company in India, c. 1766-1859. *London School of Economics and Political Science Department of Economics History*, s. 153/11.
- Robert Clive: Tearaway to Empire Builder*. (2020, Mayıs 16). BBC Web Sitesi: http://www.bbc.co.uk/shropshire/content/articles/2005/03/29/robert_clive_feature.shtml adresinden alındı
- Robins, N. (2017). *Dünyayı Değiştiren Şirket Doğu Hint Kumpanyası'nun Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*. İstanbul: H2O Yayıncılık.
- Ropes, A. R. (1889). The Causes of the Seven Years' War. *Royal Historical Society*, 143-170.
- Saint Helena Act 1833*. (2020, Eylül 15). Legislation UK: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Will4/3-4/85/section/112> adresinden alındı
- Sarı, İ. (2016). Türk'ün Savaşları. *Kitap*. İstanbul: Net Medya Yayınları.
- Sevinç, T. (2011, Aralık). Nadir Şah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- Son Babür Şahı Bahadır Şah Zafer Anılıyor. (2018). <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/son-babur-sahi-bahadir-sah-zafer-aniliyor-h432522.html> (Erişim Tarihi: 08.04.2019).
- Spear, T. P. (2020, Eylül 29). *Government of India Act of 1858*. Encyclopedia of Britannica: <https://www.britannica.com/place/India/Government-of-India-Act-of-1858> adresinden alındı
- Stein, B. (2015). *Hindistan Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitaevi Yayınları .
- Stern, P. J. (2009, Temmuz 13). History and Historiography of the English East India Company: Past, Present, and Future! *History Compass*, s. 1146-1180.
- Şahbaz, D. (2017). Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Dönemi: Zahirüddin Muhammed Babür. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
- Şahbaz, D. (2017). Hindistanda Babür İmparatorluğu'nun İkinci Dönemi: Nasirüddin Babür Hümayun. Ankara: Nüsha Dergisi.
- Şami, N. (1987). *Zafername*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Timur, M. (2012). Gazneli Devletinden Babürlülüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206-1526). *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Webster, A. (1990, Ağustos). The Political Economy of Trade Liberalization: The East India Company Charter Act of 1813. *The Economic History Review*, s. 404-419.
- Wiesner-Hanks, M. (2019). Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- William, B. (1772). *Considerations on India Affairs;: Particularly Respecting the Present State of Bengal and Its Dependencies. With a Map of Those Countries, Chiefly from Actual Surveys*. London: n.n.
- Wright, H. C. (1950). The Anglo-Dutch Dispute in the East 1814-1824. *The Economic History Review*, s. 229-239.
- Yarar, A. (2013, Ocak). Latin Amerika’da İspanyol Sömürgeciliği ve Simon Bolivar’ın Bağımsızlık Mücadelesi. *History Studies*. International Journal of History.